

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2020

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2020

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Tomus LX. Fasc. 2

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

Výkonná redaktorka svazku: Blanka Zilynská (Ústav dějin a archiv UK, Praha)

Svazek je součástí řešení projektu PROGRES Q23 (Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti).

Na obálce je použita fotografie ze sbírek Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze (sign. F 323/5, digitální kopie Petr Šolar), pohled do klubovny dívek ve Studentském domově v Praze – Albertově (1921–1928).

<http://www.karolinum.cz/journals/hucp>

© Univerzita Karlova, 2021

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

OBSAH

Články

- 11 Ivo Cerman, Konkurz na profesora přirozeného práva roku 1758
23 Ivana Ebelová – Milada Sekyrková, První absolventky – lékařky židovského původu
z pražských univerzit a jejich kariérní možnosti mezi světovými válkami
37 Emilie Těšínská, Účast Československa na zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů
(Dubna, Rusko) a zastoupení v jeho prvním ředitelství

Materiály

- 75 Tereza Kopecká – Zuzana Schierová – Renata Ferklová – Aleš Misař, Po práci hladoví,
na vlastních slovech si pochutnáváme aneb strážník Jiří Wolker

Kronika

- 89 Zpráva z pracovního pobytu v Archivu Univerzity Komenského v Bratislavě (16. 2.–21. 2. 2020)
(Marek Brčák – Roman Elner)
94 Konference *Zdeněk Kalista mezi historiografií a literaturou*, 24. září 2020, Benátky nad Jizerou
(Marek Brčák – Marek Ďurčanský)

Recenze a zprávy

- 99 Ondřej Vodička, Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek, NLN,
Praha 2019 (Jan Rejzek)
102 Petra Zelenková, Sběrka univerzitních tezí z Národní knihovny ČR, Národní knihovna České republiky,
Praha 2020 (Jiří Přenosil)
104 Martina Bečvářová – Ivan Netuka, Dopady první světové války na mezinárodní spolupráci matematiků,
Česká technika – nakladatelství ČVUT, Praha 2019 (Marie Štemberková)
107 Petr Hlaváček, Otevřená univerzita. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy a její cizinci
1918–1938–1948, FF UK, Praha 2019 (Michal Továrek)
109 Jiří Němec, Eduard Winter 1896–1982. Zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého
historika, Brno 2017 (Jana Ratajová)
110 Marek Vlha – Josef Šaur a kol., Kalendárium Masarykovy univerzity 1919–2019,
Masarykova univerzita, Brno 2019 (Michal Továrek)
112 Martin Franc – Věra Dvořáčková a kol., Dějiny Československé akademie věd I (1952–1962),
Academia, Praha 2019 (Petr Svobodný)
115 Andrej Tóth – Aleš Skřivan ml. (edd.), Vysoká škola ekonomická v Praze a rok 1968,
Vysoká škola ekonomická, Praha 2018 (Michal Továrek)
116 Veronika Stehlíková – Martin Vlach – Luboš Veverka, Tenkrát v listopadu: vzpomínky na Matfyz
v čase zlomu, MatfyzPres, Praha 2019 (Michal Továrek)
117 Michal Beck – Matouš Hartman – Alžběta Ambrožová – Anna Palánová – Aleš Palán (edd.),
Ten den 17. listopad 1989, Kalich, Praha 2019 (Michal Továrek)

Cizojazyčná shrnutí

- 22 Ivo Cerman, Ausschreibung einer Professur für Naturrecht 1758
34 Ivana Ebelová – Milada Sekyrková, Die ersten Medizinabsolventinnen jüdischer Herkunft
der Prager Universitäten und ihre Karrieremöglichkeiten zwischen den Weltkriegen

- 69 | Emilie Těšínská, Die Beteiligung der Tschechoslowakei an der Errichtung des Vereinigten Instituts
für Kernforschung (Dubna, Russland) und ihre Vertretung in seinem ersten Direktorat
- 83 | Tereza Kopecká – Zuzana Schierová – Renata Ferklová – Aleš Misař, Nach der Arbeit hungrig,
geniessen wir die eigenen Worte, oder der Kostgänger Jiří Wolker

Autoři

Marek Brčák, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Ivo Cerman, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých
Budějovicích

Marek Ďurčanský, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Ivana Ebelová, Katedra PVH a archivního studia FF UK, Praha

Roman Elner, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Renata Ferklová, Památník národního písemnictví, Praha

Tereza Kopecká, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK, Praha

Aleš Misař, Ústav historických věd, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice

Jiří Přenosil, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Jana Ratajová, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Jan Rejzek, Ústav českých dějin FF UK, Praha

Milada Sekyrková, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Zuzana Schierová, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK, Praha

Petr Svobodný, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Marie Štemberková, Praha

Emilie Těšínská, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

Michal Továrek, Ústav dějin a archiv UK, Praha

Články

KONKURZ NA PROFESORA PŘIROZENÉHO PRÁVA ROKU 1758

IVO CERMAN

COMPETITION FOR THE NEW PROFESSOR OF NATURAL LAW IN 1758

Even though Prague was an experimental university where natural law had been discussed and established as a chair earlier than in Vienna, the survival of the new discipline was threatened by shortsighted personnel policies. The competition for the new professor in 1758 managed to find the new holder and secure the division of the discipline between a specialized chair of public law, held by Franz Lothar Schrodt, and a chair of natural law, held by Josef Anton Schuster. It also helped to silence the Jesuit Josef Jurain who sought to compete with the faculty of law. The 1760s saw then a series of new works on natural law by the new professors. The article deals with the archival documents concerning the competition of 1758 and analyzes the contents of the printed publications. Schrodt advanced a very absolutist conception of public law.

Keywords: natural law – social contract – Enlightenment – Josef Anton Schuster – Franz Lothar Schrodt

DOI: 10.14712/23365730.2021.1

Počátky katedry přirozeného práva

Sekulární přirozené právo bylo systematicky zavedeno do výuky na univerzitách v habsburské monarchii při tereziánských reformách let 1752–1754.¹ Od tohoto okamžiku bylo budováno jako jednotný systém, jenž se měl řídit jednotnými učebnicemi předepsanými z Vídně. Ty měly nahradit domácí tvorbu učenců v provinčních městech. Podobně jako u všech nově zaváděných oborů při těchto reformách však tyto učebnice ze začátku ještě nebyly hotovy, což dávalo jistou možnost k uplatnění provinčním učencům. Jakmile však vídeňskou katedru získal Karl Anton Martini, začal v průběhu 50. a 60. let 18. století vytvářet své latinské učebnice a bylo zřejmé, že svůj úkol dokáže splnit.² Jeho aktivity, stejně jako zrušení povinnosti tisknout disertace v roce 1754,³ znamenaly útlum původní tvorby v Praze. Přesto vidíme kolem roku 1760 krátkodobé oživení literární tvorby pražských

¹ Jiří KLABOUC, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, Praha 1958, s. 172; Karel BERÁNEK, *Právnícká fakulta*, in: Ivana Čornejová, *Dějiny univerzity Karlovy*, II, (1622–1802), Praha 1996, s. 137–163.

² Rudolf KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, I, Wien 1854, s. 464–470, II/1, Wien 1854, s. 273–275 (dokument č. 90); Michael HEBEIS, *Karl Anton Martini (1726–1800). Leben und Werk*, Frankfurt am Main 1996, s. 29; Ivo CERMAN, *Lidská práva v rakouském osvícenství. Wolff, Martini a Windschgrätz*, *Český časopis historický* 111, 2013, s. 300–334; TÝŽ, *Podněty přirozeného práva*, in: TÝŽ (ed.), *Habsburkové 1740–1918. Vznikání občanské společnosti*, Praha 2016, s. 69–89, zvl. s. 73.

³ J. KLABOUC, *Osvícenské právní nauky*, s. 72.

právníků, které ukázalo, že i zdejší učenci byli schopni původní vědecké práce. Toto oživení lze vysvětlit jako důsledek stabilizace pražské katedry po konkurzu v roce 1758, který katedře zajistil stálého držitele a ujasnil oborové vztahy s katedrou státního práva (*jus civitatis*).

Příčiny krize pražské katedry přirozeného práva tkvěly v personální politice a politických událostech. Je to paradoxní, protože Praha byla jednou z experimentálních kateder, kde se nový obor zaváděl již v roce 1748, a místní učenci se mu věnovali z vlastní iniciativy již ve 30. letech.⁴ Neaktivnější byl v tomto směru Nikolaus Ignaz Königsmann, který vytvořil systematický komentář k teoretickým otázkám, v němž ukázal, jak lze přirozené právo podle Grotia učinit přijatelným pro katolické prostředí. Bohužel se Königsmann krátce na to zdiskreditoval kolaborací s bavorsko-francouzskými okupanty Prahy, a možná právě proto mu nebyla svěřena nová katedra. Na druhou stranu nelze přehlédnout, že v hierarchii postů měla nová katedra nejnižší místo a pravděpodobně měla být určena jen pro držitele mimořádné stolice, která se nepravidelně udělovala bez přesného určení oboru. Prvním držitelem experimentální stolice přirozeného práva zřízené roku 1748 se proto stal mladý učenec Franz Bourignon,⁵ zatímco Königsmann postoupil na katedru kanonického práva.⁶ V této předběžné fázi reformy se mělo přirozené právo učit společně s obecným *jus civitatis* a lenním právem, ale od reformy let 1752–1754 bylo spojeno s výukou institucí římského práva. Tato reforma ukončila experimenty a zavedla systém kateder přirozeného práva na všech univerzitách v monarchii. Starý systém, který se řídil třemi částmi římského práva, byl definitivně nahrazen novým systémem, který členil profesury dle věcných disciplín. Od témat, jež vyučoval někdejší držitel katedry přirozeného práva, však bylo odtrženo *jus civitatis*, tedy výuka o tom, jak mají vypadat právní vztahy po uzavření společenské smlouvy, a byla pro něj založena samostatná katedra *juris civitatis et feudorum*.⁷ Jejím držitelem se stal katolický Němec Franz Lothar Schrodt, jenž absolvoval univerzitu ve Würzburgu.⁸ Z této jihoněmecké katolické univerzity přišlo na habsburské univerzity více učenců. Prošla totiž krátce předtím osvícenskou reformou, kterou provedl kníže-biskup Friedrich Carl von Schönborn s pomocí právníka Johanna Adama Ickstatta.⁹ Mezi ně patřil tedy i Schrodt, držitel katedry státního práva, která při systematizaci roku 1754 obdržela

⁴ IVO CERMÁN, *Nicolaus Königsmann: Natural Law in Prague before 1752*, Grotiana 41, 2020, s. 177–197.

⁵ R. KINK, *Geschichte*, sv. I/1, s. 469; J. KLABOUCH, *Osvícenské právní nauky*, s. 138.

⁶ Srov. seznamy držitelů kateder v J. KLABOUCH, *Osvícenské právní nauky*, s. 341–342.

⁷ Někdy se jeho obor označuje v pramenech jako *jus publicum universale*, tak o něm psal i ve svých publikacích.

⁸ Klabouch jej tituluje jako Franze Lothara Josefa Schrotda, ale dle svých spisů se jmenoval spíše Johann Franz Lothar Schrodt. Srov. J. KLABOUCH, *Osvícenské právní nauky*, s. 181; Heslo *Schrodt, Joseph Franz*, in: Constantin WÜRZBACH (Hg.), *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*, XXXI, Wien 1876, s. 307. Stejný omyl po něm opakuje H. Slapnicka, který Klabouchovu knihu recenzoval a pak z ní tvůrčím způsobem čerpal. Srov. Helmut SLAPNICKA, *Die Lehre des öffentlichen Rechts an der Prager Karls-Ferdinand Universität bis zu ihrer Teilung 1882*, Bohemia 13, 1973, s. 222–242, zvl. s. 225.

⁹ K Würzburgu srov. Fritz KREH, *Johann Adam von Ickstatt (1702–1776). Leben und Werk eines katholischen Staatsrechtlers der Aufklärungszeit*, Zeitschrift für bayerische Landeskunde 36, 1973, s. 72–114; TÝŽ, *Leben und Werk des Reichsfreiherrn Johann Adam von Ickstatt (1702–1776)*, Paderborn 1974; Notker HAMMERSTEIN, *Aufklärung und katholisches Reich*, Berlin 1977, s. 33–73; Anton SCHINDLING, *Die Julius-Universität im Zeitalter der Aufklärung*, in: Peter Baumgarten (Hg.), *Vierhundert Jahre Universität Würzburg. Eine Festschrift*, Neustadt an der Aisch 1982, s. 77–127; TÝŽ, *Theresianismus, Josephinismus, katholische Aufklärung. Zur Problematik und Begriffsgeschichte einer Reform*, Würzburger Diözesan-Geschichtsblätter 50, 1988, s. 215–224; TÝŽ, *Bildung und Wissenschaft in der Frühen Neuzeit 1650–1800*, München 1999, s. 10; Harald DICKERHOF, *Die katholischen Universitäten im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation des 18. Jahrhunderts*, in: Notker Hammerstein (Hg.), *Universitäten und Aufklärung*, Göttingen 1995, s. 21–48, zvl. s. 32.

„vyšší část“ přirozenoprávní nauky. Tematická látka původní katedry přirozeného práva byla po tomto rozdělení redukována na propedeutiku pro studenty v prvním ročníku, kteří si zde osvojovali základní pojmy a vztahy mezi nimi. Držitel katedry *juris naturae et institutionum* tedy plnil ve výuce obou svých oborů podobnou úlohu – učil studenty základní pojmy.

V souvislosti s touto reformou, která měla pražskou katedru stabilizovat, došlo ale špatnou personální politikou k jejímu uprázdňení. Držitel katedry Bourignon byl totiž roku 1753 povolán do Vídně jako studijní direktor právnické fakulty a katedra zůstala neobsazená.¹⁰ Teprve roku 1755 byl na ni povolán čerstvý absolvent pražské fakulty Anton Finck,¹¹ který ve svém titulu spojoval výuku institucí, přirozeného práva a právních dějin.¹² Krátce poté byl do Prahy vyslán na inspekční cestu i Bourignon, aby zde zkontroloval, jak jsou dodržována reformní nařízení, a díky tomu máme zprávu o tom, jak si ve svém úřadu vedli představitelé obou nových oborů. Bourignon hodnotí ve své zprávě¹³ kolegy Fincka i Schrodta velmi příznivě. Oceňuje jejich píli i to, že dodržují instrukci. Na Finckovi chválí, že dal včas k používání své poznámky k přirozenému právu a chystá k dokončení poznámky k institucím římského práva.¹⁴ Navíc prý vydal vlastní spis o dějinách civilního práva, čímž měl Bourignon zřejmě na mysli Finckův *Synopsis historiae legalis*¹⁵. Stejnou píli prý projevil Schrodt, u nějž ale inspektor žádné spisy neuvádí. Naproti tomu zavalil kritikou držitele stolice digest a trestního práva Dworzaka i jeho kolegu z katedry kanonického práva Dewaldta. Přitom naprosto přešel mlčením, že Jan Václav Dworzak je autorem původní práce *De aequitate naturali* z roku 1754, která pojednávala o přirozenoprávní tematice.¹⁶ Vzhledem k datu vzniku lze předpokládat, že ji sepsal ve snaze získat nově systematizovanou katedru přirozeného práva. Zkoumal v ní povahu neformální „*aequitas*“ ve vztahu k zákonné „*justitia*“. Podle Bourignonovy inspekční zprávy jsou však Dworzak i Dewaldt vinní tím, že právnické fakultě po reformě drasticky ubylo studentů. Důvodem však byla také nekalá konkurence od jezuitů, kteří prý na filozofické fakultě podlouzně vyučovali přirozené právo, a také od piaristů, kteří prý zahájili výuku na *seminarium politicum*.¹⁷ Jak uvidíme, stabilizace katedry po konkurzu roku 1758 vyřešila i tento problém. Nejvíce však studenty odrazovalo, že se studium po reformě paradoxně prodloužilo, protože před vstupem na právnickou fakultu museli absolvovat přípravné studium historie a německé výřečnosti. Tolik Bourignonova analýza z roku 1755. Krátce na to byl nadějný rozvoj katedry přirozeného práva zmařen tím, že její držitel Finck v roce 1758 nečekaně zemřel. Následně byla tematika obou kateder přirozeného a státního práva opět sloučena a výukou

¹⁰ J. KLABOUCH, *Osvícenské právní nauky*, s. 138; M. HEBEIS, *Martini*, s. 29.

¹¹ Někdy je jeho jméno uváděno v podobě Fincken.

¹² Podobně na katedře v Innsbrucku, v Praze se však historie neobjevovala v titulatuře profesora. K Finckovi srov. J. KLABOUCH, *Osvícenské právní nauky*, s. 185, jenž se však mylně domnívá, že rychlý konec jeho působení byl důsledkem nespokojenosti s jeho činností. Ve skutečnosti předčasně zemřel, zřejmě na počátku roku 1758.

¹³ Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, Studienhofkommission, kart. 41, sign. 5, Alleruntertanigster Bericht den gegenwertigen Zustand des Studii Iuridici auf der hohen Schule zu Prag betreffend. Wien 6. Aug. 1755, fol. 176–182.

¹⁴ Tamtéž, fol. 177rv.

¹⁵ Anton FINCK, *Synopsis historiae legalis in tres partes divisa*, Praha 1755.

¹⁶ Joannes Nepomucenus Wenceslaus DWORZAK DE BOOR, *Dissertatio iuridica de aequitate naturali*, Praha 1754.

¹⁷ Srov. Josef HAUBELT, *Seminarium politicum a Gelasius Dobner*, Československý časopis historický 27, 1979, s. 76–112.

byl dočasně pověřen Franz Lothar Schrod, profesor státního a lenního práva (*juris civitatis et feudorum*).¹⁸

Bourgignonova zpráva ukazuje, že nová katedra byla ohrožena nejen nedostatkem personálu, ale i konkurencí ze strany katolických duchovních. V této souvislosti je třeba uvést, že zhruba od začátku 40. let 18. století se katoličtí duchovní ve střední Evropě ve zvýšené míře angažovali v kampani proti sekulárnímu přirozenému právu. V návaznosti na italské autory a zejména na bavorského jezuitu Ignaze Schwartzze začleňovali do svých děl kritiky protestantských autorů, ale také se snažili vytvořit vlastní konkurenční koncepci přirozeného práva, která by pod stejným titulem vlastně jen pokračovala v scholastice.¹⁹ Marie Terezie tomu předešla zákazem vycházet „ze zaprášených peripatetických domněnek“, který vtělila do instrukce pro filosofické a teologické fakulty z roku 1752, resp. 1754.²⁰ Tento zákaz obcházel katoličtí duchovní tím, že používali knihy, kde se odkazovalo přímo na bibli, anebo na moderní italské a středoevropské katolické autory.²¹ Na filosofické fakultě navazoval na tyto snahy jezuita Josef Jurain. Jak uvidíme, konkurz na katedru přirozeného práva z roku 1758 vyjasnil i tuto otázku.

Konkurz na profesuru přirozeného práva

Po předčasné smrti Antona Fincka byla katedra opět ohrožena. Aby se zajistilo její pokračování, byl v roce 1758 vyhlášen konkurz na její nové obsazení, k němuž se v archivu Českého gubernia dochovaly unikátní podklady.²² K žádostem jsou přiložené i krátké autobiografie uchazečů, které nám umožňují poznat i jejich sociální profil a zpětně odvodit, jaký typ učence se mohl s tímto oborem uplatnit v katolické habsburské monarchii. O místo se ucházeli dva mladí učenci z Říše, korepetitor z Tereziánské akademie Josef Anton Schuster a nakonec se překvapivě přidal i Leonard Josef Banniza, syn známého vídeňského profesora trestního práva Johanna Petera Bannizy. V podkladech se ale katedra omylem nazývala „*professur des iuris naturae et gentium*“.²³

¹⁸ Národní archiv (dále NA) Praha, České gubernium (dále ČG) – publicum 1755–1763, kart. 210, složka 2, *Extractus clementissimi rescripti dtto 30 7bris et receptio 8 8bris 1758*, sine folio (výplata Schrodovi za dočasnou výuku přirozeného práva).

¹⁹ Srov. Ivo CERMÁN, *Ethics and natural law: wolffianism in Prague 1750–1773*, SVEC (Studies in Voltaire and the Eighteenth Century) 7, 2011, s. 131–146. Téma katolické reakce jsem rozvinul v přednášce *Catholic Responses to Natural Law* na kongresu ISECS v roce 2019. Zatímco v druhé polovině 17. století katoličtí právníci v jižním Německu integrovali podněty protestantských autorů sekulárního přirozeného práva, v Itálii pracovali teologové od začátku 18. století na vytvoření konkurenčního pojetí a na polemikách (Giambattista Vico, Caste Ansaldo, Daniello Concina, Francesco Finetti). Ve střední Evropě zahájil tuto kampaň bavorský jezuita Ignaz Schwarz svým dílem z roku 1743, na nějž pak navázali další jezuité a benediktni.

²⁰ Peter Karl JAKSCH (Hg.), *Gesetzeslexikon im Geistlichen-, Religions- und Toleranzfache (...) für das Königreich Böhmen von 1601 bis 1801*, V, (R–S), Praha 1828, s. 602–605. Tato instrukce pro pražskou filozofickou fakultu z roku 1754 opakuje ustanovení průlomové instrukce pro filozofickou fakultu ve Vídni z roku 1752, která se však nedochovala. Srov. R. KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, II/1, s. 458–459. Podle Kinka se vídeňská instrukce nacházela ve *Statutenbuch der Universität Wien*, kterou ve své knize editoval. V jeho edici je však z této instrukce pro filozofii a teologii jen teologická část.

²¹ I. CERMÁN, *Ethics*, s. 137–145.

²² NA Praha, ČG – publicum 1755–1763, kart. 210, složky 2–3.

²³ Tamtéž, koncept zprávy pro Marii Terezii, 25. 5. 1758.

Nejzajímavější jsou žádosti obou neúspěšných mladých uchazečů. Johann August Grössl měl být v tuto dobu již několik let zaměstnán jako bibliotekář pražské univerzity,²⁴ avšak v textu své žádosti to explicitně neuvádí.²⁵ Zajímavé je, že v úvodu žádosti teprve uvazuje o tom, že po náhlé smrti Finckeho bude nepochybně potřeba tak důležitou profesuru brzy obsadit, což naznačuje, že se nabídl dříve, než byl konkurz vůbec vypsán. Grössl připomíná, že se o stejné místo ucházel již před čtyřmi lety, tj. v roce 1754. Mezitím prý doložil svá právníká merita vykonáváním korepetic a také sepisováním mnohých tiskem vydaných traktátů, u nichž však neuvádí žádný titul.²⁶ Vyžádal si prý však od Reprezentace a komory²⁷ jejich dobrozdání, které jeho práci potvrdí. Svou právníckou práci vykonával i po reformě (*Studien-Reformation*) a pokračuje v ní dosud. Zároveň prosil panovnici, aby přihlédla k tomu, že během pruského bombardování Prahy v roce 1756 s nasazením vlastního života přispěl k záchraně univerzitní budovy i knihovny.

Také druhý mladý uchazeč Carl David Lossius byl již v této době zaměstnán ve správě univerzity, a sice v jejím archivu. Ve své žádosti²⁸ vysloveně připomíná, že se o místo ucházel již žádostí ze 7. 2. 1756, ale Reprezentace a komora jej tehdy pověřila jinou službou, po jejímž splnění měl povoleno se znovu ucházet o místo. K této větě bohužel nepřipojuje, proč žádal právě v daném roce, když o obsazení místa profesora přirozeného práva se rozhodovalo v roce 1755.²⁹ Zato vysvětluje, že panovnice jej po úmrtí archiváře Reinharda Priesterlicha³⁰ pověřila vedením univerzitního archivu, což potvrdila reskriptem z 23. 4. 1757. Lossius prý pokračoval v budování archivu, ale nízký roční plat 200 fl. prý nestačí na to, aby uživil sebe a svou manželku. Zánik tohoto místa by jej přivedl na žebráckou hůl.

Jelikož žadatel chtěl doložit i svou kvalifikaci, připojil nástin svých předchozích studií práv. Studoval prý na univerzitách ve Wittenbergu a Lipsku, ovládá řečtinu, francouzštinu a holandsštinu. V roce 1733 získal prý ve Wittenbergu doktorský titul a přednášel tam veřejně *jus feudale, civile et publicum*, složil veřejně *specimina* a byl přijat mezi saské advokáty. Vévoda Merseburský jej přijal jako asesora k zemskému soudu v Dolní Lužici. Pak však v Praze roku 1733 přijal samospasitelné katolické náboženství a ze Saska odešel. Arcibiskup pražský jej přijal mezi advokáty konzistoře. Jeho kvalifikaci dokládá i to, že jej Reprezentace a komora uznala za schopného učit historii práva. Lossius prosil, aby bylo přihlédnuto k tomu, že pro lásku k náboženství opustil svou vlast i vše drahé.

²⁴ Marie PAVLÍKOVÁ, *Vznik a vývoj univerzitní knihovny*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, II, (1622–1802), Praha 1996, s. 203–223, zvl. s. 208; Milada SEKÝRKOVÁ, *Univerzita jako úřad? Správní vývoj pražské univerzity od tereziánských reforem do roku 1950 a její písemnosti*, Praha 2020, s. 134.

²⁵ NA Praha, ČG – publicum 1755–1763, kart. 210, složky 2–3, žádost Johanna Augusta Grössla (v literatuře často jako „Gressl“), 17. 1. 1758, sine folio.

²⁶ Podle Jirečkovy rukověti měl sepsat dva rukopisy o českém právu. Srov. J. KLABOUCH, *Osvícenské právní nauky*, s. 134.

²⁷ Reprezentace a komora byla zemská vláda, která vznikla v květnu 1749 v rámci Haugwitzových reforem, aby nahradila zrušené místodržitelství. Srov. František ROUBÍK, *K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749–1790*, Sborník archivních prací 19, 1969, s. 41–188.

²⁸ NA Praha, ČG – publicum 1755–1763, kart. 210, 1. 2. 1758, sine folio. K Lossiovi a jeho práci v archivu srov. Miroslav TRUC, *K dějinám archivu pražské univerzity v polovině 18. století*, AUC-HUCP 1, 1960, s. 91–126, zvl. s. 101.

²⁹ Miroslav Truc se domnívá s odkazem na Klaboucha, že se jednalo o místo profesora dějin, geografie a heraldiky, což ale také nijak neodpovídá pravdě. M. TRUC, *K dějinám*, s. 101; M. SEKÝRKOVÁ, *Univerzita*, s. 134.

³⁰ K Priesterlichovi srov. M. TRUC, *K dějinám*, s. 97–99.

Konečně Josef Anton Schuster ve své stručné žádosti uváděl jen to, že již tři roky pracuje jako korepetitor na tereziánské rytířské akademii ve Vídni, ale o svých předchozích studiích nic nesdělil.³¹ Jeho údaj se nepochybně vztahuje ke krátkodobé rytířské akademii, která byla experimentálně zřízena roku 1755 v rámci Tereziána a pod tlakem sedmileté války byla zrušena výnosem z 13. 11. 1758.³² Na této experimentální instituci studovali starší žáci Tereziána, aby zde získali hlubší znalosti moderních směrů přirozeného práva. Výukou přirozeného práva byl pověřen Karl Anton Martini, jemuž pomáhal na stolicích církevního a státního práva Paul Josef Riegger.³³ O korepetitorech, jako byl Schuster, se literatura nikde nezmiňuje, ale jeho žádost ukazuje, že i oni se významně podíleli na zavádění nových předmětů. V době podání jeho žádosti již muselo být zřejmé, že rytířská akademie spěje k zániku, takže se místo v Praze jevílo jako dobré východisko. Schuster připomněl také slib daný mu na začátku jeho působení ve Vídni, že se panovnice zasadí o to, aby se při obsazování uvolněných profesorských míst myslelo přednostně na korepetitory z Tereziána. Schuster rovněž požádal o vyplacení zadržovaného platu za poslední měsíce. Ke své kvalifikaci uvedl, že má složené tři zkoušky, ale vysvědčení prý zdržují direktori studii.

Situaci ovšem zkomplikovala překvapivá žádost zasláná vídeňským profesorem trestního práva Johannem Peterem Bannizou ve jménu jeho syna Leonarda Josefa Bannizy.³⁴ Uvedl, že jeho syn již dokončil studia na univerzitě ve Würzburgu, získal zkušenosti v různých druzích práva na katolických i protestantských univerzitách a navíc již po tři roky působí jako korepetitor pánů hrabat Trautsohnů. V neposlední řadě složil již ve Vídni čtyři předepsané zkoušky ze všech druhů práva. Poslední zkoušku z *jure publico* by také složil, kdyby nebyl direktor fakulty odvolán do komise.

O všech čtyřech uchazečích rozhodla komise právnické fakulty v dubnu 1758.³⁵ Členy komise byli direktor fakulty Kressel von Qualtenberg, dále profesor kanonického práva Josef Daniel Dewaldt, profesor digest Joannes Wenzel Dworzak von Boor a profesor státního práva Franz Lothar Schrodte. Nejprve se dne 22. 4. 1758 sešel direktor fakulty se všemi profesory a doktory právnické fakulty. V úvahu vzali všechny uchazeče, i když u Bannizy komise uvádí, že jeho žádost byla prý podána prostřednictvím arcibiskupa. Ve svém rozhodnutí z 26. dubna 1758 pak direktor komise Kressel nejprve zopakoval argument ze Schusterovy žádosti, že „myšlenky Její císařsko-královské výsosti směřují k tomu, aby se upřednostňovali poddaní, zaměstnaní na univerzitách v dědičných zemích.“³⁶ S přihlédnutím k této okolnosti se komise rozhodla pro Schustera, který je z uchazečů nejschopnější a dle spolehlivých zpráv se vyznačuje i mravným životem (*Lebens-Wandel*). Kromě toho prý před třemi lety chodil na *Collegia ad Digesta* na pražské právnické fakultě a projevil při tom skvělou pozornost.

Toto usnesení podepsané Kresselem, Dewaldtem, Dworzakem a Schrodtem bylo 26. 2. 1758 odesláno Reprezentaci a komoře v Praze, která pak 2. 5. 1758 vypracovala vlastní

³¹ NA Praha, ČG – publicum 1755–1763, kart. 210, žádost 24. 1. 1758.

³² Johannes SCHWARZ, *Die niederen und höheren Studien an der k. k. Theresianischen Akademie in Wien*, Jahresbericht des Gymnasiums der Theresianischen Akademie 1902/1903, s. 1–28, zvl. s. 11–16.

³³ Tamtéž, s. 15.

³⁴ NA Praha, ČG – publicum 1755–1763, kart. 210, žádost Leonarda Josefa Bannizy, 11. 1. 1758, sine folio.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ „Ihro Kayser Königl Majestät allerhöchste Willens Mainung habtsächlich dahin gehet, auf die in dero erbländischen Universitäten vollständig gerbrieffte Subjecta vorzüglich zu gedencken.“

zprávu, již zřejmě týž den odeslala do Vídně, patrně Direktoriu in publicis et cameralibus. Ve své zprávě shrnula Reprezentace a komora obsahy žádostí a vyslovila se pro Schustera.³⁷ Jelikož ale přes léto dlela panovnice obvykle v Laxenburgu a navíc probíhala válka, přišlo první rozhodnutí z Vídně až v září. V něm bylo nařízeno vyrovnat dlužný plat Schrodtovi za náhradní výuku. Až 6. 11. 1758 přišel definitivní reskript Direktoría in publicis et cameralibus podepsaný vicekancléřem Janem Karlem hrabětem Chotkem, jenž obsahoval opis reskriptu Marie Terezie datovaného 12. září 1758. V něm oznamovala, že profesuru *juris naturae et institutionum* dostane korepetitor Tereziánské akademie Josef Anton Schuster kvůli svým schopnostem a učenosti. Současně s tím získává Schuster nárok i na plat stejně vysoký, jako měl jeho předchůdce, který se mu má začít vyplácet ode dne nástupu. Na základě tohoto rozhodnutí se Schuster koncem roku 1758 chopil profesury přirozeného práva v Praze.

Přirozenoprávní koncepce

Úspěšný konkurz zajistil pokračování katedry a poskytl stabilní poměry pro původní vědeckou tvorbu pražských profesorů. Instrukce pro obě katedry z roku 1754 i podmínky konkurzu ukládaly vyučujícím povinnost vypracovat vlastní učebnice, které by vyhovovaly potřebám katolické monarchie. Vyučující přirozeného práva a institucí měl začít výukou historie práva.³⁸ V oblasti teorie měl za úkol zabývat se pouze přirozeným právem soukromých osob, tedy ve stavu přirozeném, a ne právem ve stavu občanském, tedy po uzavření společenské smlouvy. Za tím účelem měl ve svém kompendiu vycházet z Grotia, Pufendorfa, Thomasia, Heineccia, Glafeyho, jejichž omyly měl ale vyvažovat podle prací katolických teologů, jako byli sv. Augustin, Tomáš Akvinský a morálních teologů Honorata Tournellia, Samuela Huberta a jezuity Jacoba Bonfreria. Základy římského práva měl pak přednášet dle pravidel práva přirozeného, v čemž měl následovat metodu Coccejiho komentářů.

Jak známo, Fincke stihl sepsat přehled dějin práva, ale k sepsání vlastního kompendia přirozeného práva již nedospěl. Jeho nástupce Josef Anton Schuster sice rozvinul bohatou literární aktivitu, ale k sepsání kompendia se zřejmě nedostal. Místo toho se věnoval různým konkrétním otázkám, v nichž většinou vycházel z komentáře k nějakému místu v Grotiově *De jure belli ac pacis*. Obecnějšímu pojednání se nejvíc blížila jeho práce o přivlastňování věcí v přirozeném stavu.³⁹ Schuster ji pojal jako komentář ke kapitole 5 v knize II jeho *De jure belli ac pacis*, která navazuje na kapitulu o přivlastňování věcí válečnými stranami ve válce.⁴⁰ Z toho vyplývá, že pravidla stanovená pro spravedlivé přivlastňování věcí v přirozeném stavu se měla aplikovat i na jednání válčících stran. Zároveň ovšem tato otázka souvisí s problémem vlastnictví. Zatímco vlastnictví je institut chráněný zákony a je tudíž myslitelný až ve stavu občanském, držba věcí v přirozeném

³⁷ Tamtéž, koncept zprávy 2. 5. 1758.

³⁸ „Verhaltens-Bericht für den Professoren iuris naturae et institutionum“, Georg Norbert SCHNABEL, *Geschichte der juridischen Facultät an der vereinigten Carl-Ferdinandeischen Hochschule zu Prag*, II, Praha 1827, s. 113–120.

³⁹ Josef Anton SCHUSTER, *Exercitatio academica de jure usucapionis in statu naturali*, Praha 1759.

⁴⁰ Hugo GROTIUS, *De iure belli ac pacis libri tres*, ed. P. C. Molhuysen, Leiden 1919 (dále IBP), II, kap. 5.

stavu se zdá být nemožná. Grotius diskuzi navíc spojil i s otázkou práv pána nad otroky.⁴¹ Poznamenejme však, že podle Ignaze de Lucy i Wurzbachova *Lexikonu* měl Schuster napsat práci *Exercitationes duae in iuris naturae partem generalem*, jež by snad mohla být oním obecnějším kompendiem k přirozenému právu, který měl sepsat.⁴² Žádný exemplář se však zatím nepodařilo najít.

Komplexnější otázky přirozeného práva měl probírat profesor *juris civitatis et feudorum*. I jemu byli v instrukci z roku 1754⁴³ doporučení někteří klasičtí autoři, z nichž měl vycházet, dokud nenapiše vlastní kompendium. Tato jména byla zároveň doporučením pro koncepci, jíž se měl držet. Bylo mu doporučeno učit zatím dle učebnice benediktina Schmiera z univerzity v Salcburku, Böhmerova *Introductio ad jurem publicum* a podle anonymní práce *Essai sur le gouvernement civil*, za jejíhož autora byl pokládán arcibiskup Fénelon. Ve skutečnosti byl však autorem zednář Andrew Michael Ramsay, což se tenkrát nevědělo.⁴⁴ Z klasiků sekulárního přirozeného práva byli doporučeni Grotius, Pufendorf, Hornius, Boecler, Heineccius a Cocceji. Pro výuku veřejného práva Říše římské národa německého byl předepsán Mascov.

Franz Lothar Schrodtt podle instrukcí skutečně sepsal dvě zásadní kompendia, jedno pro *jus civitatis* a druhé pro mezinárodní právo.⁴⁵ Vychází v něm zejména z Grotia, Pufendorfa a Wolffa, ale bezprostředním vzorem v uspořádání materiálu mu je zpracování Johanna Justina Schierschmida z nově založené katolické univerzity v Erlangen.⁴⁶ Jeho argumentace je wolffovská, zvláště když své dedukce odvozuje z obecných pojmů.

Schrodtt rozvíjí starší katolickou tradici, podle níž je přirozené právo lidský výtvar, neboť jsou to pravidla, která člověk zjistí svým rozumem. Bůh totiž stvořil člověka s přirozeností, k níž patří i rozum, a právě v tomto smyslu jde o přirozené právo. Tuto optimistickou koncepci, která důvěřuje v lidské schopnosti, kdysi luteráni odmítali, ale od dob Grotia a Pufendorfa byla přijata i sekulárními právníky luteránského vyznání. Tuto tradici však paralelně s nimi dále rozvíjela i škola katolického práva ve Španělsku a ve střední Evropě a v Praze na ni navázal ve 30. letech 18. století Nikolaus Ignaz Königsmann. Schrodtt v podstatě rozvíjel stejné pojetí člověka, ale odkazoval při tom již jen na Pufendorfa. K této tradici patřilo i „laxní pojetí“ práva, jež k právním pravidlům řadilo nejen zákazy a příkazy, ale i povolující pravidla.⁴⁷ Totéž pravidlo systematizoval Christian Wolff a Schrodtt jej převzal od něj. Do přirozeného práva dle něj patří pravidla, která mají za cíl bezpečnost a blahobyt společnosti (*securitas ac salus rei publicae*). Patří sem tudíž příkazy, které se

⁴¹ IBP II, 5, §§ XXVII–XXXII.

⁴² Josef Anton SCHUSTER, *Exercitationes duae in iuris naturae partem generalem*, I, *De natura generatim et singulatim, de natura Dei et hominis, primis iuris naturalis fontibus et resultante inde statu hominum morali*, II, *De actionum humanarum differentia earumque moralitate*, Praha 1764. Srov. Ignaz de LUCA, *Das gelehrte Oesterreich*, II, Wien 1778, s. 116–117; Constantin von WURZBACH (Hg.), *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich*, XXXII, Wien 1876, s. 259.

⁴³ „Verhaltens-Bericht für den Professoren iuris publici et feudalis“, in: G. N. SCHNABEL, *Geschichte*, II, s. 130–136.

⁴⁴ Srov. I. CERMAN, *Podněty*, s. 74; Georges LAMOINE (ed.), *Andrew Michael Ramsay, Essais de politique. Edition critique*, Paris 2009.

⁴⁵ Johann Franz Lothar SCHRODT, *Systema iuris publici universalis*, Praha 1765 (2. vydání Bamberg 1780); týž, *Systema iuris gentium*, Praha 1768 (2. vydání Bamberg 1780). Obě díla citujeme podle vydání z roku 1780.

⁴⁶ Johann Justin SCHIERSCHMID, *Elementa iuris naturalis et gentium*, Frankfurt am Main 1742. (Schrodtt na toto dílo často odkazuje.)

⁴⁷ K hlavnímu principu práva srov. J. F. L. SCHRODT, *Systema*, Prolegomena, I, §12; § 20.

vztahují k jednání, jež tyto cíle podporuje, zákazy, jež se vztahují na jednání, které těmto cílům brání, a oblast povolujících pravidel, jež se vztahuje na neutrální adiaphora.⁴⁸

Takováto široká koncepce vedla obyčejně k širokému rejstříku práv, ale Schrodrt se tomuto tématu vůbec nevěnuje. Místo toho v souladu s instrukcí pro profesora státního práva věnuje nejvíc prostoru právům svrchované moci (*imperans*) a vytváří vpravdě absolutistickou koncepci státu.

Je tomu tak i přesto, že Schrodrt přejímá Pufendorfovou koncepci dvojí společenské smlouvy. První společenskou smlouvou, již nazývá *pactum associationis*, se pojí jednotlivci k sobě navzájem a vytvářejí společnost, druhou, již nazývá *pactum subjectionis*, se společnost poddává panovníkovi. Je to značně zjednodušené pojetí oproti Pufendorfovou výkladu, který tyto pojmy neužívá. Pojetí dvojí společenské smlouvy vytvořilo předpoklady k vnímání „samostatné“ společnosti jako samostatné kategorie, jež existuje před státem. Schrodrt toto pojetí ještě zesílil tím, že společnost vnímal dle vzoru Johanna Friedricha Hornia jako stupňovitou strukturu, jež jde od jednoduchých společností (*societates simplices* – rodina, obec) přes „neúplné společnosti“ (*societates imperfectae* – manželství, rodina, panství) k „úplným společnostem“ (*societates perfectae*), jež se charakterizují tím, že mají panovníka a vlastní zákony.⁴⁹ Ty nevznikají spojením z jednotlivců, ale skládají se z „neúplných společností“ jako „složené společnosti“ (*societates compositae*). Tato myšlenková tradice navazovala na aristotelské pojetí a byla vlastně v rozporu s představou o společenské smlouvě, protože tu měli uzavírat jednotlivci, zatímco tento tradiční výklad chápal vznik společnosti jako stupňovitý přechod od přirozených celků (rodina, klan) k umělým celkům (společnost, stát), takže společenskou smlouvu by musely uzavírat rodiny. V souladu s touto koncepcí, již modernizoval Johann Friedrich Hornius a v katolickém světě ji uplatnil benediktýn Franciscus Schmier, pak Schrodrt tvrdil, že životem občanů po společenské smlouvě se prý zabývá i vědní obor *politica architectonica*. I tato představa o „architektuře“ společnosti byla dalším krokem k vytvoření „společnosti“ jako samostatné kategorie, kde jsou lidé spojeni dobrovolně a jednájí svobodně.

Schrodrt však touto cestou nešel. Místo toho zastával názor, že jedinec je zcela podroben svrchované moci (*imperans*), která musí konat pro zajištění cílů společnosti – bezpečí a blahobytu (*securitas et salus*). Občan ji nesmí kritizovat, protože nemá dostatek informací, nesmí ani klást odpor. Právní poměr občana k svrchované moci je dán tím, že v podmínkách právního systému, jenž je pojatý jako soustava výroků logicky dedukovaných z nejvyššího příkazu, musí být nejvyšší moc vyňata ze soustavy vzájemně vymahatelných práv a povinností. Panovník má práva vůči poddaným, ale poddaní nemají vůči panovníkovi vymahatelná práva. Pokud by je totiž směli vymáhat ať bojem, nebo soudně, znamenalo by to odmítnutí života v občanském stavu, jenž je definován jako život pod svrchovanou mocí vydávající zákony. Nastal by návrat do stavu přirozeného. Poddaný má vůči svrchované moci povinnost poslušnosti, věrnosti, statků a práce.

Svrchovaná moc má vůči poddanému všechna práva, včetně práva „života a smrti“ (*jus vitae et necis*). Zajímavé je, jak to Schrodrt logicky „dedukuje“. Zastává totiž Wolffův názor,

⁴⁸ J. F. L. SCHRODT, *Systema*, Prolegomena, I, § 20 „Illa quae finis societatis civilis conveniunt, iure publico universali praecepta, quae huic fini repugnant, prohibita, quae relative ad huc finem sunt adiaphora, seu indifferentia, in statu civili premissa sunt.“

⁴⁹ Srov. IVO CERMAN, *Obraz společnosti raného novověku*, in: Václav Bůžek a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku*. Struktury, identity, konflikty, Praha 2010, s. 54–74.

že právo na život nelze nikomu postoupit, a proto ani poddaný se nemůže vzdát svého práva na život ve prospěch panovníka. Život ale pochází od Boha, a protože i povinnost zachovat bezpečí a blahobyt společnosti pochází od Boha, má panovník právo využít života poddaného ve prospěch obecného dobra. Toto panovníkovo právo prý totiž pochází přímo od Boha, a ne od poddaného. To je vskutku absolutistická dedukce, se kterou se v díle Christiana Wolffa nesetkáme.

Přesto nepatří vztah poddaného a svrchované moci k centrálním tématům Schrodtova kompendia. Krátce je zde zdůvodněno, že panovník má právo zasahovat do majetku, tj. vybírat daně, i do svědomí poddaného, ale nejvíc prostoru je věnováno vztahu státu a církve. Zde je vidět hlavní důvod zájmu reformní monarchie o přirozené právo. Schrodrt zdůvodňuje na základě povinnosti starat se o bezpečí a blahobyt, že panovník smí využít svého *jus eminens* k hlubokým zásahům do majetku i pravomocí církve. K náboženské toleranci se Schrodrt nevyjadřuje, ale z krátké zmínky o právu panovníka zasahovat do svědomí poddaných lze soudit, že náboženskou toleranci neuznával.

Konec přirozeného práva na filozofické fakultě

Stabilizace dosažená konkurzem na katedru přirozeného práva přinesla rozhodnutí i v otázce podloudné jezuitské konkurence. Paralelně s činností nově jmenovaných sekulárních profesorů totiž publikoval k otázce přirozeného práva i pilný jezuita Josef Jurain z Filozofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity.⁵⁰

Při pohledu na strukturu jeho literární tvorby se zdá, jako by chtěl vlastními silami také pokrýt všechny úrovně přirozenoprávních vztahů. Postupoval totiž také od vztahů mezi jednotlivci přes stát až po mezinárodní vztahy. V roce 1759 vydal obsáhlý spis *Lucubrationes ethico-politicae*, v němž pojednal o státě.⁵¹ Svou oblast zkoumání si označil jako „politiku“ (*politica*), čímž měl na mysli vztahy mezi lidmi v občanském stavu. Vycházel při tom z definic Christiana Wolffa, aniž by však použil jeho metodu odvozování pravidel z nejvyššího příkazu. V roce 1760 vydal k politice další důležitý spis *De presidii reipublicae*, v němž hájil zásadu, že pro udržení pořádku je nejdůležitější chránit jednotu náboženství.⁵² Konečně v roce 1760 vydal rozšířenou verzi staršího spisu, k níž nyní přidal polemický výpad proti Grotiovi a Pufendorfovi, kterým vytkl, že *dictamen rectae rationis*, ani *socialitas* nemohou sloužit za základ přirozeného práva. Tím je dle jezuity Juraina jen Boží vůle.⁵³ Zároveň s tímto příspěvkem k základním pojmům vydal pojednání o *jus gentium*, kde navázal na Grotia a v druhé části podal komentář k jeho dílu *De jure belli ac pacis*.⁵⁴ Vykládal zde tudíž stejnou látku, jakou se zabýval profesor *juris civitatis*.

Tímto spisem vyprovokoval ostrou reakci vídeňských úřadů. V listopadu 1760 přišel na pražskou Reprezentaci a komoru reskript z vídeňského Direktoria, v němž byla formulována ostrá kritika tohoto Jurainova pojednání. Dílo prý bylo špatně formulováno a místy

⁵⁰ K němu srov. Ivana ČORNEJOVÁ – Alena FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986, s. 196.

⁵¹ Josephus JURAIN, *Lucubrationes ethico-politicae in jus naturae*, Praha 1759.

⁵² Týž, *Comentationes politicae de presidii reipublicae*, Praha 1760.

⁵³ Týž, *Lucubrationes ethicae in jus naturae*, Praha 1760, § 8, § 12.

⁵⁴ Týž, *Commentarius in jus gentium*, Praha 1760.

zcela nesrozumitelné, zejména ale vadilo, že Jurain si v podtitulu přivlastnil titul „profesora přirozeného práva“. Tento titul ve skutečnosti užíval již ve starších spisech. Reprezentace a komora dostala rozkaz zakázat mu nadále užívat takového titulu a v podstatě i zabránit tomu, aby ještě něco publikoval k tématu přirozeného práva. „Tím více, že v Praze jsme právě jednoho zvláštního profesora přirozeného práva zaměstnali,“ postěžovaly si vídeňské úřady. Do budoucna bylo zakázáno profesorům publikovat něco mimo sféru svého oboru.⁵⁵

Závěr

Ačkoliv byla pražská univerzita místem raných experimentů s přirozeným právem a místem zřízení experimentální katedry v roce 1748, ocitla se již v okamžiku zřízení regulární katedry v roce 1754 v krizi. Po odchodu prvního profesora do Vídně a předčasné smrti druhého nebylo jisté, zda si v Praze udrží systém dělicí disciplínu mezi katedry přirozeného práva a státního práva. Oba profesori navíc museli bojovat s konkurencí na filozofické fakultě, kde se jezuité rovněž snažili vyučovat přirozené právo po svém. Za těchto okolností proběhl v roce 1758 konkurz na obsazení katedry, jehož průběh je zde rekonstruován na základě pramenů z fondu České gubernium – publicum. Ty byly sice známy již starší historiografii, ale zatím nebyly využity k rekonstrukci samotného konkurzu.

O místo se ucházeli dva vědci z Říše římské národa německého, zřejmě oba konvertité, kteří se v Praze dočasně živili v univerzitním archivu a univerzitní knihovně. Dále se přihlásil korepetitor z tereziánské akademie Josef Anton Schuster, který argumentoval tím, že jim bylo slíbeno přednostní právo na profesorská místa na univerzitách v dědičných zemích. Konečně se přihlásil Leonard Josef Banniza, syn profesora trestního práva Johanna Petera Bannizy z Vídně. Komise složená z direktora studií a profesorů právnické fakulty vybrala Schustera, protože jim připadal nejkompetentnější. To umožnilo profesoru *iuris civitatis* Schrodtovi, aby se cele věnoval svému oboru. Krátce po konkurzu zasáhlo vídeňské direktorium proti jezuitovi Josefu Jurainovi, kterému v roce 1760 zakázalo titulovat se jako profesor přirozeného práva a implicitně mu tím dali najevo, aby již k této disciplíně nepublikoval.

Období po konkurzu je tedy epochou posledního rozkvětu domácí tvorby před zavedením jednotných učebnic psaných vídeňskými profesory. V článku rozebíráme díla obou pražských profesorů Schustera a Schroda, kteří si měli dle instrukce látku rozdělit tak, že profesor přirozeného práva měl psát o právech jednotlivců v přirozeném stavu, zatímco profesor *iuris civitatis* měl psát o vztazích mezi občany ve státě po uzavření společenské smlouvy. Zatímco Schuster se věnoval jen komentářům k speciálním otázkám a celkové kompendium nenapsal, Schrodt sepsal systematicky kompendia k obecnému právu státu (*jus publicum universale*) a k právu mezi státy (*ius gentium*). Jeho koncepce navazuje na

⁵⁵ NA Praha, ČG – publicum, 1756-1763, kart. 203, M 1, reskript, Wien 22. Novembris 1760 „Endlich ist ein Buch zum Vorschein gekommen, unter der Unterschrift Commentarii in jus gentium authore Josephi Jurain S. J. Philosophiae Doctore, Ethicae et Juris Naturae Professore Pragae in 4to. Da nun dieseß Werck übel gerathen, und an vielen Ohrthen nicht einmal verständlich ist, als wirdt ihr diesem Professori P. Jurain recht gemessen untersagen sich künftighihn den Titul eines Professoris Juris naturae beyzulegen und dießes um so mehr, als Wier ohnehin in Prag einen besonderen Professoren Juris Naturae aufgestellt haben. Wie Wier dann überhaupt wollen, dass die Professores nicht extra sphaeram ihrer Facultät gehen, und nichts zum Druck befördern sollen, als welches der Universität eine Ehre bey dem Publico machen kann.“

katolickou tradici, jež považuje přirozené právo za pravidla objevená lidským rozumem, ne za pravidla působící sama o sobě z přírody. Ačkoliv převzal učení o dvojí společenské smlouvě i koncepci práva, která *lex permissiva* (čili práva) nevyklučovala z oblasti právních vztahů, přeci jen zastával absolutistickou koncepci státu. Podle ní bylo nejdůležitější postavení svrchované moci (*imperans*), jež směla konat vše pro zajištění bezpečnosti a blahobytu. I když jí poddaný nemohl předat právo na život, panovník o něm mohl stejně rozhodovat, jelikož zdrojem jeho povinnosti starat se o bezpečnost a blahobyt byl Bůh a ten je i zdrojem práva na život.

Schrodt ve svém kompendiu chválil i učebnici napsanou vídeňským profesorem Karlem Antonem Martinim. Jakmile však Martini ve své tvorbě pokryl všechny oblasti výuky požadované instrukcemi, byly jeho učebnice předepsány i pro Prahu a tím vytlačily Schrodtovy učebnice z oběhu. Jednotné učebnice byly předepsány v instrukci pro právnické fakulty ve Vídni a Praze, kterou sepsal Franz Ferdinand Schrötter v roce 1775.⁵⁶ Toto sjednocení výuky znamenalo na dlouhý čas konec původní vědecké tvorby v Praze.

IVO CERMAN

Ausschreibung einer Professur für Naturrecht 1758

ZUSAMMENFASSUNG

Der experimentelle Lehrstuhl für Naturrecht wurde in Prag früher als in Wien gegründet, nämlich bereits 1748, und sogar schon in den 1730er Jahren wurde hier über Naturrecht diskutiert. Nach der Übertragung von Reformen auf die Wiener Universität im Jahre 1752 und der Entstehung eines Lehrstuhls für Naturrecht in Wien 1753 verschob sich der Schauplatz von Innovationen in die Residenzstadt, während den Prager Lehrstuhl eine Krise befiel. Ursache dafür war die schlechte Personalpolitik, die dafür sorgte, dass der Lehrstuhl zweimal vakant blieb und sein weiteres Bestehen bedroht war. Während im System der Wissenschaften, das 1752 eingeführt wurde, Naturrecht vom (allgemeinen) öffentlichen Recht getrennt sein sollte, wurden in der auf den Tod des Lehrstuhlinhabers folgenden Vakanzzeit beide Lehrstühle zeitweilig miteinander verbunden. Die Ausschreibung einer neuen Professur 1758 sicherte dem Lehrstuhl sein weiteres Bestehen und schuf die Bedingungen für das literarische Schaffen der einzelnen Professoren. Die Ausschreibungsunterlagen machen mit dem sozialen Profil der Bewerber näher bekannt und zeigen somit das soziale Porträt von Menschen, die sich Mitte des 18. Jahrhunderts mit Recht (*ius*) ihren Unterhalt in Prag verdienten. Den Lehrstuhl für Naturrecht erhielt Josef Anton Schuster, den für allgemeines öffentliches Recht hatte Franz Lothar Schrodt inne. Nach der Ausschreibung wurde der Jesuit Josef Jurain von der Philosophischen Fakultät, der ohne Genehmigung der Regierung durch eigene Arbeiten über das Naturrecht versucht hatte, der juristischen Fakultät zu konkurrieren, mundtot gemacht. In den 1760er Jahren veröffentlichten also Schuster und Schrodt eine Reihe wichtiger Arbeiten im Fach Naturrecht. Grundlegend waren die Arbeiten von Schrodt, der in ihnen seine eigene absolutistische Staatskonzeption schuf.

doc. PhDr. et Dr. phil. Ivo Cerman, Ph.D.

*Historický ústav, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích
cerman@ff.jcu.cz*

⁵⁶ Franz Ferdinand SCHRÖTTER, *Ratio studii iuridici*, Wien 1775. Srov. R. KINK, *Geschichte*, sv. II, s. 576–578 (dokument č. 170, Verfassung der juridischen Facultät 8. Oktober 1774).

PRVNÍ ABSOLVENTKY – LÉKAŘKY ŽIDOVSKÉHO PŮVODU Z PRAŽSKÝCH UNIVERZIT A JEJICH KARIÉRNÍ MOŽNOSTI MEZI SVĚTOVÝMI VÁLKAMI

IVANA EBELOVÁ – MILADA SEKYRKOVÁ

THE FIRST FEMALE PHYSICIANS OF JEWISH ORIGIN GRADUATING FROM PRAGUE UNIVERSITIES AND THEIR CAREER OPPORTUNITIES BETWEEN THE WORLD WARS

Given the extent and state of surviving source materials, it is rather difficult to satisfactorily document the involvement of women of Jewish origin in academic education and their subsequent careers in science and practice relevant to the qualification they had achieved. This study therefore focuses on particular cases from the Bohemian Lands related mainly to medical studies and medical practice. We also include some examples of Jewish women with degrees in natural sciences and philosophy. Given that, save for a handful of exceptions, intellectuals of Jewish origin studied at the German University in Prague, this contribution to some extent also reflects the environment of the German University, especially in the first two decades of the twentieth century. Some of the differences between the situation at the Czech and German university in Prague are then highlighted by comparisons.

Keywords: Jewish female physicians – Prague universities – twentieth century

DOI: 10.14712/23365730.2021.2

Úvodem

Bezmála do konce 18. století bylo studentům židovského vyznání v habsburské monarchii zapovězeno studium na tamních univerzitách. Ty se jim otevřely teprve v roce 1781.¹ Chlapci mohli začít studovat filozofické přípravy a poté přejít v případě zájmu na práva nebo medicínu, což také v hojně míře činili.² To však byl pouze jeden z prvních kroků na cestě k postupné emancipaci obyvatel židovského původu. Trvalo ještě několik desetiletí, než byla v revolučním období 1848–1849 zrušena poslední ghetta, stejně jako odstraněna řada restriktivních opatření (toleranční daň, familiantský zákon).³ Teprve ale až prosinco-

¹ Viz dvorský dekret z 18. října 1781. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung, enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1784*, IV, Wien 1785, s. 62–65.

² Ivana EBELOVÁ, *Židé a josefínské školské reformy. Židovští studenti na pražské univerzitě od osmdesátých let 18. století do rozdělení univerzity v roce 1882*, Český časopis historický (dále ČČH) 112/4, 2014, s. 655–680.

³ K reformám v letech 1848–1849, jež se týkají židovského obyvatelstva a měly zásadní význam pro jeho emancipaci, viz Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 117–128.

vá ústava z roku 1867, tvořená sedmi říšskými zákony⁴ s platností pro předlitavskou část monarchie, zaručovala jedním z nich, říšským zákonem č. 142/1867, tedy zákonem o všeobecných občanských právech, všem obyvatelům Předlitavska svobodu vyznání, osobní svobodu a rovnost všech občanů před zákonem bez ohledu na jejich etnický či náboženský původ. Na základě tohoto zákona se tedy i Židům dostalo rovnocenného postavení s ostatními obyvateli státu.⁵

V roce 1882 došlo k zásadní změně ve vysokoškolském systému v českých zemích. Českým politikům se na říšské radě podařilo prosadit zákon o rozdělení pražské univerzity na českou a samostatnou německou Karlo-Ferdinandovu univerzitu, což přineslo zejména rozdíly v národnostní a sociální struktuře studentů, majících od této chvíle možnost studovat tytéž předměty rovnoprávně v jednom nebo druhém zemském jazyku.⁶

Další změnu přinesl rok 1897, kdy nastoupily na filozofické fakulty první studentky,⁷ o tři roky později začaly dívky studovat řádně i na lékařských fakultách.⁸ V obou případech se možnost studia týkala všech dívek, ať již byly jakéhokoli vyznání.

Vznik Československa v roce 1918 žádné zásadní změny v systému vzdělávání nepřinesl, rozšířily se ale stávající možnosti. Vznikly nové univerzity v Brně a Bratislavě, kam odešli i někteří pedagogové z pražské české univerzity, přibýly možnosti širší zahraniční spolupráce, výjezdy do ciziny apod. Pokud jde o studenty, do Prahy přišli studovat posluchači a posluchačky z východu a jihu Evropy, kteří v prvních poválečných letech tvořili významné procento studentů v rámci všech československých vysokých škol. Mezi nimi bylo značné procento studentů a studentek židovského vyznání, kteří studovali na českých i německých vysokých školách. Významně také narostla spolková aktivita všech studentů.⁹

Jediná vnitřní organizační změna, která v rámci dvou pražských univerzit (v roce 1920 získala česká univerzita název „Karlova universita“) v Praze nastala, bylo vyčlenění

⁴ Kromě nich byla součástí ústavy další právní pořízení, vše je publikováno např. na <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=rgb&datum=18670004&seite=00000389&zoom=2>> (cit. 29. 9. 2020).

⁵ Viz čl. 14, 15, 16: <https://is.muni.cz/el/1422/jaro2015/MP201Zk/um/web/doc/19-stoleti/Prosincova_ustava_1867.pdf> (cit. 21. 3. 2020)

⁶ Jan HAVRÁNEK, *Budování české univerzity a její působení jako centra české vzdělanosti*, in: týž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy, III, 1802–1918*, Praha 1997, s. 183–196; Jiří PEŠEK – Alena MÍŠKOVÁ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Německá univerzita po rozdělení*, tamtéž, s. 305–310.

⁷ První promouvanou ženou na české univerzitě, doktorkou filozofie, se stala 17. června 1901 Marie Zdenka Baborová. Marie ŠTEMBERKOVÁ, *Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od r. 1901 do konce první světové války*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (edd.), *Žena v dějinách Prahy*. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993 (Documenta Pragensia 13), Praha 1996, s. 213–234, zvl. s. 213 a 219.

⁸ Prvními lékařkami českého původu byly Bohuslava Kecková a Anna Bayerová, ty však promovaly ve Švýcarsku. První z nich v roce 1880 v Curychu, druhá o rok později v Bernu. Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 148–149.

⁹ K postavení německé lékařské fakulty a oborů na ní medikům přednášených pak viz např. Jiří PEŠEK – Alena MÍŠKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Jan JANKO, *Německá univerzita v letech 1918–1939*, in: Jan Havránek – Zdeněk Pouta (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy, IV, 1918–1990*, Praha 1998, s. 181–184, 200–205; Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Druhá česká a německá interní klinika v Praze v dobách přednostentství E. Maixnera, J. Thomayera a R. Jaksche*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 51/2, 2011, s. 11–43; Emilie TEŠÍNSKÁ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Z historie výuky pro mediky na pražských univerzitách*, AUC-HUCP 51/1, 2011, s. 11–57; Petr SVOBODNÝ, *Chemie na lékařských fakultách v Praze, Vídni a Lipsku*, AUC-HUCP 50/2, 2010, s. 15–86; Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Počátky neurologie na pražských lékařských fakultách a založení neurologických klinik*, AUC-HUCP 59/2, 2019, s. 11–42.

samostatných přírodovědeckých fakult – české a německé, takže každá z univerzit měla od té doby po pěti fakultách.¹⁰

Přijetí norimberských zákonů¹¹ v Protektorátu Čechy a Morava nařízením říšského proktora z 21. června 1939, jemuž předcházely útoky nejen na židovské studenty, ale i pedagogy, neoficiální propouštění zaměstnanců židovského původu atd. z německé univerzity již od počátku druhé poloviny třicátých let, v souvislosti s její nacistickou, ukončilo drastickým způsobem 150leté období vzestupu této skupiny obyvatelstva mezi intelektuální a společenskou elitu.¹² Židovským dívkám byl vyměřen ještě kratší čas – necelých čtyřicet let, kdy mohly studovat na filozofické, lékařské, právnické nebo přírodovědecké fakultě a uplatnit své schopnosti v praxi.

Studentky židovského vyznání na pražské univerzitě

I přes pouhá ani ne čtyři desetiletí, po něž se mohly židovské dívky zapisovat ke studiu na jednotlivých fakultách jak české, tak i německé univerzity,¹³ nejde o nikterak zanedbatelné počty, jak dokládají matriky absolventů jednotlivých fakult ze sledovaného období.¹⁴ Podívejme se tedy nejprve blíže na konkrétní čísla, jež nám poskytují katalogy jednotlivých fakult obou univerzit. Vzhledem k rozdělení univerzity sledujeme zvláště údaje pro českou a německou univerzitu, přičemž pro českou univerzitu vycházíme z údajů pro období od roku 1901 (první promoce) do akademického roku 1923/1924 (včetně). Pokud jde o německou univerzitu, zahrnují údaje léta 1908 (rovněž první promoce) až též do akademického roku 1923/1924 (včetně). Věnujeme tedy pozornost období šesti let po ukončení první světové války, kdy měly šanci odpromovat i dívky, které během války masivněji nastoupily ke studiu, jak ukazují tabulky dále.

¹⁰ Jan Havránek, *Univerzita na prahu samostatné republiky*, in: týž (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, s. 19–23; Břetislav Fajkus, *Přírodovědecká fakulta 1920–1945*, tamtéž, s. 163–164.

¹¹ V Německu v Norimberku vyhlášeny již 15. září 1935. K počátkům prosazování mladých žen z židovského prostředí ve světě vědy viz Jiří Pešek, *Dr. Alice Hofmann. K počátkům ženské vědecké emancipace na Německé univerzitě v Praze*, in: Tomáš Jiránek – Karel Rýdl – Petr Vorel (eds.), *Gender history – to přece není nic pro feministky*, Pardubice 2017, s. 287–296, 271–280.

¹² Alena Mišková, *Německá univerzita za druhé světové války*, in: J. Havránek – Z. Pousta (edd.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 213–218; TÁŽ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*, Praha 2002.

¹³ Od promoce první židovské studentky na filozofické fakultě české univerzity v červnu 1907 do přijetí norimberských zákonů, resp. do zavření vysokých škol 17. listopadu 1939, přičemž poslední židovská studentka promovala na české lékařské fakultě 30. června 1939 (Gertruda Groarová, nar. 24. 2. 1914 v Lipníku n. Bečvou) a na německé to bylo v rámci skupinové promoce jen mediků židovského vyznání dne 14. února 1939. Tehdy promovaly s několika muži i čtyři lékařky (Ilse Schlesinger, nar. 27. 8. 1914 v Těšíně), Ruth Steinhart (nar. 23. 6. 1912 v Brně), Elsa Katzberg (nar. 6. 6. 1914 v Jablonci nad Nisou) a cizinka Gusta Naftalison (nar. 4. 8. 1915 v Botosani, Moldávie). Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), Matrika doktorů Univerzity Karlovy (1937–1939), inv. č. 10, s. 4875, online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1924165860347712/479/?lang=cs&pagetr=4875>> (cit. 26. 3. 2020); Matrika doktorů Německé univerzity v Praze (1936–1939), inv. č. 6, s. 358–360, online viz <<http://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1689099411327390/362/?lang=cs>> (cit. 27. 3. 2020).

¹⁴ AUK, Matriky doktorů české Karlo-Ferdinandovy Univerzity, inv. č. 2–4; Matrika doktorů německé Karlo-Ferdinandovy univerzity (1904–1924), inv. č. 3. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/books/bs/1531715692133246/?lang=cs>>; a <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/books/bs/1201577654060565/?lang=cs>> (cit. 21. 3. 2020). Počet zapsaných ke studiu byl nepochybně vyšší, vzhledem k absenci pramenů (studentských katalogů) však nelze stanovit, o jak velký rozdíl se jednalo.

Přestože většina židovských studentek byla zapsána na univerzitě německé (viz dále), byly pro srovnání a objasnění rozdílné situace na obou univerzitách zpracovány i údaje pro univerzitu českou, byť z hlediska celkového pohledu na osudy absolventek nemají prakticky žádný dopad.¹⁵

Předmětné období bylo zvoleno i vzhledem k tomu, že absolventky lékařských fakult české i německé univerzity byly ve třicátých letech minulého století, tedy v období nástupu národního socialismu v Německu, v době, kdy jeho ideologie začala dopadat i na Československo, zpravidla již léta praktikujícími zkušenými lékařkami.

Celkem promovalo na české univerzitě v letech 1901–1923/24 čtyři sta sedmdesát pět posluchaček, na německé pak v letech 1908–1923/24 absolvovalo celkem 206 studentek. Jak již bylo uvedeno výše, jako první začaly dívky studovat na filozofických fakultách obou univerzit, na německé v letech 1908 až 1924 činil počet absolventek filozofických studií 62, 18 posluchaček absolvovalo studia přírodovědecká (od listopadu 1920), jedna studentka práva (v listopadu 1923 absolvovavší Käthe Schwarz).¹⁶ Na české univerzitě promovalo do konce akademického roku 1923/24 celkem 99 absolventek filozofické fakulty různých oborů, 348 lékařek, 20 právníček a 8 doktorek přírodních věd. Co se týká lékařské fakulty, resp. fakult, jež byly otevřeny dívkám v roce 1900, získalo na české lékařské fakultě doktorát medicíny do konce akademického roku 1923/24 včetně 348 žen,¹⁷ z německé vzešlo 125 lékařek.

Podívejme se nyní, jak vychází z hlediska dat porovnání židovských studentek s příslušnicemi většinového křesťanského obyvatelstva. Zatímco na české univerzitě promovaly první absolventky většinové části obyvatelstva již v roce 1901 (viz výše), příslušnice mojžišského vyznání až v roce 1907,¹⁸ na německé univerzitě to bylo v prvním případě (filozofka, vůbec první doktorka na německé univerzitě) v listopadu 1908,¹⁹ ve druhém (lékařka) pak v říjnu následujícího roku.²⁰ Ale zatímco na německé univerzitě byla první židovská absolventka zároveň i první absolventkou lékařské fakulty, první doktorát

¹⁵ Při dalším bádání počítáme s rozšířením výzkumu pro celé období, tzn. do přijetí norimberských zákonů, resp. až do uzavření vysokých škol 17. listopadu 1939 či ještě přesněji do zápisu poslední studentky židovského vyznání. I v případě, že studenti – příslušníci židovské minority – absolvovali studia v období necelého půl roku mezi přijetím norimberských zákonů 21. června 1931 a uzavřením vysokých škol, je v matrice absolventů u každého z nich připojeno razítko s informací o zákazu výkonu profese na území Protektorátu Čechy a Morava, a to v následujícím znění: „*Zřekl se práva vykonávat lékařskou praxi na území Čech a Moravy a není na tomto území k jejímu výkonu oprávněn, leč by dosáhl oprávnění k výkonu lékařské praxe podle §4 nebo §6 zákona z 28. června 1929, čís. 114 Sb. Z. a n.*“ Online viz <<http://kramerius-vs.nkp.cz/view/uuid:806260b0-bd13-11e9-aa95-5ef3fc9ae867?page=uuid:7bc8f810-bd37-11e9-b601-005056825209>> (cit. 21. 3. 2020).

¹⁶ Käthe Schwarz (nar. 3. 10. 1900, Ústětk). AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/843, online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/197189805542710/853/?lang=cs&pagenr=843>> (cit. 21. 3. 2020). Studium práv na české univerzitě bylo ženám zpřístupněno až po roce 1918. J. HAVRÁNEK, *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, s. 194.

¹⁷ První českou absolventkou medicíny se stala v roce 1902 Anna Honzáková, jejíž životní příběh je dostatečně známý. P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství*, s. 149; Eva UHROVÁ, *Anna Honzáková a jiné dámy*, Praha 2012.

¹⁸ Anna Fischerová (nar. 28. 12. 1881, Kolín). Marie ŠTEMBERKOVÁ, *Doktorky filozofie a medicíny*, s. 221.

¹⁹ Charlotte Weil (nar. 27. 8. 1886, Praha-Bubeneč), z rodiny univerzitního profesora chirurgie na německé univerzitě Karl Weila. AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/104. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/197189805542710/108/?lang=cs&pagenr=104>> (cit. 21. 3. 2020).

²⁰ Else Raubitschek (nar. 30. 5. 1885, Karlín), z pražské rodiny MUDr. Ignaze Raubitscheka. AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/138. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/197189805542710/142/?lang=cs>> (cit. 21. 3. 2020).

medicíny na české lékařské fakultě získala studentka židovského vyznání až v roce 1915.²¹ Do konce námi sledovaného období, tj. konce akademického roku 1923/24, absolvovalo lékařskou fakultu na české univerzitě sedmnáct studentek mojžišského vyznání, tj. 4,9 %, podíl absolventek židovského vyznání na celé české univerzitě ve stejném období činil jednadvačet dívek, tedy 4,4 % všech promovaných doktorek.

Zcela odlišné poměry vykazuje pro sledované období německá univerzita, na níž je podíl židovských studentek výrazně vyšší – činil více než polovinu z celkového počtu absolventek (56,3 %), zastoupení židovských lékařek představovalo dokonce 64 %. Pokud jde o absolventky filozofické fakulty, jejich podíl byl 45,2 % (osmadvacet z dvašedesáti), u fakulty přírodovědecké pak 44,4 % (sedm z osmnácti). Pro exaktnější porovnání dat je v následující tabulce uveden poměr absolventek české a německé univerzity pro shodné časové období, tzn. od promoce první ženské absolventky na univerzitě v roce 1901 do konce akademického roku 1923/24.²²

Tab. 1: Podíl promovaných doktorek (PhDr., MUDr., RNDr., JUDr.) české a německé univerzity podle náboženské příslušnosti v letech 1901–1924

Česká univerzita					Německá univerzita			
řím. katolické	evangelické	židovské	pravosl.	bez vyzn.	řím. katolické	evangelické	židovské	bez vyzn.
330 (69,5%)	42 (8,8%)	21 (4,4%)	14 (2,9%)	68 (14,3%)	68 (33%)	17 (8,3%)	116 (56,3%)	5 (2,4%)

Tab. 2: Podíl absolventek lékařské fakulty české a německé univerzity podle náboženské příslušnosti v letech 1901–1924

Česká lékařská fakulta					Německá lékařská fakulta			
řím. katolické	evangelické	pravosl.	židovské	bez vyzn.	řím. katolické	evangelické	židovské	bez vyzn.
241 (69,3%)	34 (9,8%)	13 (3,7%)	17 (4,9%)	43 (12,3%)	35 (28%)	8 (6,4%)	80 (64%)	2 (1,6%)

Z uvedených tabulek je patrné, že z hlediska náboženské příslušnosti byla na německé části univerzity její struktura poněkud pestřejší. Zatímco na českou univerzitu se zapisovaly zejména dívky z katolických rodin (ve sledovaném období bylo pouze šest absolventek židovského původu, z toho čtyři byly na lékařské fakultě – jedna z Kolína a tři z Haliče), na německé univerzitě bylo poměrné zastoupení absolventek zcela odlišné. S tím ostatně koresponduje i výrazný podíl Židů v profesorském sboru, zvláště pak právě na lékařské fakultě a obdobně i na fakultě právnické. Ten se začal ale měnit s postupně narůstajícím antisemitismem během třicátých let, kdy jak zástupci pedagogického sboru mojžišského vyznání, tak studenti byli stále častěji vystavováni útokům především pravicových studentských

²¹ Žofie Wepperová (nar. 27. 10. 1891, Lvov). AUK, Matrika (1908–1916), inv. č. 3/1442. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1569619878951260/426/?lang=cs&pagenr2=1422>> (cit. 21. 3. 2020).

²² Porovnávat počty s celkovým počtem absolventů v daném období není vzhledem k rozsahu materiálu reálné a v dané souvislosti ani relevantní. Mnohem zajímavější bude sledovat křivku vývoje v následujících letech, v období první republiky až do uzavření vysokých škol.

radikálů. Zároveň, jak uvádí J. Pešek a N. Lohmann, specifikem pražské univerzity bylo přenášení protizidovských výpadů do sporu česko-německého, „*kteřý většinou bezpečně překrýval čistě antisemitskou motivaci. Nacionalita byla pro absolutní většinu současníků podstatně významnější než náboženská příslušnost nebo dokonce 'rasový původ' jednotlivců. Ti byli častěji rozlišováni jako 'Češi' nebo 'Němci' než zařazováni do nábožensko-rasových kategorií.*“²³ Rasisticky motivované útoky, nezřídka pod rouškou nacionalistických sporů, nabývaly postupně stále otevřenější formu, zvláště od počátku třicátých let, kdy se v sousedním Německu dostali k moci nacisté. Stupňující se opatření vůči židovskému obyvatelstvu čím dál více doléhala i na Československo. Exaktní údaje, jak se měnící situace postupně v čase promítla do struktury studentů a pedagogického sboru na jednotlivých fakultách však zatím, žel, nemáme k dispozici.

Kromě početního zastoupení příslušnic jednotlivých vyznání na obou univerzitách není bez zajímavosti jejich původ. Zatímco absolventky české univerzity pocházely většinou z Čech a Moravy, z jiných částí monarchie nacházíme v matrikách z daného období pouze pět absolventek z Haliče, jednu z Lublaně, cizinkou v pravém slova smyslu byla jen jedna absolventka původem z Baku, místa původu posluchaček univerzity německé byla mnohem pestřejší. Kromě Čech, Moravy a Slezska přicházely do Prahy i z dalších oblastí monarchie – velká část z Haliče, ale i z Vídně, dále z Uher, Srbska a dokonce z Německa.

Co se týká sociálního původu absolventek lékařských fakult, jsme u české univerzity limitováni jejich nízkým počtem, přesto ale pokud jde o lékařskou fakultu, pocházely z obdobného prostředí jako absolventky německé univerzity. Podle údajů u promovaných lékařek zde uvedených je zřejmé, že jejich rodiny příslušely v naprosté většině k vyšší střední třídě. Vedle obchodníků či obchodních zástupců je zastoupen i poměrně vysoký počet univerzitně vzdělaných otců – lékařů a právníků.

Prameny k profesnímu uplatnění lékařek

Budeme-li vycházet z předpokladu, že po absolvování studia se většina těchto lékařek začala věnovat dříve či později (s ohledem na případné mateřské povinnosti) své profesi, ve třicátých letech minulého století měly za sebou již odpovídající zkušenosti a praxi nabytou v soukromých ordinacích, nemocnicích či laboratořích, některé byly na vrcholu své profesní kariéry. Je značně obtížné zmapovat osudy všech lékařek a dalších intelektuálek, které do sledované skupiny patří, v řadě případů se to patrně ani nepodaří vzhledem torzovitosti či nedostupnosti pramenů. Dříve, než se pokusíme alespoň v základních rysech na několika příkladech přiblížit osudy některých z nich, je nezbytné alespoň rámcově přiblížit hlavní skupiny pramenů, z nichž lze s větším či menším úspěchem sestavit mozaiku těchto osudů.

Při sledování osudů absolventek pražské univerzity, v našem případě lékařek, jsme vycházely primárně z univerzitních matrik v Archivu Univerzity Karlovy,²⁴ dále z policejních

²³ S poděkováním autorům převzato z rukopisného textu *Židovští rektori a děkani Německé univerzity v Praze 1882–1938*. Dále viz Jiří PEŠEK – Nina LOHMANN, *Quido Goldtschmiedt (1850–1915). Ein jüdischer Chemiker zwischen Prag und Wien*, in: Friedrich Edelmayer – Margarete Grandner – Jiří Pešek – Oliver Rathkolb (Hgg.), *Über die österreichische Geschichte hinaus. Festschrift für Gernot Heiss zum 70. Geburtstag*, Wien 2012, s. 79–110.

²⁴ Dostupné online – viz pozn. 14.

konskripci uchovávaných v Národním archivu (fond Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva) a spisů uložených tamtéž (fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná registratura).²⁵ Spisy k jednotlivým osobám, avšak pouze torzovitě dochované, jsou k dispozici i v Archivu bezpečnostních složek. Pokud jde o písemnosti v Národním archivu, tak u celé řady absolventek kromě policejní přihlášky není dochována žádná další písemná agenda, u jiných jsou k dispozici sice poměrně solidní konvoluty spisů, ty však zpravidla neobsahují žádné údaje týkající se profesní činnosti jednotlivých lékařek. Některé doplňující informace lze dohledat i ve spisech rodinných příslušníků, zpravidla manželů, většinou v souvislosti s žádostmi o udělení pasu pro jednotlivé členy rodiny či jako součást žádostí o vystěhování. Tyto písemnosti představují také hlavní obsah uvedených spisů. Co se týká podrobnějších informací vztahujících se k profesi, jsou uváděny, žel, zpravidla pouze u otce jako hlavy rodiny.

Důležitým zdrojem informací o absolventkách lékařských fakult jsou i Kalendáře československých lékařů, které vycházely pro každý kalendářní rok po celou dobu první i druhé Československé republiky nákladem Ústřední jednoty československých lékařů. Přinášely přehled všech zdravotnických zařízení a vedle toho i jmenný seznam činných i neaktivních lékařů podle jednotlivých regionů. Zdánlivě je proto jednoduché s jejich pomocí dohledat lékařky, tím spíše, že Kalendáře uvádějí i rodná příjmení vedle příjmení vyvdaných. Ve třicátých letech najdeme v Kalendářích i rok promoce daného lékaře/lékařky.

Pro účely našeho výzkumu byly zpracovány roky 1928 a 1936. Rok 1928 byl zvolen proto, že i absolventky z posledních námi zkoumaných promočních let již mohly provozovat stabilizovanější praxi. Rok 1936 byl vybrán s ohledem na ještě relativně stabilnější situaci ve zhoršující se atmosféře hrozícího národního socialismu, primárně ohrožujícího právě populaci židovského původu. Srovnáním jsme chtěly zjistit uplatnění lékařek v oboru. Ukázalo se, že právě Kalendáře jsou pro české absolventky velmi dobrým zdrojem informací, protože zachycují asi tři čtvrtiny lékařek, které vystudovaly Karlovu univerzitu do roku 1924. Zbývající čtvrtinu tvoří zahraniční studentky, které se vrátily pravděpodobně z velké části po promoci zpět domů, a jen minimum českých lékařek. Pro absolventky německé univerzity je situace překvapivě jiná. Z celkového počtu sto dvaceti pěti lékařek, které jsme zachytily na německé univerzitě v období 1908–1924, Kalendář uvádí v obou zkoumaných letech jen patnáct v jednom nebo druhém roce (z toho je devět uvedeno shodně v obou rocích). U dvanácti z nich bylo explicitně uvedeno židovské vyznání.

Není to ale jen otázka (ne)dochování či pro naše účely nedostatečné výpovědní hodnoty pramenů. Zásadní komplikací při zpracovávání rešerší k jednotlivým absolventkám lékařských fakult (v našem případě především německé), jsou rodná jména. Absolventky jsou v univerzitní matrice totiž zapsány pod jménem užívaným za svobodna. Pouze výjimečně byly v době promoce provdány a máme tak k dispozici jméno z doby po uzavření sňatku. Bezmála detektivní pátrání po informacích, bez nichž nelze v dalším bádání postoupit, vede přes uvedené policejní konskripci a přihlášky. To se ale dosud podařilo (formou sond) pouze u žen, které pocházely z Prahy či po promoci působily určitou dobu v Praze a lze je tak podchytit v uvedených písemných pramenech.

²⁵ V této souvislosti patří poděkování za neobyčejnou vstřícnost a pomoc s dohledáváním informací kolegyni Jitce Prajzlerové z Národního archivu. Pokud jde o další písemnosti zde uložené, bude nezbytné do budoucna (i s ohledem na rozšíření časového záběru) využít prameny lékařských komor.

Je tedy zřejmé, že nepoměrně komplikovanější situace nastává u „venkovských“ absolventek a ještě složitější situace (a v řadě případů asi i neřešitelná s ohledem na (ne)dostupnost i torzovité dochování pramenů) je u absolventek odcházejících po absolvování studia zpět do míst svého původu (na území dnešního Polska, Slovenska, Rakouska, Německa či Maďarska). S ohledem na tuto skutečnost jsme se primárně (nikoli však bezvýhradně) zaměřily na absolventky pocházející z Čech a působící v Čechách a v Praze zvláště.

Pro sledování osudů jednotlivých absolventek lékařského studia na univerzitě v době druhé světové války představuje kromě již uvedených pramenů zásadní zdroj informací databáze obětí holocaustu.²⁶ Ta ale zahrnuje pouze ty osoby, které prošly sběrným táborem v Terezíně, to znamená primárně osoby z Protektorátu Čechy a Morava, později i z jiných zemí (ale jen ve velmi omezeném rozsahu) – ze Slovenska, Německa, Rakouska, Nizozemí, Dánska. Pokud jde o židovské obyvatelstvo z východu, především z Haliče, odkud jich byl mezi studentkami a posléze absolventkami nemalý počet, tak pro většinu z nich Terezín nebyl ani přestupní stanicí dále na východ. A pakliže se jim nepodařilo včas uprchnout, jejich osud byl prakticky zpečetěn.²⁷ Dílčí informace lze nalézt v seznamech osvětivských obětí (viz příklad níže – Marie Groszman, provd. Stacha).

Příklady biogramů

Má-li být řeč o lékařkách židovského původu z českých zemí, jejichž osud nějakým způsobem poznamenala politická situace v Evropě mezi válkami, nelze začít jinak než s Gerty Therese Radnitz, provdanou Cori (1896 Praha – 1957 St. Louis, USA), nositelkou Nobelovy ceny za fyziologii a medicínu v roce 1947 (sdílenou s manželem, rovněž pocházejícím z Prahy, absolventem pražské německé univerzity, ovšem z katolické rodiny – Carlem Cori, a s argentinským fyziologem Bernardem Houssay-em²⁸). Její osud byl už v literatuře zpracován vícekrát.²⁹ Záznamy o studiu Gerty Therese Radnitz i Carla Coriho jsou uloženy v Archivu Univerzity Karlovy, kde je lze dohledat v katalogích studentů lékařské fakulty německé univerzity³⁰ a v matrikách doktorů lékařské fakulty téže univerzity, na niž Gerty nastoupila v roce 1914.³¹ Zde se budoucí manželé seznámili a po absolvování

²⁶ <<https://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>> (cit. 22. 3. 2020).

²⁷ Dalším příkladem pramenů, které by napomohly při doplňování informací, mohou být písemnosti nacházející se v soukromých rukou.

²⁸ Nobelova cena jim byla udělena za objev průběhu katalytické přeměny glykogenu. Viz <<https://www.nobel-prize.org/prizes/medicine/1947/summary/>> (cit. 22. 3. 2020).

²⁹ Např. Sharon Bertsch McGRAYNE – Gertrude Belle ELION, *Nobel Prize Women in Science*, Washington, DC 1998, s. 93–116; Marelene RAYNER-CANHAM – Geoffrey RAYNER, *Women in chemistry: Their changing roles from alchemical times to the mid-twentieth century*, Danvers, MA 1998, s. 150–152; Roy PORTER, *Cori, Carl Ferdinand and Gerty Theresa*, in: *The Biographical Dictionary of Scientists*, 2nd edition, New York 1994, s. 144; Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Manželé Coriovi – jediné nositelé Nobelovy ceny za medicínu z Prahy*, *Dějiny věd a techniky* 31/1, 1998, s. 61; Pavel ČECH, *Manželé Coriovi, pražští rodáci s Nobelovou cenou*, *Časopis lékařů českých* 140/1, 2001, s. 26–30; elektronicky dostupné např. <<https://www.nap.edu/read/20377/chapter/8#118>> (cit. 23. 3. 2020).

³⁰ Archivní pomůcky elektronicky dostupné na <<https://udauk.cuni.cz/ARCH-33.html>> (cit. 23. 3. 2020).

³¹ Karl Ferdinand Cori (nar. 5. 12. 1896, Praha), AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/487. Online viz <<http://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1971898055542710/497/?lang=cs>> a Gerty Theresa Radnitz (nar. 15. 8. 1896, Praha), tamtéž, inv. č. 3/465. Online viz <<http://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1971898055542710/475/?lang=cs&pagenr2=465>> (cit. 23. 3. 2020).

studií a získání doktorátu se vzali. Jako Židovka a katolík nenašli pro svůj vztah pochopení ve vlastních rodinách, a proto přesídlili začátkem dvacátých let do Vídně,³² kde doufali najít přátelštější prostředí i lepší pracovní podmínky. Poválečná krize a chudoba tehdejšího Rakouska je brzy vedla dále. V roce 1922 přesídlili do Spojených států amerických, kde získal Carl v Bufallu místo biochemika, a začali svou kariéru na zdejším ústavu pro výzkum karcinomu (the State Institute for the Study of Malignant Diseases, založen v roce 1912).

Gerty se zabývala výzkumem působení hormonů štítné žlázy a vlivu rentgenového záření na lidský metabolismus. Své výzkumy publikovala v samostatných studiích. V roce 1931 Coriovi přesídlili z Bufalla do St. Louis, kde Gerty získala profesuru nejprve farmakologie, v roce 1947 biochemie. Její poslední studie vyšla ještě v roce její smrti. V roce 1947 získala s manželem a fyziologem Bernardo Houssayem Nobelovu cenu za fyziologii a lékařství za objev funkce hormonů předního laloku hypofýzy při metabolismu cukrů. Měla jediného syna, Carla Thomase (nar. 1936), který ve stopách svých rodičů zasvětil svůj život biochemii.³³

Gerty Cori tvoří samozřejmě absolutní špičku při popisu uplatnění pražských lékařek židovského původu, vlastně je špičkou ledovce, rozprostírajícího se mnoha směry.

Ve dvacátých letech minulého století už bylo celkem běžné, že absolventky vysokoškolského studia nastoupily odbornou kariéru, v případě lékařek v ordinacích, nemocnicích nebo laboratořích větších, např. farmaceutických firem. Pokud si otevřely vlastní ordinace, bylo to často díky pomoci rodiny – nebylo výjimkou, nýbrž spíše pravidlem, že samy pocházely z rodiny lékaře, nebo se za lékaře provdaly a mohly tímto způsobem spolupracovat v rámci rodiny. Narodil-li se potomek, ani poté nemusely kariéru ukončit, často pokračovaly v nastoupené cestě.

Začaly jsme připomenutím nejvýznamnější absolventky pražské německé lékařské fakulty, Gerty Cori, roz. Radnitz, jejíž životní osudy byly detailně zmapovány díky tomu, že jsou k dispozici odpovídající písemné prameny, dokumentující její osobní i profesní život, což nepochybně souvisí s výjimečností, dosaženými úspěchy. Žel u většiny ostatních absolventek jsme odkázáni pouze na více či méně útržkovité informace, z nichž je možné postupně skládat mozaiku jejich životních osudů.

Přiblížme si na následujících řádcích alespoň některé z nich, jejichž příklady ilustrují osudy i mnohých dalších – emigrace, sebevraždy a především deportace, z nichž v drtivé většině nebylo návratu. Za všechny připomeňme alespoň Marii Stacha, roz. Groszman (nar. 11. 2. 1892, Trenčín – 24. 9. 1942, Osvětim), z rodiny ředitele školy Adolfa Groszmana, promovala v květnu roku 1924.³⁴ Stejný osud potkal i Arnoštku Grünberger, roz. Popper, (nar. 25. 2. 1892, Praha-Vinohrady), z rodiny obchodníka Karl Poppera. V prosinci 1916 se provdala za nadporučíka Pavla Grünbergera, dva roky poté, v prosinci 1918, absolvovala studia.³⁵ Právě tato poslední skupina je početně nejrozsáhlejší, současně ale i nejobtížnější zmapovatelná, zvláště pokud jde o osudy těch absolventek, které se po ukončení studia

³² Gerty působila jako lékařka v tamní dětské nemocnici.

³³ Pavla VOŠAHLÍKOVÁ a kol., *Biografický slovník českých zemí*, 9. sešit, Praha 2008, s. 457–459.

³⁴ Národní archiv Praha (dále NA), Policejní ředitelství Praha II (dále PŘ II) – evidence obyvatel; AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/899. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1971898055542710/909/?lang=cs&pagenr2=899>> (cit 24. 3. 2020)

³⁵ NA, PŘ II – evidence obyvatel; AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/408. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1971898055542710/418/?lang=cs&pagenr2=408>> (cit 24. 3. 2020)

vrátily do svých domovů, konkrétně na východ, do Haliče, odkud jich pocházela velká část. Pakliže včas neemigrovaly, byl jejich osud během války zpečetěn. A neprošly-li sběrným táborem v Terezíně, jsou jakékoli další informace zpravidla nedohledatelné.

Příkladem těch, které zvolily dobrovolný odchod ze života, je Gertrude Bergmann, pocházející z rodiny pražského obchodníka Gustava Bergmanna a jeho manželky Johanny.³⁶ V roce 1913 absolvovala lékařskou fakultu české Karlo-Ferdinandovy univerzity, kde je v rubrice náboženství uvedeno židovské“ (*mosaisch*). Poté si otevřela zubařskou ordinaci a začala provozovat soukromou praxi. 23. prosince roku 1916 se provdala za ing. Pavla Freunda. Zároveň ve stejný den v souvislosti s uzavřením sňatku konvertovala spolu se svým nastávajícím³⁷ k vyznání evangelického, jak je zřejmé z mladší žádosti (z roku 1939) o vydání občanského průkazu, na níž je uvedeno jednak datum sňatku, jednak datum konverze.³⁸ Z roku 1923 je dochována žádost Gertrude, nyní již Freundové, o cestovní pas, jenž jí byl vydán 11. července téhož roku.³⁹ Zubařskou praxi vykonávala až do 10. ledna 1940, jak je zřejmé z konceptu trestního oznámení z 30. května následujícího roku, a to i přes to, že jako Židovka nesměla podle nařízení ze 4. července 1940 provozovat praxi. Odsouzena byla k dvaceti dnům žaláře a pokutě ve výši 10 000,- K.⁴⁰ Zda uvedenou částku zaplatila a nastoupila do vězení, není známo. Jisté však je, že ani konverze k evangelickému vyznání ji neuchránila před osudem většiny židovské populace. 28. dubna 1942 spáchala sebevraždu, když se otráвила cyankáli⁴¹, přičemž patrně nejpravděpodobnějším důvodem bylo předvolání do transportu⁴².

Jako poslední jsme záměrně ponechaly skupinu těch lékařek, které přežily válečné běsnění díky včasnému odchodu do emigrace. V porovnání především s absolventkami humanitních studií (filozofické fakulty) je zřejmé, že je mezi nimi mnohem vyšší podíl emigrovavších, tedy i přeživších za sledované období. Vzhledem k tomu, že se ale jedná o období poměrně úzce vymezené, jakékoli závěry by byly na základě současného stavu bádání předčasné. Jak ukáže několik následujících příkladů, osudy těchto žen byly velmi pestré.

Řada intelektuálů židovského původu opustila střední Evropu mnohem dříve, než Hitle-rova mašinérie začala bezprostředně dotírat na jejich vlast. Příklad Coriových není zdaleka jediný a lidé neutíkali jen na Západ. Sionismus měl v našem prostředí v té době své zastánce už po několik desetiletí.

³⁶ Gertrude Bergmann (nar. 6. 10. 1888, Praha-Smíchov – 28. 4. 1942, Praha), AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/273. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1971898055542710/279/?lang=cs>> (cit. 24. 3. 2020); NA, PR II – evidence obyvatel.

³⁷ Viz osobní dokumenty Pavla Freunda, online <<https://www.geni.com/people/Paul-Freund/6000000018435563453>> (cit. 24. 3. 2020).

³⁸ <<https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/116963-freundova-gertrude-zadost-o-vydani-obcanske-legitimace/>> (cit. 24. 3. 2020).

³⁹ <<https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/116962-freundova-gertrude-zadost-o-vydani-cestovniho-pasu/>> (cit. 24. 3. 2020).

⁴⁰ <<https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/116961-freundova-gertrude-trestni-oznameni/>> V dané souvislosti bylo vedeno trestní řízení i proti jejímu manželovi, jenž byl obviněn, že si nedal označit občanskou legitimaci písmenem „J“ (=Jude). Online viz <<https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/116793-freund-paul-trestni-řízení/>> (cit. 24. 3. 2020).

⁴¹ <<https://www.holocaust.cz/databaze-dokumentu/dokument/116964-freundova-gertrude-umrti-listek/>> (cit. 24. 3. 2020).

⁴² Jeden z transportů (Ao), čítající 1000 osob, byl vypraven z Prahy právě 28. dubna, další s třemi osobami byl vypraven 29. dubna (Ez).

Jako první v této souvislosti připomeňme Zdenku Ascher (nar. 17. 2. 1890, Praha), pocházející z rodiny pražského obchodníka Leopolda Aschera.⁴³ Po promoci v únoru 1918⁴⁴ působila jako dětská lékařka. Po sňatku s chemikem Kamilem Kohnem, jenž byl jedním z významných sionistických aktivistů, se rodina usadila v Ústí nad Labem. Na podzim roku 1938 se jim podařilo odjet do Palestiny, kde po dvou letech pobytu získala Zdenka povolení k provozování lékařské praxe.⁴⁵

Druhou lékařkou, jejíž osud připomínáme, je Ida Irma Winternitz.⁴⁶ Narodila se v říjnu roku 1894 v Oxfordu, kde v té době pobývala rodina univerzitního profesora pražské filozofické fakulty, indologa a etnologa evropského významu, Moritze Winternitze (1863–1937), jenž v akademickém roce 1920/1921 zastával funkci jejího děkana.⁴⁷ Lékařská studia absolvovala 30. dubna 1920. Po studiích se provdala za MUDr. Waltera Marcuse, pocházejícího z německo-židovské rodiny a odešla s ním do Německa. Zde se usadili manželé v Solingenu, kde provozovali společně lékařskou praxi. Na začátku války byl Walter Winternitz odvezen vzhledem ke svému původu do koncentračního tábora v Dachau. Za to, že Ida zůstala na svobodě, vděčila svému britskému občanství. Po uvěznění manžela se jí podařilo opustit Německo, sehnat finanční prostředky a s jejich pomocí dosáhnout propuštění manžela. Poté se manželé uchýlili do USA. Díky své profesi a schopnostem se jim podařilo v Americe poměrně brzy uchytit a začít společně provozovat lékařskou praxi v Chicagu.⁴⁸

Zcela jiným příkladem je příběh Marie Fischer (13. 5. 1898, Duchcov – ?). Pocházela z rodiny váženého duchcovského právníka, JUDr. Rudolfa Fischera. Lékařský titul získala 15. března 1924⁴⁹ a poté pracovala jako oční lékařka. V roce 1924 se provdala za lékaře Karla Aschera. Manželům se podařilo před blížícím se nebezpečím včas opustit protektorát a podle evidence obyvatel odjet 8. května 1939 do Londýna,⁵⁰ kde zůstala po celou válku. V květnu 1945 se jako zdravotnice vrátila do Československa s expedicí, pomáhající lékařskou péčí na osvobozeném území.⁵¹ Její další osud se zatím nepodařilo zmapovat, stejně jako osudy dalších lékařek židovského původu, které neměly šanci svou profesní kariéru, nastoupenou po absolvování úspěšných vysokoškolských studií, též standardním způsobem ukončit odchodem do penze. Za všechny, jimž se podařilo nějakým

⁴³ Jejím bratrem byl Ernst Ascher (1888–1953), akademický malíř a obchodník s uměním.

⁴⁴ AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/383. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1971898055542710/393/?lang=cs&pagenr2=383>> (cit. 24. 3. 2020).

⁴⁵ NA, PŘ II – evidence obyvatel. Dále viz <<https://www.pametnaroda.cz/cs/cohen-matti-1924>> (cit. 24. 3. 2020).

⁴⁶ NA, PŘ II – evidence obyvatel; AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/483. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1971898055542710/493/?lang=cs&pagenr2=483>> (cit. 25. 3. 2020). Milada SEKYRKOVÁ, *Svědomitá studentka a obětavá doktorka: Ida Irma Marcus roz. Winternitz*, in: Zdeněk Hojda – Jan Kahuda – Zdeňka Kokošková (edd.), *Z archivu ke studentům a zase zpět. Věnováno Ivaně Ebelové k životnímu jubileu*, Praha 2021, s. 323–329.

⁴⁷ J. HAVRÁNEK, *Dějiny Univerzity Karlovy*, III, s. 320. Jejím bratrem byl matematik Arthur Winternitz (1893–19??), profesor pražské Přírodovědecké fakulty Německé univerzity. Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA, *Dějiny Univerzity Karlovy*, IV, s. 205.

⁴⁸ <<https://www.geni.com/people/Ida-Marcus/6000000043584967580>> (cit. 25. 3. 2020).

⁴⁹ AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/879. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1971898055542710/889/?lang=cs>> (cit. 25. 3. 2020).

⁵⁰ NA, PŘ II – evidence obyvatel.

⁵¹ Uvedená informace byla vydána pod č. 302-104-2/141 dne 5. dubna 1958, bližší kontext není zřejmý vzhledem k absenci jakýchkoli dalších písemných podkladů – viz opis Archiv bezpečnostních složek, Kartotéka k fondům bývalého Studijního ústavu ministerstva vnitra.

způsobem uniknout před fatálními důsledky rasového pronásledování, ale u nichž se zatím nepodařilo vypátrat jejich bližší osudy, uveďme ještě alespoň Ernu Frankl (16. 12. 1898, Hodonín – 1974, Izrael), jež absolvovala lékařskou fakultu německé univerzity v dubnu roku 1923.⁵² V téže roce se přestěhovala z Prahy do Vídně, kde se provdala za Dr. Otto Teznera. Na přelomu dvacátých a třicátých let se manželé přestěhovali do Palestiny, kde jejich stopy mizí.

Závěr

S příklady podobných osudů se setkáváme přirozeně i mimo lékařskou fakultu. Ty však nejsou předmětem této studie. Stejně jako bude nezbytné doplnit a precizovat údaje o jednotlivých lékařkách a rozšířit především stávající chronologický záběr, bylo by i z hlediska komparace nanejvýš potřebné zmapovat osudy židovských absolventek ostatních fakult české a především německé univerzity. Kromě výše uvedených pramenů, pokud budeme primárně vycházet z domácích zdrojů, bude nezbytné rozšířit jejich záběr o profesní almanachy, adresáře, v případě lékařek i registry nemocnic a klinik.

Grantová podpora:

Studie vznikla na Univerzitě Karlově v rámci programu Progres Q 09: Historie – klíč k pochopení globalizovaného světa.

IVANA EBELOVÁ – MILADA SEKYRKOVÁ

Die ersten Medizinabsolventinnen jüdischer Herkunft der Prager Universitäten und ihre Karrieremöglichkeiten zwischen den Weltkriegen

ZUSAMMENFASSUNG

Die gleichberechtigte Eingliederung jüdischer Intellektueller der böhmischen Länder bzw. der Habsburgermonarchie in die Strukturen der Mehrheitsgesellschaft (unter Bewahrung ihrer religiösen Zugehörigkeit) war ein Prozess, der relativ lange anhielt. Im Falle weiblicher Intellektueller jüdischer Herkunft war die Situation zudem angesichts der allgemein vorherrschenden Gender-Stereotypen noch komplizierter. Zu einer vollständigen Gleichberechtigung war es bis zum Ausbruch des II. Weltkriegs im wesentlichen nicht gekommen, und nach Kriegsende befand sich die jüdische Gemeinde angesichts des an der jüdischen Bevölkerung während des Krieges begangenen Genozids in einer ungleich schlimmeren Lage als in der Zeit vor der Aufklärung.

Die Bearbeitung eines Themas, das auf die Einbindung von Frauen jüdischer Herkunft in den universitären Bildungsprozess und auf ihre anschließende, gemäß ihrer Qualifikation erfolgte Etablierung in Wissenschaft und Praxis abzielt, ist angesichts der Quellenlage nicht einfach. Für diese Behauptung führt die Studie konkrete Beispiele aus den böhmischen Ländern an, die vor allem aus den Bereichen des Medizinstudiums und der ärztlichen

⁵² AUK, Matrika (1904–1924), inv. č. 3/796. Online viz <<https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1971898055542710/806/?lang=cs&pagenr2=796>> (cit. 25. 3. 2020).

Praxis stammen, sowie Beispiele von Frauen mit naturwissenschaftlicher und philosophischer Bildung. Angesichts der Tatsache, dass – von wenigen Ausnahmen abgesehen – die meisten intellektuellen Frauen jüdischer Herkunft an der deutschen Universität Prag studierten, spiegeln sich im Text, verglichen mit den Beispielen der tschechischen Universität, bis zu einem gewissen Grade auch die an der deutschen Universität insbesondere in den 1920er Jahren herrschenden Verhältnisse wider.

*doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.
Katedra archivního studia a PVH FF UK, Praha
ivana.ebelova@ff.cuni.cz*

*PhDr. Milada Sekyrková, CSc.
Ústav dějin a archiv UK, Praha
milada.sekyrkova@ruk.cuni.cz*

ÚČAST ČESKOSLOVENSKA NA ZŘÍZENÍ SPOJENÉHO ÚSTAVU JADERNÝCH VÝZKUMŮ (DUBNA, RUSKO) A ZASTOUPENÍ V JEHO PRVNÍM ŘEDITELSTVÍ

EMILIE TĚŠÍNSKÁ

Motto:

„*A poslední prosba. Neposílejte nám, pokud to je možné,
tajné spisy a neoznačujte doma za tajné naše spisy,
které jsme tak my sami neoznačili.“*

[V. Votruba, na závěr dopisu J. Kožešníkovi, Dubna 21. února 1957]

PARTICIPATION OF CZECHOSLOVAKIA IN THE ESTABLISHMENT OF THE JOINT INSTITUTE FOR NUCLEAR RESEARCH (DUBNA, RUSSIA) AND ITS REPRESENTATION IN THE INSTITUTE'S FIRST DIRECTORATE

Within a wider context of the starting international collaboration in nuclear physics and peaceful uses of nuclear energy in the 1950s, this article outlines Czechoslovak participation in the establishment of the Joint Institute for Nuclear Research (JINR) in Dubna (Russia) in 1956. The Institute was intended to serve as a parallel to the European Laboratory for Nuclear Research (CERN) for countries of the Eastern Bloc. The article includes a 'memory record' describing how Czechoslovakia was in January 1956 invited to participate in the creation of the Institute. Next, the article outlines the composition and contributions of the Czechoslovak delegation at a meeting of eleven founding states in Moscow in March 1956 and investigates the circumstances of election of Václav Votruba (1909–1990), a Czechoslovak theoretical physicist, to the post of Vice-Director of the Institute and his subsequent activities in this function in 1955–1959. The article also describes a visit of the Institute by a Czechoslovak governmental and Communist Party delegation headed by President Antonín Zápotocký in January 1957 and subsequent pardon, which the President granted to V. Votruba's PhD student and collaborator Miloš Lokajíček (1923–2019), who was in 1954 sentenced to seven years in prison for participation in a Catholic association called 'The Family'.

Keywords: international scientific collaboration – Joint Institute for Nuclear Research in Dubna – Czechoslovak nuclear and particle physics – 1950s – Václav Votruba (1909–1990)

DOI: 10.14712/23365730.2021.3

Československo bylo jednou z jedenácti signatářských zemí Dohody o zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů, která byla podepsána 26. března 1956 v Moskvě. Československý teoretický fyzik Václav Votruba (1909–1990) byl zvolen jedním z prvních dvou náměstků prvního ředitele Spojeného ústavu jaderných výzkumů D. I. Blochinceva; tento post zastával do března 1959. V příspěvku je uveden širší historický kontext zmíněných událostí podle písemných pramenů nalezených v archivech. Napsání příspěvku bylo motivováno 65. výročím založení Spojeného ústavu jaderných výzkumů (v roce 2021) a připomenutím osobnosti Václava Votruby (od jehož narození uplynulo v roce 2020 již 110 let).

1. Úvod

Zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů (SÚJV) v roce 1956 bylo na jedné straně součástí úsilí vědců o mezinárodní spolupráci v oblasti výzkumů a mírového využití atomové energie, na druhé straně důsledkem poválečného geopoliticky polarizovaného světa. Odvíjelo se v kontextu řady dalších relevantních událostí na poli mezinárodní politiky, diplomacie a vědecké spolupráce: zřízení a budování Evropské laboratoře jaderných výzkumů CERN, příprava a konání První mezinárodní konference o mírovém využití atomové energie, nabídka a konkretizace dvoustranných mezivládních dohod o sovětské vědecko-technické pomoci Československu, Číně, Maďarsku, NDR, Polsku a Rumunsku při budování středisek pro jaderný výzkum a využití jaderné energie, zasedání Vědeckého výboru OSN pro zkoumání účinků atomového záření (UNSCEAR), diplomatická a vědecko-technická jednání jaderných mocností o zákazu a kontrole zkoušek jaderných zbraní, přípravná jednání o Mezinárodní agentuře pro atomovou energii (IAEA) apod.

O československé účasti na zřízení (budoucího) SÚJV v Sovětském svazu se rozhodlo primárně na úrovni ústředních orgánů KSČ a tehdejšího Vládního výboru pro mírové využití atomové energie (VVAE) při předsednictvu vlády.¹ Po podpisu mezivládní Dohody o zřízení SÚJV a po zrušení VVAE byla agendou československé spolupráce s SÚJV vládou pověřena Československá akademie věd (ČSAV). Prostředníkem v počáteční komunikaci o SÚJV bylo československé velvyslanectví v Moskvě.

Příznačným rysem doby bylo, že i jednání o spolupráci deklarované jako výzkum a mírové využití jaderné energie byla většinou klasifikována jako „tajná“ nebo dokonce „přísně tajná“. U dokumentů v českých a slovenských archivech byl dobový stupeň utajení již zrušen, jsou však rozptýleny v různých fondech a jsou jen zlomkovité. Z ruských archivů je zatím dostupná pouze část relevantních dokumentů z 50. let 20. století. Postihnout všechny dobové souvislosti československé účasti na zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů je proto úkol pro dlouhodobější a mezioborové bádání; důležité jsou při tom také historické paralely účasti jiných zemí na zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů a navazování spolupráce s CERN.²

¹ Vládní výbor pro výzkum a mírové využití atomové energie (VVAE) byl oficiálně zřízen vládním nařízením č. 30 z 10. června 1955, konstituoval se však již usnesením Politického byra ÚV KSČ koncem února 1955. Zřízení tohoto orgánu souviselo jednak s přípravou československé účasti na První mezinárodní konferenci o mírovém využití atomové energie (o jejímž uspořádání bylo rozhodnuto rezolucí č. 810 přijatou usnesením IX. Valného shromáždění OSN 4. prosince 1954), jednak s nabídkou vědecko-technické pomoci při budování středisek pro výzkum a mírové využití atomové energie, která byla učiněna vládou SSSR vládě ČSR počátkem roku 1955. Vládním usnesením č. 19 z 16. června 1956 byl však VVAE zrušen a jeho kompetence (s výjimkou řízení jemu podřízeného Ústavu jaderné fyziky, který byl začleněn do ČSAV) převedeny na ministerstvo energetiky. K tomu podrobněji např. Emilie TĚŠÍNSKÁ, *Z historie Ústavu jaderné fyziky AV ČR*, in: Ústav jaderné fyziky AV ČR – Řež 1955–2005, Řež 2005, s. 7–65.

² K historii CERN i SÚJV existuje poměrně bohatá historiografická literatura. Historické paralely účasti jednotlivých zemí v těchto mezinárodních vědeckých centrech však většinou chybí. Srov. E. TĚŠÍNSKÁ (ed.), *Mezi SÚJV a CERN. Pamětnická ohlédnutí za českou a slovenskou spoluprací se Spojeným ústavem jaderných výzkumů Dubna (SÚJV) a Evropskou organizací pro jaderný výzkum (CERN)*, Praha 2019, s. 7–13 (Úvodní slovo editorky, odkazy v poznámkách pod čarou).

2. Přizvání Československa k účasti na zřízení Východního ústavu jaderných výzkumů jako paralely CERN

Československo bylo přizváno k účasti na založení Východního ústavu jaderných výzkumů, který se měl stát paralelou Evropské laboratoře jaderných výzkumů CERN pro země lidové demokracie, dopisem („pamětním záznamem“) z 18. ledna 1956 zasláným prvním tajemníkem Ústředního výboru KSSS N. S. Chruščovem prvním tajemníkovi Ústředního výboru KSČ Antonínu Novotnému. Text dopisu (v dobovém českém překladu) byl následující:

„Pamětní záznam.

V době konání ženevské konference vyvstala u některých vědců ze zemí lidové demokracie otázka účelnosti toho, aby země lidové demokracie vstoupily do evropské laboratoře pro atomovou energii.

Evropská laboratoř pro atomovou energii má sídlo v Ženevě. Do značné míry byla organizována z iniciativy USA. V práci se zde účastní: Anglie, Francie, Západní Německo, Itálie, Belgie, Holandsko, Švédsko, Norsko, Dánsko, Švýcarsko, Jugoslávie a Řecko.

V roce 1955 se organisátoři této laboratoře usnesli zastavit do 1. ledna 1957 přijímání nových členských států do laboratoře.

Tímto usnesením se pravděpodobně sleduje, aby dveře laboratoře byly uzavřeny pro země lidové demokracie.

ÚV KSSS je toho názoru, že pro socialistické země nemá smyslu vstupovat do evropské laboratoře. Poněvadž tato laboratoř je umístěna ve Švýcarsku a také proto, že se nachází pod kontrolou USA, nebyly by zde vhodné podmínky pro práci vědců našich zemí a v případě, že by nastaly některé nepříznivé změny v mezinárodní politice, mohlo by se stát, že pro naše vědce by se tam práce stala vůbec nemožnou.

Kromě jiného jsou na členech laboratoře požadovány velké náklady na udržování a na výstavbu nových fyzikálních přístrojů. Tyto náklady by se mohly ukázat zbytečnými.

Jsmo toho názoru, že země lidové demokracie, Čínská lidová republika, Korejská lidově demokratická republika, Mongolská lidová republika a SSSR by měly organisovat své východní středisko jaderného bádání, jež by bylo pro výzkum v oblasti atomového jádra vybaveno nejmodernějším zařízením.

Vytvořením východního střediska pro jaderná bádání dostanou členské státy možnost provádět pokusná vědecká bádání v oblasti využití atomové energie na vysoké úrovni.

Pokud jde o evropskou laboratoř, pak nutný vědecký kontakt s ní bude možno udržovat, bude-li k tomu příznivá situace, pomocí výměny pracovníků a výměny dosažených úspěchů, získaných v oblasti bádání.

Otázku vytvoření východního střediska jaderného bádání by bylo účelné projednat na konferenci zástupců zainteresovaných zemí.

Jsmo toho názoru, že na této konferenci by měly být projednány tyto otázky:

- 1) místo, kde má být umístěn ústav,*
- 2) výstavba pokusných zařízení ústavu,*
- 3) příspěvky členů ústavu na jeho výstavbu a udržování,*
- 4) pozvání Indie a jiných zemí,*
- 5) organizace vedení ústavu.*

Jestliže se ukáže účelným umístit ústav v SSSR, pak ÚV KSSS pokládá za možné dát mu k dispozici ústav jaderných problémů, nacházející se v obvodu Moskvy, kde je již v chodu velký cyklotron, umožňující získávat protony s energií 580 milionů elektr. voltů (!), a v tom- též obvodu již vybudovaný kruhový zrychlovač s energií protonů 10 miliard elektr. voltů (!).

Tyto zrychlovače jsou největší na světě. Zatím co evropská laboratoř se teprve buduje a její zrychlovače mohou být uvedeny do chodu teprve za několik let, východní ústav, bude- -li umístěn v uvedeném již do provozu ústavu jaderných problémů, může ihned dát vědcům našich zemí dobré podmínky pro produktivní práci.

Podle našeho názoru bude třeba v nejbližších 2–3 letech vybudovat ještě jeden zrych- lovač vícenábojových (víceštěpných: pozn. překl.) iontů, atomový kotel s velkou hustotou neutronů, laboratorní místnosti a potřebný počet ubytoven.

ÚV KSSS vás prosí, abyste posoudili účelnost výstavby východního ústavu pro jaderná bádání a sdělili nám váš názor.

18. ledna 1956“³

Dopis byl projednán ve schůzi Politického byra Ústředního výboru KSČ (PB ÚV KSČ) 23. ledna 1956. V přijatém usnesení byl sovětský návrh na vybudování Východního ústavu jaderných výzkumů uvítán, byl vysloven souhlas s umístěním ústavu v Sovětském svazu a s konáním porady zástupců oslovených zemí v Moskvě. Náměstkovi předsedy vlády Václavu Kopeckému, který byl zároveň předsedou československého Vládního výboru pro výzkum a mírové využití atomové energie (VVAE), bylo uloženo, aby zajistil a předložil PB ÚV KSČ ke schválení československé stanovisko k nastoleným otázkám a návrh na složení československé delegace na poradu v Moskvě.⁴

3. Historický kontext sovětského návrhu

Sovětský návrh na zřízení Východního ústavu jaderných výzkumů byl reakcí a odpo- vědí na neformální jednání o spolupráci ve fyzice vysokých energií na První mezinárodní konferenci o mírovém využití atomové energie v Ženevě v srpnu 1955 (dále též zkráceně ženevská konference), během nichž byla nastolena a diskutována otázka spolupráce ve fyzice vysokých energií a vstupu zemí východní Evropy do CERN.⁵

³ Národní archiv Praha (dále NA), fond PB ÚV KSČ 1954–1962, i. č. 99, a. j. 81, schůze 23. I. 1956, bod 8.

⁴ Tamtéž, bod 28.

⁵ Ke vstupu do CERN bylo během ženevské konference při neformálních rozhovorech vyzváno Polsko; na polského delegáta P. Szulkina (profesora Varšavské polytechniky a člena korespondenta Polské akademie věd) se v této věci údajně obrátili někteří vědci Francie, Itálie a Jugoslávie. Zároveň na neformálním setkání členů delegací (fyziků) Polska, Československa a Maďarska během konference zazněly návrhy na zřízení východní laboratoře jaderných výzkumů. Б. М. СТАРЧЕНКО – Ю. Г. ШИМАНСКАЯ – И. Ю. ЩЕРБАКОВА (eds.), *История создания ОИЯИ в решениях ЦК КПСС 1955–1958*, Дубна 2015, s. 14. O neformálních jednáních během ženevské konference se zmiňuje také profesor Č. Šimáně ve svých pamětech. Uvádí, že během ženevské konference se sešlo několik účastníků ze zemí východní Evropy na společném obědě. Přítomni byli mj. L. Infeld a M. Danysz z Polska, L. Jánossy z Maďarska, G. Nadžakov z Bulharska a H. Hulubei z Rumunska, V. Votruba a Č. Šimáně z Československa. Oběda se účastnil i zástupce východního Německa, které nebylo oficiálním účastnickým státem konference. „Když se začalo hovořit o výzkumu v oblasti fyziky vysokých energií, tedy oblasti, pro kterou byl už na Západě založen CERN v Ženevě, zjistilo se, že pro tuto oblast fyziky není v našich zemích perspektiva, protože Sovětský svaz nenabídl žádný větší urychlovač. Debata dospěla k názoru, že by bylo žádoucí, sami se začít zabývat stavbou takového urychlovače. V té době byl už znám princip tak zvané

Sovětské stanovisko k této otázce a koncept dopisu o zřízení Východního ústavu jaderných výzkumů připravilo Ministerstvo středního strojírenství SSSR. Pod konceptem datovaným 4. listopadu 1955 byli podepsáni náměstek ministra B. Vannikov a vedoucí fyzik sovětského jaderného programu I. V. Kurčatov. Podle původního návrhu měl být dopis zaslán generálním tajemníkům ústředních výborů vedoucích politických stran Polska, Československa, NDR, Maďarska, Bulharska a Rumunska (uvedeno v tomto pořadí); Čínská lidová republika, Korejská lidově-demokratická republika, popř. další asijské země měly být osloveny až později. Jako nejvhodnější místo pro konání porady o zřízení ústavu byl původně navržen Kyjev nebo Praha, datum konání porady předběžně stanoveno na leden 1956.

V konečném znění dopisu, které bylo schváleno Prezidiem ÚV KSSS 14. ledna 1956, nebylo místo a datum konání porady (konference) o zřízení Východního ústavu jaderných výzkumů specifikováno, byla však do něho již vtělena nabídka na zřízení ústavu v Sovětském svazu na bázi dvou velkých urychlovačů v ústavech AV SSSR. Dopis byl souběžně zaslán i stranickým představitelům ČLR, KLDK, Mongolské lidové republiky a Albánské lidové republiky. Zvláštním dopisem ze 14. ledna 1956 byla účast ve Východním ústavu jaderných výzkumů nabídnuta také Jugoslávii, která již byla členem CERN.⁶

4. Československá účast na ženevské konferenci a předchozí setkání s budoucí Dubnou

První mezinárodní konference o mírovém využití atomové energie, která se konala v Ženevě ve dnech 8.–20. srpna 1955 pod záštitou OSN, se z Československa zúčastnila 17členná delegace vedená hlavním vědeckým sekretářem ČSAV (a členem VVAE) akademikem Františkem Šormem. Členy delegace byli mj. Čestmír Šimáně (ředitel krátce před tím zřízeného Ústavu jaderné fyziky, který byl podřízen VVAE) a Václav Votruba (člen korespondent ČSAV a profesor teoretické fyziky na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy). Jako pracovník vědeckého sekretariátu konference se jí účastnil také Ivan Ůlehla (v té době vědecký pracovník teoretického oddělení Ústavu jaderné fyziky).⁷

Početnou delegaci Sovětského svazu na konferenci vedl akademik D. V. Skobel'cyn, jejími členy byli mj. V. S. Jemeljanov (náměstek ministra středního strojírenství SSSR, v letech 1957–1960 pak vedoucí Hlavní správy pro využití atomové energie při Radě ministrů SSSR), A. V. Topčijev (hlavní sekretář prezidia AV SSSR), D. I. Blochincev (ředitel první sovětské jaderné elektrárny) a V. I. Veksler (ředitel Elektrofyzikální laboratoře AV

silné fokusace, který umožňoval stavbu urychlovačů na vysoké energie, nepoměrně lehčích než urychlovače, které byly stavěny klasickým způsobem. Protože jsem věděl, že ve Výzkumném ústavu vakuové techniky v Praze v Hloubětíně existuje skupina vedená Dr. Seidlem, jejímiž členy byli také L. Šípek a J. Teichman, která by mohla předložit návrh elektronového synchrotronu na tomto principu, prohlásil jsem nezávazně, že bychom se o projekt takového urychlovače mohli pokusit. Rovněž maďarský představitel něco podobného navrhoval.“ Čestmír ŠIMÁNĚ, *Život mezi atomy aneb jak to vše u nás i jinde začínalo*, Ústav jaderného výzkumu Řež a. s. 2005, s. 249–250. K tomu viz též dále oddíl 5 a 6.

⁶ Б. М. СТАРЧЕНКО – Ю. Г. ШИМАНСКАЯ – И. Ю. ЩЕРБАКОВА (eds.), *История создания ОИЯИ*, s. 14–22.

⁷ O složení československé delegace na První mezinárodní konferenci o mírovém využití atomové energie bylo rozhodnuto usnesením vlády č. 1855 z 13. července 1955.

SSSR a autor principu synchrotronu, který formuloval nezávisle na americkém fyzikovi E. McMillanovi).

Na konferenci zazněla řada přednášek o urychlovačích a fyzice částic vysokých energií. V. I. Veksler se v přednášce o principech urychlování nabitých částic, kterou přednesl na jednom z večerních zasedání konference, zmínil také o sovětském „fázotronu“ (synchrociklotronu) pro energie 580 MeV a dokončovaném „synchrofázotronu“ pro energie 10 GeV, ovšem bez uvedení lokace těchto zařízení.⁸ Tyto urychlovače byly půl roku poté v „pamětním záznamu“ ÚV KSSS nabídnuty jako výchozí experimentální zařízení pro Východní ústav jaderných výzkumů.

Informace o největších sovětských urychlovačích ovšem nebyla pro zahraniční odborníky již novinkou. Někteří měli příležitost je osobně zhlédnout (přínejmenším již provozovaný synchrociklotron) necelé dva měsíce před ženevskou konferencí, během jedné z exkursí uspořádaných pro zahraniční hosty (veřejného) zasedání AV SSSR o mírovém využití atomové energie, které se konalo ve dnech 1.–5. července 1955 v Moskvě. Z Československa se tohoto zasedání a exkursí zúčastnila delegace, kterou tvořili V. Votruba a tři pracovníci Ústavu jaderné fyziky (ÚJF): ředitel Č. Šimáně, jeho náměstek Jan Urbanec a vedoucí sektoru radiochemie Jaromír Malý. O zasedání a zhlédnutých jaderných zařízeních během exkursí (včetně návštěvy první sovětské jaderné elektrárny) referovali mj. v článku uveřejněném 31. července 1955 v Rudém právu.⁹

O vybudování urychlovače, který by sloužil základnímu výzkumu ve fyzice vysokých energií, se uvažovalo také v Československu. Projekt elektronového synchrotronu se silnou fokusací pro energie 1 GeV byl vypracován v oddělení kruhových urychlovačů Výzkumného ústavu pro vakuovou elektrotechniku (VÚVET) ministerstva (přesného) strojírenství pod vedením inženýrů Jana Váni a Miloše Seidla.¹⁰ Koncem roku 1955, u příležitosti jednání Č. Šimáně a Ladislava Trlifaje (vedoucího teoretického oddělení ÚJF) v Moskvě o konkretizaci sovětské nabídky na školení československých odborníků v jaderných oborech v Sovětském svazu, byl již téměř hotový projekt tohoto urychlovače předložen ke konzultaci sovětským odborníkům jako návrh experimentálního zařízení, které by mohlo sloužit spolupráci zemí východní Evropy ve fyzice vysokých energií. Po rozhodnutí o zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů v Sovětském svazu, k němuž došlo vzápětí, však bylo od stavby tohoto zařízení v Československu upuštěno.¹¹

⁸ В. И. ВЕКСЛЕР, *Принципы ускорения заряженных частиц*, in: Мирное использование атомной энергии. Материалы Международной Конференции в Женеве, август 1955, т. 16, Москва 1958, s. 82–87.

⁹ Podrobněji E. Těšinská, *K počátkům mezinárodní spolupráce v oblasti mírového využití atomové energie, Bezpečnost jaderné energie* 26 (64), 2018, s. 88–103.

¹⁰ První synchrotron se silnou fokusací, elektronový synchrotron na energii 1 GeV, postavil R. Wilson v roce 1954 na Cornellově univerzitě v USA. Zmiňují se o tom také Č. ŠIMÁNĚ a M. SEIDL v jejich monografii *Urychlovače iontů a elektronů*, SNTL Praha 1959, s. 187, a to s odkazem na přednášku R. Wilsona na konferenci o fyzice vysokých energií v Moskvě v létě 1956. V knize publikovali také fotografii tohoto urychlovače.

¹¹ NA, fond PB ÚV KSČ 1954–1962, i. č. 85, a. j. 69, schůze 21. 10. 1955, bod 24. Srov. též poznámku č. 5.

5. Dohoda o spolupráci ve výzkumu kosmického záření uzavřená na ženevské konferenci

Jedním z výsledků První ženevské konference o mírovém využití atomové energie byla dohoda o účasti zemí východní Evropy na mezinárodním projektu výzkumu kosmického záření. Šlo o účast na prohlížení a vyhodnocení interakcí kosmického záření s atomovými jádry fotografických emulzí ozářených ve stratosféře během tzv. Pádké expedice, která byla organizována britským fyzikem, laureátem Nobelovy ceny C. F. Powellem. Dohoda byla uzavřena na soukromé schůzce představitelů pěti laboratoří zabývajících se výzkumem kosmického záření a elementárních částic v Československu, Maďarsku, NDR, Polsku a SSSR dne 19. srpna 1955. Za Československo se schůzky zúčastnil a dohodu podepsal V. Votruba, za Maďarsko L. Jánossy, za NDR A. Büchner, za Polsko M. Danysz a za SSSR N. A. Dobrotin. Na základě konzultace s vedoucími národních delegací byla stanovena maximální možná výše finančního příspěvku jednotlivých účastníků dohody na zmíněnou expedici (resp. na zakoupení ozářených desek): 1 500 liber ČSR, 500 liber Maďarsko, 1 000 liber Polsko; výše příspěvku NDR a SSSR měla být stanovena dodatečně.

Spolupráce československých, polských a maďarských fyziků byla poté konkretizována na první pracovní konferenci ve Varšavě 4. listopadu 1955. Za Československo se konference zúčastnili Jaroslav Pernegr (vedoucí skupiny studia kosmického záření metodou nukleárních emulzí ve Fyzikálním ústavu ČSAV v Praze) a Juraj Dubinský z Košic (za budovanou vysokohorskou laboratoř kosmického záření na Lomnickém štítu).¹² Nejintenzivněji se v rámci dohody rozvinula československo-polská spolupráce. Z Pádké expedice byly získány ozářené fotoemulze, v nichž byly československou skupinou nalezeny jaderné interakce s tehdy nejvyšší zaznamenanou energií řádově 10^{14} eV/nukleon. J. Pernegr v rámci této spolupráce navrhl a spolu s polskými fyziky rozpracoval tzv. dvoucentrový model interakcí elementárních částic (publikováno v roce 1958). Souběžně probíhala spolupráce na hyperfragmentech, které objevili J. Pniewski a M. Danysz. Na československo-polskou spolupráci navazovala spolupráce československé skupiny s fyziky v Maďarsku (např. společná práce o elektron-fotonových kaskádách) a s fyziky v NDR.¹³ Výzkum kosmického záření se stal součástí také širší mezinárodní spolupráce v rámci Mezinárodního geofyzikálního roku, který zahrnul období od 1. července 1957 do 31. prosince 1958.

¹² Masarykův ústav a Archiv AV ČR (dále MÚA), fond Sbirka cestovních zpráv pracovníků ČSAV, Polsko 1954, k. 173. J. Pernegr, Zpráva o studijním pobytu v Polsku od 6. října – 17. listopadu 1955 (včetně příloh).

¹³ Tehdejší externí vedoucí skupiny kosmického záření ve Fyzikálním ústavu ČSAV Václav Petržilka (profesor a děkan Fakulty technické a jaderné fyziky UK, člen korespondent ČSAV) ve zprávě předložené ve schůzi I. matematicko-fyzikální sekce ČSAV 10. prosince 1955 uvedl, že ČSAV povolila částku 4 000 liber na nákup nezbytných přístrojů a materiálu pro realizaci zmíněné mezinárodní spolupráce. Z Milána byly objednány mikroskopy Koristka M.S. 2 s příslušenstvím a koncem listopadu 1955 bylo do Československa dodáno 45 vyvolaných speciálních desek s nukleární emulzí, které byly ozářeny kosmickým zářením ve stratosféře během expedice na Sardinii. Desky byly předběžně prohlédnuty skupinou pracovníků z univerzity v Padově a mělo se na nich načít s pozorováním a proměňováním tzv. nestabilních hyperfragmentů. Vedle toho měl být na přelomu roku 1955/56 do Československa dodán další velký počet vyvolaných desek (v hodnotě 1 500 liber) z expedice v Pádkém údolí. V. Petržilka proto žádal o personální posílení skupiny kosmického záření ve Fyzikálním ústavu ČSAV v roce 1956. Jeho požadavku však tehdy nebylo vyhověno. MÚA, fond I. sekce ČSAV 1952–1961, k. I, i. č. 20, Fyzikální ústav. Srov. též Václav PETRŽILKA, *Třicet let čs. experimentální fyziky elementárních částic*, Čs. časopis pro fyziku A 22, 1975, s. 426–428.

6. Složení československé delegace a směrnice pro její postup na poradě o Východním ústavu jaderných problémů v Moskvě

VVAE navrhl, aby na poradě o organizaci Východního ústavu jaderných výzkumů do Moskvy (dále zkráceně moskevská poradě) byla vyslána československá delegace ve složení: Jiří Baier (stálý úřadující místopředseda VVAE, vedoucí delegace),¹⁴ Č. Šimáně (ředitel ÚJF a člen VVAE), J. Váňa (ředitel VÚVET) a jako experti L. Trlifaj (vedoucí teoretického oddělení ÚJF) a M. Seidl (vedoucí oddělení urychlovačů VÚVET). Návrh byl schválen ve schůzi PB ÚV KSČ 9. února 1956.¹⁵

Dopisem ÚV KSSS z 6. března 1956, adresovaným opět A. Novotnému, bylo upřesněno, že poradě se bude konat od 20. března a bude na ní podepsána dohoda o zřízení ústavu zplnomocněnými představiteli vlád zúčastněných zemí. To si vyžádalo změnu ve složení československé delegace. Usnesením PB ÚV KSČ z 12. března 1956 byl vedoucím delegace jmenován ministr energetiky František Vlasák¹⁶ a J. Baier jmenován jeho zástupcem. Členem delegace zůstal Č. Šimáně, nově navrženými členy byli Václav Petržílka (člen korespondent ČSAV, profesor a děkan v srpnu 1955 zřízené Fakulty technické a jaderné fyziky UK) a František Kovář (od roku 1955 rada československého velvyslanectví v Moskvě pro otázky jaderné energie). Jako experti byli na zasedání vysláni L. Trlifaj, J. Váňa a M. Seidl.¹⁷ Václav Votruba členem delegace jmenován nebyl. V době konání poradě byl služebně v Bulharsku, v Sofii.

Směrnice pro postup československé delegace na poradě byly vypracovány Vědeckou radou ÚJF a 13. března 1956 schváleny VVAE.¹⁸ Československá delegace měla na poradě mj. navrhnout (k bodu 2 nastolenému v pamětním záznamu) vybudování urychlovače protonů pro energie vyšší než 50 GeV a urychlovače elektronů pro energie několika GeV. Ve zprávě F. Vlasáka o účasti československé delegace na poradě však bylo konstatováno, že tyto návrhy nebyly na poradě uplatněny, protože sovětskou delegací byla již navržena výstavba nových zařízení ústavu pro nejbližší tři až čtyři roky „a jevílo se také správnějším“, aby tyto otázky posoudila až budoucí Vědecká rada ústavu.¹⁹

¹⁴ Jiří Baier (nar. 1915) vystudoval ČVUT v Praze (1938 titul inženýr). V padesátých letech byl poslancem Národního shromáždění RČS za KSČ, volební obvod Praha-město (funkční období od 28. 11. 1954 do 11. 6. 1960, člen rozpočtového a hospodářského výboru). Před tím byl hlavní inženýr ČKD Stalingrad, laureát státní ceny. Později generální ředitel Českých energetických závodů. Po srpnu 1968 byl v KSČ zařazen na seznam „představitelů a exponentů pravice“. Viz: <[https://cs.wikipedia.org/wiki/Jiří_Baier_\(politik\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Jiří_Baier_(politik))> (ověřeno 4. 3. 2021).

¹⁵ NA, fond PB ÚV KSČ, 1954–1962, i. č. 101, a. j. 107, schůze 9. 2. 1956, usnesení k bodu 28.

¹⁶ František Vlasák (1912–2005) vystudoval chemii na Přírodovědecké fakultě UK (1938 titul RNDr.). Ve vedoucích funkcích státní správy působil od 50. let: 1951–1952 náměstek předsedy Ústředí výzkumu a technického rozvoje, 1953–1955 náměstek ministra – předsedy Státního úřadu plánovacího a od května 1955 do ledna 1958 ministr energetiky. V dalších letech ministr dopravy (leden 1958–leden 1963), ministr – předseda Státní komise pro techniku (září 1963–duben 1968), ministr-předseda Státní plánovací komise / ministr plánování (duben 1968–září 1969). Byl členem Ústředního výboru KSČ; po srpnu 1968 v KSČ zařazen na seznam „představitelů a exponentů pravice“ a v roce 1970 z KSČ vyloučen. Do vrcholné politiky se vrátil v únoru 1990 jako místopředseda vlády ČR (funkci zastával do června 1992). Viz: <https://cs.wikipedia.org/wiki/František_Vlasák> (ověřeno 4. 3. 2021).

¹⁷ NA, fond PB ÚV KSČ 1954–1962, i. č. 107, a. j. 89, schůze 12. 3. 1956, bod 32.

¹⁸ NA, fond Úřad předsednictva vlády (dále ÚPV), usnesení vlády RČS č. 2038 z 9. srpna 1956. Příloha č. 3: Zpráva o činnosti čs. delegace na Mezinárodní konferenci o zřízení Spojeného ústavu pro jaderný výzkum v Moskvě.

¹⁹ Tamtéž, s. 5.

7. Průběh moskevské porady

Mezinárodní porada (konference) o Východním ústavu jaderných výzkumů se konala v Moskvě ve dnech 20.–26. března 1956. Zúčastnily se jí vládní delegace 11 zemí tzv. lidové demokracie (Albánské lidové republiky, BLR, ČLR, ČSR, KLR, MLR, Mongolské lidové republiky, NDR, PLR, RLR a SSSR). Nejpočetnější – osmičlenné – byly delegace ČSR a NDR; v delegaci NDR však tento počet zahrnoval i dva tlumočníky a dva tajemníky. Vedoucím sovětské delegace byl hlavní vědecký tajemník prezidia AV SSSR A. V. Topčijev (jmenovaný a zmocněný k podpisu závěrečné dohody místo náhle onemocnělého prezidenta AV SSSR A. N. Něsmejanova), členy delegace byli dále S. K. Carapkin (člen kolegia Ministra zahraničních věcí SSSR) a fyzici D. I. Blochincev (ředitel první sovětské jaderné elektrárny), V. I. Veksler (ředitel Elektrofyzikální laboratoře AV SSSR) a M. G. Meščerjakov (ředitel Ústavu jaderných problémů AV SSSR).

Porada byla zahájena v kongresovém sále prezidia AV SSSR. Úvodní slovo přednesl A. V. Topčijev. Na návrh československé delegace přednesený J. Baierem byl Topčijev zvolen předsedou prvního zasedání konference. V dalších zasedáních se v předsednictví střídali představitelé delegací zúčastněných zemí, v pořadí podle ruské abecedy.

V dopoledním zasedání 20. března byly předneseny referáty Blochinceva „O umístění Východního ústavu jaderných výzkumů a výstavbě experimentálních zařízení ústavu“,²⁰ Carapkina „O finančních příspěvcích členů Východního ústavu jaderných výzkumů na jeho výstavbu a chod“²¹ a Topčijeva „O organizaci a vedení Východního ústavu jaderných výzkumů“. Byl také rozdán návrh znění závěrečné Dohody. V dalších zasedáních proběhla diskuse k sovětským návrhům. Na programu 21. března byla celodenní návštěva Ústavu jaderných problémů AV SSSR a Elektrofyzikální laboratoře AV SSSR, 23. března byl volný den a na 26. března byl stanoven podpis závěrečné Dohody.²²

²⁰ D. I. Blochincev v referátu konkretizoval nabídku Sovětského svazu vybudovat Východní ústav jaderných problémů na bázi dvou již existujících ústavů AV SSSR, s jejich velkými urychlovači a personálem, v městečku v Kalininské oblasti na břehu Volhy. Předložil také sovětský návrh na dobudování ústavu v nejbližších letech, který zahrnoval: stavbu urychlovače vícenábojových iontů pro energie vyšší než 6–7 MeV/nukleon, vybudování laboratoře pro teoretickou fyziku s výpočetním oddělením vybaveným elektronickými počítačemi stroji a vybudování laboratoře pro neutronovou fyziku s jaderným reaktorem o vysokém toku neutronů a s horkou chemickou laboratoří. Archiv Spojeného ústavu jaderných výzkumů Dubna (dále Archiv SÚJV), fond 3, orpus 1, inventární jednotka 1 (dále citováno jako fond 3/1/1): Материалы международного совещания по вопросу об организации Объединенного института ядерных исследований, документ „MC [Материалы Совещания] /56/5“.

²¹ Podílné členské příspěvky na dobudování a financování ústavu byly navrženy s ohledem na ekonomické možnosti členských zemí. Největší podíl na sebe vzal SSSR (47,25 %). Příspěvek ČLR byl původně navržen ve výši 10 %, čínská delegace na konferenci však (jako jediná) požádala, aby její podílný příspěvek byl zvýšen na 20 %, čemuž bylo vyhověno. Tím došlo k úpravě výše příspěvků některých zemí, např. příspěvek ČSR byl snížen z původních 7 % na 5,75 %. SSSR si však výši svého podílného příspěvku podržel. V závěrečné dohodě a ve stanovách ústavu však bylo deklarováno, že bez ohledu na výši podílného členského příspěvku, „všechny členské země ústavu mají stejná práva na účast v jeho vědecké činnosti a na jeho řízení.“ Účast pracovníků jiných než členských zemí na pracích ústavu (tj. kompenzace za využívání zařízení ústavu) byla řešena případ od případu ředitelstvem ústavu. Archiv SÚJV, fond 3/1/1, dokument „MC/55/6“; Устав Объединенного института ядерных исследований, Глава 2, Статья 6, [1956].

²² Archiv SÚJV, fond 3/1/1, dokument „MC/55/3“ (Pracovní program porady).

8. Vystoupení představitele československé delegace v diskusi na moskevské poradě

Vedoucí československé delegace F. Vlasák se úvodního ani následujících pracovních zasedání porady neúčastnil a v tomto ohledu nebyl mezi vedoucími delegací výjimkou. Zúčastnil se až závěrečného zasedání 26. března. Do té doby ho na zasedáních zastupoval J. Baier.²³

V diskusi k úvodním referátům vystoupil za československou delegaci na zasedání 22. března J. Baier. V poměrně dlouhém příspěvku, který přednesl rusky, plně podpořil sovětské návrhy o ústavu. Zřízení ústavu označil za další krok sovětské pomoci zemím lidové demokracie při výzkumech a využití jaderné energie. Ocenil, že v ústavu bude možno pracovat nejen ve fyzice vysokých energií, ale také v aplikované jaderné fyzice, např. v oblasti výzkumu „pokusných materiálů pro jaderné reaktory“. Jménem československé delegace podpořil názor, který zazněl v diskusi z více stran, že ústav by měl pracovat (a koordinovat spolupráci členských zemí) také v oblasti výzkumu kosmického záření. O možném příspěvku Československa k dobudování a počáteční činnosti ústavu uvedl střizlivě: „Příspěvek Československa v oblasti jaderné fyziky a techniky nebude velký na počátku existence Východního ústavu. Co se týče kádrů, má Československo několik málo fyziků-teoretiků, kteří jsou na poměrně vysoké úrovni. Vedle toho by Východnímu ústavu mohli pomoci svými znalostmi českoslovenští inženýři, kteří prokázali své schopnosti v hraničních příbuzných oborech a při stavbě urychlovačů některých typů. Výstavbě ústavu může napomoci také československý strojírenský průmysl, pro který je výroba jaderné techniky jedním ze základních perspektivních úkolů a který má dobré předpoklady pro výrobu elektrického zařízení a přístrojů pro jadernou fyziku a techniku“.²⁴

Československá delegace vypracovala také písemné připomínky k návrhu textu závěrečné Dohody. Podpořila např. zřízení Finančního výboru jako orgánu ústavu, který by se zabýval hospodářsko-finančními otázkami.²⁵

9. Závěrečná zasedání moskevské porady

Na dopoledním zasedání 26. března 1956 byla vládními zmocněnci jedenácti zúčastněných zemí podepsána Dohoda o organizaci Východního ústavu jaderných výzkumů. Za Československou republiku Dohodu podepsal ministr F. Vlasák. Přítomen byl také

²³ Pro vybrané „VIP“ vládních delegací na moskevské poradě byl zřejmě zorganizován zvláštní program. Není vyloučeno, že souběžně probíhala další jednání o spolupráci v jaderných oborech; v čele delegací stáli totiž namnoze vedoucí představitelé národních autorit pro jadernou energii.

²⁴ Archiv SÚJV, fond 3/1/1, dokument „MC/56/19“ (překlad z ruštiny E. T.).

²⁵ Tamtéž, dokument „MC/56/27“. Zřízení Finančního výboru bylo přijato a do návrhu Dohody doplněno. Bylo zakotveno v článku VII, v němž se pravilo, že pro schvalování rozpočtu a kontrolu finanční činnosti Ústavu se zřizuje Finanční výbor z představitelů všech členských států. Každý členský stát má ve Finančním výboru jednoho představitele. Členy Finančního výboru jmenují vlády členských zemí ústavu. Finanční výbor se měl scházet alespoň jednou ročně. Na základě návrhu předloženého na zasedání vládních zmocněnců v září 1956 byl však Finanční výbor z důvodů efektivity práce zrušen a jeho kompetence přeneseny na Sbor vládních zmocněnců (přejmenovaný na Výbor vládních zmocněnců), který se měl původně scházet jen za účelem volby ředitele a jeho náměstků (nově alespoň jednou ročně). V 60. letech, kdy vyvstaly potíže s financováním SÚJV (v souvislosti s postojí Číny a Rumunska), byl Finanční výbor SÚJV znovu ustanoven.

československý velvyslanec v SSSR Jaromír Vošahlík. Po podpisu Dohody bylo vládními zmocněnci signatářských zemí zvoleno první ředitelství ústavu: ředitel D. I. Blochincev (Sovětský svaz) a jeho dva náměstci (zástupci ředitele) pro vědeckou činnost Marian Danysz (Polsko) a Václav Votruba (Československo). Tomuto ředitelství bylo uloženo, aby do tří měsíců vypracovali a předložili návrh stanov ústavu. Schváleno bylo dále prohlášení o zřízení ústavu pro tisk a přizvání k členství v ústavu vlády Vietnamské demokratické republiky (která na odeslaný telegram obratem kladně odpověděla a v září 1956 byla vládními zmocněnci přijata za dvanáctou členskou zemi ústavu).

Dodatečně, na večerním zasedání 26. března, byl vládními zmocněnci schválen návrh změny názvu Východního ústavu jaderných výzkumů na Spojený ústav jaderných výzkumů (rusky *Объединенный институт ядерных исследований*, anglicky *Joint Institute of Nuclear Research*). Návrh, který vzešel z diskuse, cílil na odstranění čehokoli z názvu ústavu, který měl být mezinárodním ústavem, co by naznačovalo politickou opozici mezi Východem a Západem. Změna názvu, po odsouhlasení sovětskými orgány, byla zanesena do již podepsané Dohody.²⁶

10. Reflexe zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů v československém tisku

Zprávu o podepsání Dohody o zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů se sídlem v Moskvě, převzatou z Tiskové agentury Sovětského svazu (TASS), přineslo Rudé právo 27. března 1956.²⁷ Následujícího dne, 28. března byl v Rudém právu uveřejněn další článek s titulkem *Významný příspěvek k rozvoji mezinárodní vědecké spolupráce*.²⁸ Dne 29. března, den po návratu československé delegace z moskevské porady, přinesl týž deník rozhovor se zástupcem vedoucího delegace ing. J. Baierem. Na otázku o mezinárodním významu zřízení SÚJV Baier poukázal na finanční nákladnost zařízení potřebných pro úspěšný výzkum ve fyzice elementárních částic a atomového jádra. Uvedl, že SÚJV umožní československým pracovníkům „*stát v přední linii, studovat základní teoretické problémy, které dnes řeší jaderná fyzika*“. Dodal, že zřízením SÚJV „*se nikterak nesnižuje význam našeho Ústavu jaderné fyziky, který je zaměřen především na využití jaderné fyziky v energetice a používání radioaktivních isotopů*“. Zopakoval, že Československo může SÚJV bezprostředně nabídnout pomoc svého vyspělého strojírenství, „*pro něž je výroba zařízení jaderné techniky jedním z hlavních výhledových úkolů*“. Dále uvedl, že práce v SÚJV se může zúčastnit kterákoli země, která bude souhlasit se zněním Dohody, požádá o přijetí a bude přijata prostou většinou. K článku byla připojena fotografie skupiny účastníků

²⁶ Archiv SÚJV, fond 3/1/1, dokument „MC/56/45“. Změnu názvu ústavu konzultovali A. V. Topčijev a S. K. Carapkin s ministrem zahraničních věcí SSSR V. M. Molotovem připisem z 24. března 1956; schválena byla usnesením prezidia ÚV KSSS z 26. března. Srov. Б. М. Старченко – Ю. Г. ШИМАНСКАЯ – И. Ю. ЩЕРБАКОВА (eds.), *История создания ОИЯИ*, s. 28.

²⁷ *Závěrečná zpráva mezinárodní konference 11 států v Moskvě. Dohoda o zřízení „Spojeného ústavu jaderných výzkumů“ se sídlem v SSSR*, Rudé právo (dále RP) 36/87, 27. 3. 1956, s. 3. V této zprávě však nebyla uvedena jména osob, které jako zmocněnci svých vlád Dohodu podepsali. Plný text Dohody, již s opraveným názvem ústavu a jmény všech podepsaných vládních zmocněnců, byl publikován v moskevské Pravdě až 12. července 1956.

²⁸ *Významný příspěvek k rozvoji mezinárodní vědecké spolupráce*, RP 36/88, 28. 3. 1956, s. 3.

moskevské porady při prohlídce synchrotronu 10 GeV v Elektrofyzikální laboratoři AV SSSR.²⁹ Dodatečně, dne 1. dubna 1956 byla v Rudém právu otištěna panoramatická fotografie tohoto urychlovače s popiskou uvádějící jeho ohromující parametry: prstencový elektromagnet váží 36 tisíc tun a má průměr 60 metrů.³⁰ Ve vazbě na zřízení SÚJV a československou účast v tomto ústavu byl pak v Rudém právu 8. dubna 1956 uveřejněn také článek M. Seidla o urychlovačích částicích, zahrnující informace o vývoji československého betatronu (a fotografie prvních dvou modelů tohoto urychlovače elektronů).³¹

11. Okolnosti návrhu a volby Václava Votruby náměstkem ředitele SÚJV

V. Votruba ani M. Danysz se moskevské porady nezúčastnili, náměstky ředitele ústavu byli zvoleni v nepřítomnosti. Ve zprávě československé delegace o účasti na poradě se uvádí, že návrh, aby na post jednoho náměstka ředitele Východního ústavu jaderných výzkumů byl navržen někdo z československých vědců, předložil akademik Topčijev. Československá delegace se k návrhu „postavila kladně, i když si byla vědoma velkého nedostatku čs. fyziků takového formátu. Byla si vědoma velkého významu pro další rozvoj československé vědy, bude-li čs. vědec pracovat na tak významném místě Ústavu, i toho, že je to pro československou vědu velké vyznamenání. Delegace došla k názoru, že může navrhnout prof. Votrubu a s. Šimáně. Kandidatura prof. Votruby byla schválena náměstkem předsedy vlády V. Kopeckým telefonicky dne 24. 3. 1956 s. Vlasákovi. Se s. Votrubou, který byl právě v Sofii, se delegace domluvila telefonicky a s. Votruba kandidaturu přijal.“³²

Kandidatura V. Votruby na nabídnuté místo náměstka ředitele byla z československé strany optimálním řešením. Václav Votruba, tehdy 47letý člen korespondent ČSAV, profesor teoretické fyziky na Fakultě technické a jaderné fyziky UK a doktor fyzikálně-matematických věd, byl v zahraničí známým a respektovaným teoretickým fyzikem. Publikoval (zpravidla souběžně česky a cizojazyčně) práce z teorie relativity, kvantové elektrodynamiky a teorie elementárních částic, v nichž se zabýval aktuálními problémy, jakými byly např. „problém elektronových trojčat“, zobecněná teorie nukleonů a mezonů, rozpad mezonů μ (společně se svým aspirantem Č. Muzikářem), klasifikace elementárních částic na základě izotopického spinu (společně se svým aspirantem M. Lokajičkem a s bulharským fyzikem

²⁹ Příklad mezinárodní spolupráce ve vědě. Rozhovor s účastníkem konference o zřízení Spojeného ústavu jaderných výzkumů, RP 36/89, 29. 3. 1956, s. 1.

³⁰ RP 36/92, 1. 4. 1956, s. 5.

³¹ Miloš SEIDL, *Urychlovače atomových částic*, RP 36/98, 8. 4. 1956, s. 3. V závěru článku autor uvedl: „Snad bude čtenáře zajímat, že i u nás se začnou vyrábět betatrony. Koncem roku 1953 byli pracovníci Výzkumného ústavu pro vakuovou elektrotechniku v Praze postaveni před úkol zhotovit pro vlastní výzkumné účely zdroj rychlých elektronů. Rozhodli se, že budou úkol řešit tak, aby získaných zkušeností mohli později využít pro vývoj silného zdroje gamma záření pro průmysl a lékařství. Z toho důvodu padla volba na betatron. Již v polovině roku 1954 byl v ústavě uveden do chodu první československý betatron, který urychluje elektrony na energii 2 miliony elektronvoltů. Začátkem minulého roku byl zahájen vývoj komerčního betatronu, který bude urychlovat elektrony na energii 15 milionů elektronvoltů. Aby se co nejdříve zkrátila cesta od vývoje až po zavedení výroby, podílí se na vývoji betatronu Výzkumný ústav pro vakuovou elektrotechniku, který jej řeší po stránce funkční, a ČKD Stalingrad, který jej řeší po stránce konstrukční a připravuje jeho výrobu. Již v příštím roce budou v provozu první zkušební betatrony a v roce 1958 bude zahájena jejich výroba.“

³² NA, fond ÚPV, doklady k usnesení vlády RČS č. 2038 ze dne 9. 8. 1956. František Vlasák, Zpráva čs. delegace o průběhu a výsledcích Mezinárodní konference o organizaci Spojeného ústavu pro jaderný výzkum, 20.–26. 3. 1956 v Moskvě (dat. 24. 7. 1956).

Ch. J. Christovem).³³ Votruba také jako jeden z prvních československých fyziků navázal vědecké kontakty se sovětskými teoretickými fyziky.³⁴ Členem KSČ nebyl, kádrový profil mu mírně vylepšoval tzv. dělnický původ, protože jeho otec i matka pracovali v dělnických profesích. Kandidaturu na post náměstka přijal, jinou možnost nejspíš neměl.

Elektroinženýr Č. Šimáně (1919–2012), byť o deset let mladší než V. Votruba, byl již také respektovanou a mezi sovětskými odborníky v jaderné fyzice a technice známou osobou. Po kádrové stránce byl dobře prověřený. Jeho uvolnění pro post náměstka ředitele SÚJV by však jistě zkomplikovalo dobudování československého Ústavu jaderné fyziky a jednání o dalších smělých plánech ve výzkumu a využití jaderné energie v Československu. A také mu chyběly vyšší akademické hodnosti, které byly u kandidátů na post náměstka ředitele SÚJV bezesporu žádoucí.

12. Nástin profesní kariéry a kádrového profilu V. Votrubu do zvolení náměstkem ředitele SÚJV

Václav Votruba (1909–1990) absolvoval studium matematiky a fyziky na Přírodovědecké fakultě UK, které zakončil v roce 1933 státní zkouškou opravňující k výuce matematiky a fyziky na středních školách. K jeho vysokoškolským učitelům patřili profesori teoretické fyziky František Závíška a Viktor Trkal.

Od 1. října 1934, po absolvování roční prezenční vojenské služby, V. Votruba nastoupil na Přírodovědecké fakultě UK na místo pomocné vědecké síly v Ústavu pro teoretickou fyziku vedeném profesorem Závíškou; jediné místo asistenta v ústavu bylo obsazené, zastával je Karel Teige, který byl v té době již habilitovaný a měl titul mimořádného profesora. V. Votruba vypomáhal v ústavu jako pomocná vědecká síla již za studií (kdy zastupoval Ladislava Zachovalu po dobu jeho prezenční vojenské služby). Po studiích místo zastával prakticky až do září 1937, kdy nastoupil jako středoškolský profesor na Masarykovo reálné gymnázium v Praze na Vinohradech.³⁵ Mezi tím, v červnu 1936 se oženil. Na střední škole

³³ Bibliografie vědeckých prací V. Votrubu zahrnuje 21 položek publikovaných do roku 1956 (včetně samostatně vykazovaných paralelních publikací téže práce v češtině a cizojazyčně).

³⁴ Konkrétně v roce 1955, ve dnech 31. března – 7. dubna, se V. Votruba zúčastnil Všesvazové konference (porady) o kvantové elektrodynamice a teorii elementárních částic v Moskvě, která byla organizována AV SSSR. Vedle řady sovětských teoretických fyziků se konference zúčastnili jako pozvaní zahraniční hosté fyzici z Bulharska, Československa (V. Votruba), ČLR, Maďarska, NDR, Polska, Rumunska a Švédska. V. Votruba zde přednesl příspěvek o symetrickém popisu částic a antičástic na základě izotopického spinu („Symmetrical treatment of baryons and antibaryons“). V cestovní zprávě uvedl, že na konferenci bylo předneseno přes 50 referátů a množství dotazů a diskusních příspěvků týkajících se neaktuálnějších otázek kvantové teorie pole a elementárních částic. „Ukázalo se, že Sovětský svaz má velký počet pracovníků, kteří mistrně ovládají tento základní obor dnešní teoretické fyziky a z nichž mnozí originálním způsobem a s vynikajícím úspěchem přispívají k řešení jeho hlavních problémů.“ Votruba spolu s několika dalšími hosty konference přednášel také v semináři profesora D. D. Ivaněnka ve Fyzikálním ústavu na Moskevské státní univerzitě. V závěru cestovní zprávy konstatoval: „Konference byla velmi užitečná a úspěšná. Umožnila širokou a bezprostřední výměnu názorů, výsledků a zkušeností nejen sovětským fyzikům mezi sebou, ale i mezi sovětskými a zahraničními fyziky, jimž dala nahlédnouti též do stylu práce sovětských fyziků a umožnila navázat s nimi osobní známosti a přátelské styky. Jest doufati, že tyto styky bude možno nejen udržovati, ale i dále rozvíjeti ve skutečnou spolupráci.“ MÚA, fond Sběrka cestovních zpráv, SSSR, 1954–1955. Václav Votruba, Všesvazová konference o kvantové elektrodynamice a teorii elementárních částic v Moskvě (s. d.).

³⁵ V životopise z ledna 1950 V. Votruba k počátku své profesní kariéry uvedl: „Po složení státních zkoušek z matematiky a fyziky na jaře r. 1933 jsem po prázdninách téhož roku nastoupil čtrnáctiměsíční presenční

působil i za války, s přerušením v letech 1941–1944, kdy byl příkázán službou k Ústřednímu ústavu meteorologickému v Praze, a od listopadu 1944 prakticky až do konce války, kdy byl pracovně nasazen jako pomocný dělník na stavbě Vinohradského železničního tunelu v Praze.³⁶

V květnu 1945, po osvobození a v souvislosti s obnovou činnosti českých vysokých škol, vyzval profesor Trkal (zvolený v květnu 1945 děkanem Přírodovědecké fakulty UK) V. Votrubu, aby nastoupil na fakultu jako asistent a pomohl zajistit výuku teoretické fyziky v poválečném zkráceném semestru; V. Trkal byl zavalen vědecko-organizační prací na fakultě a v České akademii věd a umění (kde zastával funkci generálního tajemníka) a F. Závíška, za války zatčený a deportovaný do koncentračního tábora, byl zatím nezvěstný. K působení na vysoké škole byla Votrubovi na střední škole udělena dovolená, která mu pak byla opakovaně prodlužována, protože F. Závíška při návratu z koncentračního tábora v Německu dne 17. dubna 1945 následkem vysílení zemřel; až do roku 1950 byl však Votruba nadále veden ve stavu profesorů středních škol. Na Přírodovědecké fakultě UK převzal po profesoru Závíškovi přednášku Přehled teoretické fyziky, která byla součástí čtyřsemestrálního cyklu, a Seminář z klasické teoretické fyziky.³⁷ Hned v roce 1945 také dokončil svou doktorskou disertaci „O Lorentzově kovarianci polních rovnic“ a byl promován doktorem přírodních věd.³⁸

V srpnu 1947, na základě stipendia ministerstva školství a osvěty, V. Votruba odjel na roční studijní pobyt do Švýcarska, do Curychu, kde v té době působili dva vynikající odborníci v kvantové teorii – na univerzitě G. Wentzel a na technice W. Pauli. Pobyt dojednal profesor Trkal osobně s profesorem Wentzelem, vedoucím Fyzikálního ústavu curyšské univerzity. Votruba během pobytu navštěvoval vybrané přednášky a semináře na curyšské

službu vojenskou. V říjnu r. 1934 jsem se vrátil na místo věd. pomocníka do ústavu pro theoretickou fysiku, neboť aprobovaných kandidátů profesury bylo tenkrát tolik, že na místo profesora na střední škole bylo nutno několik let čekat. Po dva roky mohl jsem se pak v poměrném klidu věnovat studiu moderní odborné literatury a pokusům o vlastní vědeckou práci. Škoda, že jsem tehdy postrádal zkušeného a zasvěceného vedení; prof. Závíška se tehdy zabýval zcela jinými problémy, než byly ty, o něž jsem se zajímal sám. To byla jistě jedna z příčin, proč mé pokusy o vlastní věd. práci neskončily tehdy zdarem.“ Archiv Univerzity Karlovy, Praha (dále AUK), fond Matematicko-fyzikální fakulta UK (dále MFF UK), Osobní spis (dále OS) Votruba Václav. Životopis dr. Václava Votruby. Příloha k „Dotazníku č. 1“ MŠVU (dat. 9. 1. 1950).

³⁶ Od 1. září 1940 do 31. srpna 1943 V. Votruba učil na reálném gymnáziu v Praze v Křemencově ulici, po válce byl veden ve stavu profesorů gymnázia v Praze, Truhlářské ulici.

³⁷ V tištěných seznamech přednášek ohlašovaných fakultami Univerzity Karlovy bylo jméno V. Votruby ve stavu přednášejících na Přírodovědecké fakultě UK poprvé uvedeno ve studijním roce 1949/50, a to mezi suplujícími učiteli pověřenými přednáškami. Jako přednášející byl jmenovitě uveden až ve školním roce 1950/51, a to u přednášek Teorie elementárních částic (zimní semestr), Teorie elementárních kvantových procesů (zimní semestr), Teorie elektromagnetického pole (letní semestr) a u Semináře II: Cvičení z teorie elektromagnetického pole (letní semestr). AUK, Seznamy přednášek, Přírodovědecká fakulta UK (dále PfF UK), školní roky 1945/46 až 1950/51. Část přednášek z teoretické fyziky suploval na PfF UK po válce také RNDr. Miroslav Brdička, např. Úvod do teoretické fyziky I, II a Proseminář z teoretické fyziky. I jemu byla za tím účelem tehdy udělena dovolená na střední škole; do stavu zaměstnanců fakulty byl převeden až k 1. červenci 1949. Srov. E. TEŠÍNSKÁ, *Miroslav Brdička, několik biografických dat*, Československý časopis pro fyziku (dále Čs. čas. fyz.) 60, 2010, s. 158–164.

³⁸ Práce byla publikována česky a francouzsky matematicko-přírodovědnou třídou České akademie věd a umění (ČAVU). V. VOTRUBA, *O Lorentzově kovarianci polních rovnic*, Rozpravy II. třídy České akademie věd a umění 56/11, 1946, 23 s. (datováno: Ústav pro theoretickou fyziku univerzity Karlovy v Praze v říjnu 1946, k publikaci předloženo 15. 11. 1946); Týž, *A propos de la covariance d'équations de champs physiques par rapport au groupe de Lorentz*, Bulletin international de l'Académie tchèque des sciences 47, 1946, Prague 1950, s. 79–90 (předloženo k publikaci 15. 11. 1946, v závěru autor děkuje profesoru V. Trkalovi za inspiraci k tématu a profesoru V. Hlavatému za kritické názory).

univerzitě i technice. Ve Fyzikálním ústavu univerzity se z podnětu profesora Wentzela začal zabývat problémem tzv. materializace paprsků gama v poli elektronu, tj. interakcí elementárních částic $\gamma + e^- \rightarrow e^- + e^+ + e^-$ (dnes označováno jako „problém elektronových trojčat“). Na základě kvantové elektrodynamiky (Diracovy teorie pozitronu ve formulaci kvantové teorie polí) spočetl účinný průřez tohoto procesu pro určitý obor energií fotonu. Práci, která představovala do té doby nejuplněnější řešení problému, dokončil po návratu ze stáže a publikoval v roce 1948 v krátkém anglickém souhrnu v časopise *Physical Review* a poté v plném znění česky a anglicky v České akademii věd a umění.³⁹ Na základě této práce se v roce 1949 na Přírodovědecké fakultě UK habilitoval. Od 1. dubna 1950 byl pak převeden ze střední školy do stavu zaměstnanců fakulty, jmenován odborným asistentem a od 1. května 1951 ministerstvem (konečně) potvrzen jako docent pro obor fyziky.⁴⁰ Poté se stal také školitelem aspirantů v oboru teoretické fyziky; jeho prvními aspiranty (které školil neoficiálně již od roku 1950) byli Čestmír Muzikář a Miloš Lokajíček. Pod vedením V. Votruby začal v oboru fyziky elementárních částic pracovat také slovenský fyzik Imrich Stariček.⁴¹

Proti návrhu na jmenování V. Votruby profesorem teoretické fyziky, který byl předložen v rámci tehdejšího Vědeckého odboru fyziky a příbuzných oborů na Přírodovědecké fakultě UK v polovině roku 1951, byla uplatněna skutečně absurdní námitka, že Votruba publikoval své práce „i na západě“. V. Votrubovi byla poté Přírodovědeckou fakultou Masarykovy univerzity v Brně nabídnuta profesura teoretické fyziky uvolněná úmrtím (12. dubna 1951) Bohuslav Hostinského. K uvolnění Votruby Přírodovědeckou fakultou UK však nedošlo (a Votruba sám neměl o místo zájem).

³⁹ V. VOTRUBA, *Pair Production by Gamma-Rays in the Field of an Electron*, *Physical Review* 73, 1948, s. 1468 (vyšlo 15. června 1948); Týž, *Theorie materialisace paprsků gama v poli elektronu*, *Rozpravy II. třídy ČAVU* 58/4, 1948, 43 s. (předloženo k publikaci 14. 5. 1948); Týž, *Pair Production by Gamma-Rays in the Field of an Electron*, *Bulletin international de l'Académie tchèque des sciences* 49, 1948, Prague 1950, s. 19–49 (datováno v Ústavu pro teoretickou fyziku UK, březen 1948; předloženo k publikaci 14. 5. 1948). Proces možného vzniku elektron-pozitronového páru anihilací kvanta gama v poli elektronu předpověděl v r. 1934 francouzský fyzik F. Perrin, částečnou teorii procesu podal ještě před druhou světovou válkou J. Wheeler a W. E. Lamb, experimentálně proces zaregistrovali v r. 1945 W. E. Ogle a P. G. Krüger v USA na fotografiích z mlžné komory ozářených γ -zářením ThC^* . Současně s V. Votrubou se problémem nezávisle zabývali A. Borallino v Itálii (Miláně) a K. M. Watson v USA, kteří své výsledky publikovali koncem r. 1947 a počátkem r. 1948. V r. 1948 publikoval práci o tomto problému také ruský fyzik P. E. Němirovskij z Fyzikálního ústavu P. N. Lebeděva AV SSSR v Moskvě. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Posudek habilitační komise z 28. února 1949 (referent V. Trkal). O vědeckých pracích V. Votruby viz též Jiří FORMÁNEK, *Život a dílo profesora Václava Votruby*, *Čs. čas. fyz.* 50, 2000, s. 233–245.

⁴⁰ Všechny kroky habilitačního řízení V. Votruby na PŘF UK proběhly zdárně v první polovině roku 1949. V souvislosti s přípravou nového vysokoškolského zákona však ministerstvo školství věd a umění habilitaci potvrdilo až přípisem z 11. září 1951, a to s účinností od 1. května 1951. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Přípis Ministerstva školství, věd a umění z 11. 9. 1951, adresovaný V. Votrubovi, odbornému asistentu PŘF UK. Podobně tomu bylo v případě habilitace pro teoretickou fyziku Zdeňka Matyáše (1914–1957). I jeho habilitační řízení na PŘF UK proběhlo zdárně již v roce 1949, docentem (pro obor fyzika) byl však jmenován rovněž až s účinností od 1. října 1951. V r. 1955 byl jmenován profesorem teoretické fyziky (pevných látek) a od 1. 2. 1957 vedoucím katedry teoretické fyziky na MFF UK. AUK, fond MFF UK, OS Matyáš Zdeněk.

⁴¹ Během krátkého studijního pobytu u V. Votruby v únoru 1951 se I. Stariček začal zabývat teorií dvoufotonové anihilace pozitronu a elektronu. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Návrh na jmenování V. Votruby profesorem teoretické fyziky na PŘF UK z roku 1951 (s. d.). Podobně jako M. Lokajíček (viz dále v textu), byl I. Stariček (1919–2002) v r. 1954 odsouzen za vlastizrady pro aktivní účast v katolickém společenství „Rodina“. Z vězení byl propuštěn na amnestii v r. 1962. Zlatica PĽAŠIENKOVÁ, *Za Imrichom Staričkom*, *Filozofia* 57, 2002, s. 377–379.

Ve školním roce 1952/53 byl V. Votruba jako docent převeden na nově zřízenou Matematicko-fyzikální fakultu UK, kde byl v květnu 1953 pověřen vedením oddělení atomistiky a fyziky pevných látek při katedře fyziky.⁴² Návrh na jeho jmenování profesorem byl fakultou v březnu 1953 urgován; ve zdůvodnění bylo mj. uvedeno, že „Votruba získal v důsledku svých vysoce oceněných prací slib z leningradské university, že jeho publikace budou v Leningradě vždy bezodkladně publikovány“.⁴³ Téhož roku, dne 23. listopadu 1953, byl V. Votruba zvolen členem korespondentem nové Československé akademie věd. V polovině roku 1954, dopisem z 24. června, se hlavní sekretář ČSAV akademik F. Šorm obrátil na rektora Univerzity Karlovy profesora M. Katětova se žádostí o uvolnění profesora Votruby z Matematicko-fyzikální fakulty UK do Fyzikálního ústavu ČSAV, aby tam vedl oddělení fyziky atomového jádra a elementárních částic. K uvolnění Votruby fakultou (opět) nedošlo, s odůvodněním potřeby zajistit výuku. Na základě rozhodnutí prezidenta A. Zápotockého z 12. listopadu 1954 byl však Votruba konečně jmenován vysokoškolským profesorem.⁴⁴

Ve školním roce 1955/56 byl profesor Votruba převeden z Matematicko-fyzikální fakulty UK na nově zřízenou Fakultu technické a jaderné fyziky UK, společně s profesorem V. Petřílkou, který se stal prvním děkanem této fakulty. Počátkem roku 1956, na zasedání Státní komise pro vědecké hodnosti 29. února, byla V. Votrubovi udělena vědecká hodnost doktora fyzikálně-matematických věd (DrSc.) a v březnu 1956 následovalo jeho zvolení náměstkem ředitele Spojeného ústavu jaderných výzkumů.

Ke kádrovému profilu V. Votruby připojuji citaci z důvěrného posudku, který byl vypracován vedoucím katedry fyziky na Přírodovědecké fakultě UK profesorem L. Zachovalem v roce 1951. V posudku se uvádělo: „*Dr. Václav Votruba působí jako asistent v ústavu pro teoretickou fyziku univerzity Karlovy. Vypracoval se obtížně, a většinou bez náležitého odborného vedení, na dobrého pracovníka v oboru kvantové teorie. Obírá se převážně teorií elementárních částic. Jeho práce se vyznačují dokonalým provedením a jsou založeny na solidních a širokých vědomostech.*

Jako pedagog se osvědčuje dobře pro posluchače vyšších semestrů, práci se věnuje svědomitě a píše také skripta. Velmi mnoho práce věnoval reformě vysokoškolského studia jako člen reformní komise na přírodovědecké fakultě i na katedře fyziky.

Pracuje-li se v noetických otázkách k dialektickému materialismu, bude moci vykonat velmi mnoho práce pro ozdravení fyziky u nás. Už nyní je jeho působení – přes noetickou rozkolísanost a neujasněnost – kladné, což se opírá o jeho vysokou odbornou úroveň.“⁴⁵

⁴² Koncem roku 1954 V. Votruba požádal o uvolnění z funkce vedoucího katedry (dříve oddělení) atomistiky a fyziky pevných látek s odůvodněním, že je zaneprázdněn úkoly, kterými byl pověřen v I. matematicko-fyzikální sekci ČSAV. Jeho žádosti bylo vyhověno přípisem ministra školství z 16. června 1955. Novým vedoucím katedry se stal M. A. Valouch. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav.

⁴³ AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Příloha dopisu děkana MFF UK k Rektorátu UK ze dne 5. 3. 1953.

⁴⁴ AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Jmenování doc. dr. Václava Votruby profesorem (kopie připojená k přípisu děkanátu MFF UK z 5. 3. 1953).

⁴⁵ AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Vedoucí katedry fyziky L. Zachoval děkanátu PíF UK, 22. 10. 1951, opis, označeno jako „Důvěrné“.

13. Všesvazová konference o fyzice částic vysokých energií v Moskvě

Krátce po moskevské poradě o Východním (Spojeném) ústavu jaderných výzkumů se V. Votruba spolu s V. Petržílkou a M. Seidlem zúčastnili Všesvazové konference o fyzice částic vysokých energií, která se konala ve Fyzikálním ústavu P. N. Lebeděva v Moskvě ve dnech 14.–22. května 1956. Na konferenci byla přítomna řada zahraničních fyziků, včetně západních. Několik zasedání bylo věnováno urychlovačům částic. V. I. Veksler zde referoval o synchrotrónu budovaném v Elektrofyzikální laboratoři AV SSSR (zaslíbené již SÚJV) a E. Regenstreif zase o synchrotrónu 25 GeV budovaném v CERN. M. Seidl přednesl v sekci elektronových urychlovačů příspěvek k problematice zachytu elektronů v betatronu. Historickou zajímavostí je, že V. Petržílka byl z této konference telegraficky odvolán československým VVAE, aby 22. května odjel s delegací československých pracovníků v jaderné a technické fyzice do Jugoslávie; není vyloučeno, že předmětem jednání československé delegace v Jugoslávii tehdy byla i otázka účasti Jugoslávie v SÚJV.⁴⁶

14. Usnesení vlády ke zprávě československé delegace o účasti na moskevské poradě o SÚJV

Po návratu z moskevské porady o SÚJV podal vedoucí československé delegace F. Vlašák Vládnímu výboru pro výzkum a mírové využití atomové energie zprávu o průběhu a výsledcích porady. Nařízením vlády č. 19 ze dne 16. června 1956, jak již bylo zmíněno, byl však VVAE zrušen.⁴⁷ Jako orgán příslušný pro styk s SÚJV byla poté, vládním usnesením č. 2038 z 9. srpna 1956, ustanovena Československá akademie věd. V rámci ČSAV byla agenda SÚJV „co se týče rozhodování o zásadních i administrativních otázkách“ podřízena Výboru prezidia.⁴⁸ Zprávy o československé účasti na zasedání orgánů SÚJV

⁴⁶ MÚA, fond Sbirka cestovních zpráv, SSSR, 1956. Cestovní zpráva podaná společně V. Petržílkou a V. Votrubou (s. d.). Srov. též publikovanou zprávu o konferenci: В. А. Бирюков – Б. М. Головин – Л. И. Лапидус, *Всесоюзная конференция по физике частиц высоких энергий*, Атомная энергия 1, 1956, s. 158–166.

⁴⁷ Vláda tímto nařízením „zabezpečila“ usnesení II. celostátní konference KSČ, která se konala ve dnech 11.–15. června 1956. V usnesení konference bylo v rámci decentralizačních opatření navrženo zrušení celkem devíti ministerstev, ústředních úřadů a institucí. Ve zdůvodnění se mj. uvádělo: „Všechna navrhovaná opatření ve svém celku zpružní řízení našeho hospodářství a vytvoří předpoklady k odstranění přebujelosti administrativního aparátu, který vedle celého centralistického systému řízení i sám je zdrojem a semeníštěm byrokratických metod práce. V souvislosti se zjednodušováním řízení, plánování, zásobování a financování národního hospodářství je proto třeba na všech úsecích přistoupit k odstranění všeho zbytečného a často duplicitního administrování a na tom základě dosáhnout jak zkvalitnění aparátu, tak i snížení stavů pracovníků.“ NA, fond ÚV KSČ, 1956–1962, i. č. 51, sv. 5. II. celostátní konference KSČ, 11.–15. 6. 1956.

⁴⁸ Vyřizování agendy československé spolupráce s SÚJV probíhalo nicméně, a to nejen v prvních letech této spolupráce, po více kolech, např. přes československé velvyslanectví v Moskvě, kde nadále působil jako styčná osoba pro otázky atomové energie ing. F. Kovář. Dokládá to např. záznam z jednání J. Kožešníka s V. Votrubou v Praze před zasedáním Výboru vládních zmocněnců v listopadu 1957. V záznamu se uvádí: „Pokud jde o pravomoc a povinnosti s. Ing. Kováře ve vztahu k SÚJV a ÚJF a ČSAV, věc není jasná ani prof. Kožešníkovi ani prof. Votrubovi. Některé zprávy dostává Ing. Kovář výhradně sám, některé naším prostřednictvím, některé ČSAV prostřednictvím Ing. Kováře a pod.“ MÚA, fond Zahraniční odbor prezidia ČSAV, k. 77, Jaderný výzkum. Stručný záznam o jednání s. prof. Kožešníkem a prof. Votrubou ohledně problémů SÚJV, bod 3 (s. d.). Kompetenční otázky bylo nutno řešit také v souvislosti s již zmíněným zrušením Finančního výboru SÚJV (přenesením jeho pravomocí na Výbor vládních zmocněnců), kdy bylo nutno rozhodnout, zda

a všechna zásadnější rozhodnutí (o financování, vysílání československých pracovníků a podobně) byly předkládány ke schválení vládě a stranickým orgánům.

15. Nástup V. Votruby do funkce náměstka ředitele SÚJV

Funkční období prvního ředitelství SÚJV se formálně počítalo od podepsání dohody o zřízení ústavu v březnu 1956, reálně však toto ředitelství začalo pracovat až v létě t. r., poté co byly SÚJV administrativně předány oba příslibené ústavy AV SSSR.

První korespondence SÚJV s členskými zeměmi byla vedena jménem ředitele Blochinceva. Dopisem z 25. července 1956 se ředitel Blochincev obrátil na československého velvyslance J. Vošahlíka a požádal ho, aby tlumočil československé vládě žádost o vyslání „Václava Josifoviče“ Votruby do Sovětského svazu za účelem výkonu funkce náměstka SÚJV, a to nejpozději k 1. září 1956.⁴⁹ Poté, pokynem ministra školství a kultury Františka Kahudy z 20. srpna 1956, byl Votruba uvolněn z pedagogické činnosti na Fakultě technické a jaderné fyziky UK na dobu od 1. září 1956 do dalšího rozhodnutí, „aby mohl vykonávat funkci náměstka ředitele SÚJV v SSSR“. Dnem 31. srpna 1956 mu bylo také zastaveno vyplácení dosavadních pracovních příjmů s tím, že bude dostávat plat od „druhé strany“.⁵⁰ Vyřízení formalit spojených s jeho odjezdem do Dubny zajistil Zahraniční odbor prezidia ČSAV (na základě usnesení Výboru prezidia ČSAV z 15. srpna 1956). Jak dokládá telegram odeslaný řediteli Blochincevi, V. Votruba odjel z Prahy do Dubny dne 1. září 1956.⁵¹

K prvním dopisům, podepsaným ředitelem Blochincevem a oběma jeho náměstkyněmi (byť v té době ještě zjevně na své posty v Dubně nenastoupili), patřilo oslovení vlád členských zemí ve věci vyslání prvních pracovníků do SÚJV. Československá vláda byla v této věci oslovena prostřednictvím dopisu z 26. července 1956 adresovaného československému velvyslanci J. Vošahlíkovi. V dopise bylo uvedeno, že ředitelství SÚJV považuje za možné již v roce 1956 přijmout do ústavu 50–60 pracovníků členských zemí (míněno mimo SSSR), a byla vyslovena žádost o předložení návrhů konkrétních osob (formou vyplněných dotazníků) do 1. září t. r. Žádání byli jak kvalifikovaní specialisté schopní vést jednotlivé vědecké směry a metodické práce, tak vědečtí pracovníci, kteří by si v ústavu zvýšili kvalifikaci v oboru jaderné fyziky, jaderné techniky a využití urychlovačů. Bylo uvedeno, že ústav potřebuje zejména vědeckého vedoucího nově projektované Laboratoře neutronové fyziky a vysoce kvalifikovaného radiochemika pro vedení všech radiochemických prací v ústavu (zejména v souvislosti s budováním Laboratoře neutronové fyziky a urychlovače vícenásobných iontů). Výčet dalších volných pozic byl připojen v příloze. Zároveň bylo

československým zmocněncem – členem Výboru vládních zmocněnců pro SÚJV bude nadále J. Kožešník, nebo F. Kovář ze zrušeného Finančního výboru. Zmocněncem zůstal J. Kožešník, strojní inženýr a profesor ČVUT, člen korespondent a činovník (v té době zástupce hlavního vědeckého sekretáře) ČSAV.

⁴⁹ Archiv SÚJV, fond 3/1/21, zn. „OI-164“.

⁵⁰ AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav. Opis dopisu ministra školství a kultury, čj. 47 194/56-B/1 (na hlavníčkovém papíře rektorátu UK).

⁵¹ MÚA, fond Výbor prezidia ČSAV (dále VP ČSAV), Zápis z 31. schůze VP ČSAV dne 15. 8. 1956, bod 1. Rodinu V. Votruby v té době tvořili manželka, 18letý syn Jan (stal se rovněž fyzikem, v roce 1982 emigroval do USA) a 13letá dcera Jelena (která vystudovala biologii). Do Dubny s ním odjely manželka a dcera.

vysloveno přání, aby za členy Vědecké rady SÚJV byli z členských zemí navrhováni z části pracovníci, kteří budou stálými spolupracovníky ústavu.⁵²

Následným dopisem z 27. července 1957 požádalo ředitelství SÚJV československou vládu, stejnou (diplomatickou) cestou, o jmenování vládního zmocněnce k podpisu stanov ústavu, tří členů Vědecké rady a jednoho člena Finančního výboru SÚJV.⁵³

Ustavující zasedání SÚJV a jeho orgánů (Vědecké rady a Finančního výboru) se konala v druhé polovině září 1956 již v Dubně, aby se účastníci mohli seznámit s ústavem. Na zasedání zplnomocněných představitelů vlád členských zemí SÚJV 20. září byly schváleny stanovy ústavu, 24. září se konalo první zasedání Vědecké rady SÚJV a 26. září první zasedání Finančního výboru SÚJV.⁵⁴

Již zmíněným vládním usnesením č. 2038 ze dne 9. srpna 1956 byli členy Vědecké rady SÚJV za Československo jmenováni V. Votruba, V. Petržílka a Č. Šimáně a členem Finančního výboru SÚJV F. Kovář.⁵⁵ Protože V. Votruba se na základě schválených stanov SÚJV stal členem Vědecké rady z titulu funkce náměstka ředitele ústavu, byl třetím členem Vědecké rady za Československo dodatečně jmenován F. Kovář (člen Finančního výboru SÚJV, který však byl v zápětí zrušen).⁵⁶ Vedoucím československé delegace vyslané na zářijová ustavující zasedání SÚJV byl usnesením vlády č. 2296 ze dne 14. září 1956 jmenován člen korespondent a zástupce hlavního sekretáře ČSAV Jaroslav Kožešník (vzděláním strojní inženýr a uznávaný odborník v oboru aplikované matematiky a mechaniky), který byl zároveň vládou zmocněn k podpisu stanov SÚJV a případně i dalších na zasedání přijatých dokumentů.⁵⁷ Funkci československého vládního zmocněnce pro SÚJV zastával pak J. Kožešník až do konce roku 1980; mezi tím se stal v roce 1957 hlavním vědeckým sekretářem ČSAV, 1960 akademikem, 1961 místopředsedou a 1970 předsedou ČSAV.⁵⁸

⁵² Archiv SÚJV, fond 3/1/21, Переписка с полномочным представителем, Посольством в Москве и научными учреждениями Чехословацкой народной республики по вопросам финансирования, обьмене кадрами, научных связях, 26. 07. 1956–30. 12. 1956, zn. „OI-168“. Dopis byl podepsán ředitelem Blochincevem a oběma jeho náměstky.

⁵³ Archiv SÚJV, fond 3/1/21, zn. „OI-193“.

⁵⁴ V korespondenci SÚJV začal být poté používán hlavičkový papír s emblémem budovy synchrotronu Laboratoře vysokých energií v modrém poli a výčtem členských zemí ústavu v národních jazycích. Místo geografické adresy ústavu však bylo nadále uváděno jen číslo poštovní schránky na Moskevské hlavní poště.

⁵⁵ Jména odborníků nominovaných československou vládou do Vědecké rady a Finančního výboru SÚJV byla tlumočena řediteli Blochincevovi dopisem československého velvyslanectví v Moskvě z 27. července 1956. Připojena byla informace, že V. Votruba odjede z Prahy 1. září t. r. Archiv SÚJV, fond 3/1/21. Dopis Velvyslanectví Československé republiky z 24. 8. 1956, No. 8871/56 (podepsán dočasný pověřenec L. Vacata).

⁵⁶ Zasedání Vědecké rady SÚJV se vedle členů rady s platným hlasem zpravidla účastnily jako přizvání nebo delegovaní experti další osoby.

⁵⁷ Archiv SÚJV, fond 3/1/21, fol. 17. Písemné zmocnění J. Kožešníka (v ruštině) bylo datováno v Praze 18. září 1956 a podepsáno předsedou vlády V. Širokým a ministrem zahraničních věcí V. Davidem.

⁵⁸ Na rozdíl od řady ostatních členských zemí SÚJV byl československým vládním zmocněncem vrcholný představitel ČSAV, tj. instituce základního výzkumu, nikoli představitel národní autority pro atomovou energii s širším polem působnosti a zájmů. Takové zastoupení (které vyplynulo ze zrušení VVAE) bezesporu lépe reprezentovalo v preambuli Dohody o zřízení SÚJV deklarovanou spolupráci při teoretických a experimentálních výzkumech jaderné fyziky s cílem rozšíření možností využití atomové energie k mírovým účelům. Nicméně v 60. letech se také J. Kožešník stal členem takové národní autority, a sice nově zřízené Československé komise pro atomovou energii. Vládním zmocněncem SSSR na ustavujícím zasedání SÚJV v září 1956, na němž byly schváleny stanovy SÚJV, byl J. P. Slavskij, vedoucí Hlavní správy pro využití atomové energie při Radě ministrů SSSR (a odborník v oboru metalurgie barevných kovů). V r. 1957 se stal ministrem středního strojírenství SSSR a na postech vedoucího Hlavní správy a vládního zmocněnce v SÚJV ho vystřídal V. S. Jemeljanov (rovněž odborník v oboru metalurgie), který byl v letech 1957–1959 zároveň stálým představitel SSSR v Mezinárodní agentuře pro atomovou energii ve Vídni.

Uvolnění V. Votruby pro SÚJV, byť na omezenou dobu, bylo ovšem citelným oslabením výuky teoretické fyziky na Karlově univerzitě. Jeho odjezd do Dubny byl navíc doprovázen smutnou událostí – dne 3. září 1956 zemřel profesor V. Trkal (který se však na výuce teoretické fyziky na MFF UK již od školního roku 1953/54 nepodílel, byl z ní „uvolněn“).⁵⁹

16. Působení V. Votruby ve funkci náměstka ředitele SÚJV (několik ilustrací)

V prvních stanovách SÚJV byly upřesněny také otázky volby, kompetencí a povinností ředitelství ústavu. Bylo explicitně stanoveno, že ředitel a jeho dva náměstkové jsou voleni vládními zmocnění (většinou hlasů) z vědců členských zemí ústavu, ředitel ústavu na dobu tří let, jeho náměstci na dobu dvou let. V pravomoci ředitele je jednat s příslušnými institucemi členských zemí o všech otázkách týkajících se činnosti ústavu. Náměstci ředitele ho zastupují ve vedení ústavu a stejně jako on zodpovídají za činnost ústavu. Ředitelství se zodpovídá vládním zmocněncům a pravidelně jim referuje o své práci. Ve své práci se ředitelství řídí jen usneseními Finančního výboru a Vědecké rady, nepřijímá žádné (přímé) pokyny od vlád členských zemí. Finančnímu výboru předkládá každoročně návrh rozpočtu ústavu a zprávu o jeho plnění. V oblasti vědecké činnosti ředitelství řídí ústav v souladu s plánem vědecko-výzkumných prací a usneseními Vědecké rady. Má právo dílčím způsobem měnit zaměření vědecko-výzkumných prací v jednotlivých laboratořích ústavu, musí však o tom informovat Vědeckou radu. Každoročně předkládá Vědecké radě k posouzení a schválení plány vědecko-výzkumných prací, plány dalšího rozvoje ústavu a zprávu o vědecké činnosti ústavu. K pravomocím ředitele patřilo také přijímání a uvolňování pracovníků, stanovení jejich platů a příplatků podle přijatých zásad.

Funkce náměstka ředitele SÚJV zahrnovala spoustu vědecko-organizační a administrativní práce, při níž však byly nápomocny administrativní složky ústavu (administrativní ředitel, zahraniční a kádrové oddělení a další). V. Votruba měl jako vědecký náměstek ředitele na starosti agendu zahraničních pracovníků na dlouhodobých pracovních pobytech v SÚJV. Na toto téma referoval na Vědeckých radách ústavu. Hned na prvním zasedání VR SÚJV, 26. září 1956, ve svém referátu uvedl, že ředitelství ústavu obdrželo z členských zemí zatím 48 anket (tj. formulářů vyplněných zájemci o práci v ústavu), a sice: 4 (ankety za) Maďarsko, 2 NDR, 4 ČLR, 11 Polsko, 8 Československo, 10 Rumunsko, 6 KLDR, 3 Mongolsko. Z těchto zájemců o práci v ústavu je 18 teoretiků, 27 experimentátorů, 1 konstruktér a 2 fotochemici, 40 z nich má zájem nastoupit do ústavu ještě v roce 1956. Dodal, že podle dodatečných informací získaných během zasedání Vědecké rady to vypadá, že v roce 1957 přijede do SÚJV dalších 58 zahraničních pracovníků.⁶⁰

Z československých teoretických fyziků nastoupili k dlouhodobému pracovnímu pobytu v SÚJV jako první Ivan Úlehla z Ústavu jaderné fyziky ČSAV⁶¹ a Jan Fischer z Fyzikálního

⁵⁹ Miroslav BRDÍČKA, – Viktor TRKAL, *Profesor Viktor Trkal. Pouť moderní fyzikou*, Praha 2007, s. 38.

⁶⁰ MÚA, fond Řízení a správa pracovišť ČSAV, k. 194, i. č. 485. ОИЯИ. Материалы первого заседания Ученого совета, 24–26 сентября 1956.

⁶¹ I. Úlehla (1921–2004) nastoupil na roční pracovní pobyt v SÚJV v listopadu 1956, jako vůbec první československý pracovník. Vstupní anketu vyplnil již 25. srpna t. r.; jako předmět svého odborného zájmu uvedl kvantovou teorii pole. V SÚJV byl zařazen jako „starší vědecký pracovník“ do Laboratoře teoretické fyziky, která se ovšem teprve konstituovala. Do Dubny za ním přijela manželka s pětiletým synem. Z pobytu vzešla mj. práce I. Úlehlého o teorii mezonu μ . Do SÚJV se vrátil k druhému dlouhodobému pobytu v listopadu 1963. V té době

ústavu ČSAV.⁶² V lednu 1957 nastoupili do SÚJV fyzik-elektronik Antonín Kokeš a elektroinženýr Jiří Doležal. V červnu 1957 dorazilo dalších 11 československých pracovníků (fyziků, chemiků, inženýrů i techniků-středoškoláků), vesměs z tehdejšího Ústavu jaderné fyziky ČSAV: František Bradna, Milan Čihák, Tomáš Fukátko, Josef Habanec, Bohumil Chalupa, Miroslav Karmasin, Mikuláš Kuzmiak, Břetislav Malý, Miloslav Marek, Antonín Prokeš a Josef Šinágl. V referátu *O práci vědeckých pracovníků přijíždějících ze zahraničí*, který V. Votruba přednesl na 5. zasedání Vědecké rady SÚJV (která se konala ve dnech 14.–17. ledna 1959 a byla poslední, jíž se účastnil ve funkci náměstka ředitele ústavu), konstatoval, že v ústavu toho času pracuje 116 zahraničních pracovníků. V přehledu podle jednotlivých členských zemí bylo tehdy Československo zastoupeno 17 pracovníky, což představovalo (po 25 pracovnících z Rumunska) druhou nejpočetnější národní skupinu.⁶³

Dubnu a SÚJV navštívili v rámci exkursí zájemci a pracovníci dalších oborů z Československa. Například dopisem z 3. dubna 1957 se obrátil na ředitele Blochinceva F. Kovář z československého velvyslanectví v Moskvě se žádostí o povolení návštěvy SÚJV skupině československých lékařů a odborníků jaderného průmyslu vysokých energií (!). Uvedl, že o exkursi již jednal s náměstkem Votrubou, který mu sdělil, že exkurse se konají vždy v pátek. Navrhl proto datum 12. dubna t. r. a připojil jména účastníků exkurse: Vratislav Havlovic (Fyzikální ústav Lékařské fakulty UK v Plzni), Archimiro Caga (Onkologický ústav v Brně), Bohumil Vavrejn (Ústav klinické a experimentální chirurgie, Praha), Josef Fuksa (Hlavní správa jaderné energie v Ministerstvu energetiky ČSR, Praha), Josef Kuba (ČKD-Stalingrad, Praha), Vratislav Rýpar (Ministerstvo chemického průmyslu ČSR, Praha; jméno bylo dodatečně škrtnuto), Vladimír Sedláček (Ministerstvo hutí a rudných dolů ČSR, Praha, dodatečně změněno na Jaroslav Staníček). Jak dokládá červený přípis na došlém dopise, exkurse byla povolena.⁶⁴

Působnost V. Votruby ve funkci náměstka ředitele SÚJV přispěla také k domluvě a realizaci prvních československých dodávek elektroniky, ofsetových tiskařských strojů (Vetaprint-30 s kovolisty),⁶⁵ automobilů a nábytku pro SÚJV; na mnohé korespondenci o těchto otázkách byl Votruba podepsán. Jako náměstek ředitele SÚJV byl Votruba spolupodepsán také např. na dopise velvyslanci Vošahlíkovi z 24. listopadu 1956, kterým ředitelství SÚJV urgovalo doplatek československého členského příspěvku na financování ústavu v roce

byl již pracovníkem Fakulty technické a jaderné fyziky ČVUT. Spolu s ním tehdy nastoupili k dlouhodobým pobytům v SÚJV další tři teoretičtí fyzikové z téže fakulty, a sice Jiří Blank, Zdeněk Pluhař a Jiří Tolar. Od března 1964 do července 1967 I. Úlehla zastával post náměstka ředitele SÚJV, jako druhý z Československa. Archiv SÚJV, Osobní složky zahraničních pracovníků SÚJV, Československo, Úlehla Ivan.

⁶² Jan Fischer (nar. 1932) nastoupil k původně ročnímu pobytu v SÚJV v květnu 1957, aby zde pod vedením profesora Votruby dokončil aspiranturu. V SÚJV pak pracoval až do listopadu 1961 (mezi tím se v Československu oženil). Z pobytu vzešla série prací o studiu amplitudy rozptylu pomocí dispersních vztahů, na kterých spolupracoval zčásti s rumunským teoretickým fyzikem S. Ciulli. Archiv SÚJV, Osobní složky zahraničních pracovníků SÚJV, Československo, Fischer Jan.

⁶³ Interní tisk SÚJV *Материалы пятой сессии Ученого совета ОИЯИ*, Дубна 1959, s. 6–8.

⁶⁴ Archiv SÚJV, fond 3/1/44, fol. 48 (dopis na hl. papíře Velvyslanectví Československé republiky v Moskvě, zn. „M-1671/57“, 3. 4. 1957).

⁶⁵ Dodání dvou tiskařských (kopírovacích) strojů Vetaprint-30 firmy KOVO Spojenému ústavu jaderných výzkumů přislíbil prezident A. Zápotocký během návštěvy ústavu v lednu 1957 (viz dále v textu). S odkazem na tento přislíb se náměstek ředitele SÚJV V. Votruba obrátil dopisem z 20. ledna 1957 na tehdejšího ministra československého zahraničního obchodu Dvořáka a požádal ho o pomoc s realizací dodávky. Tiskařské a kopírovací stroje byly tehdy ostře sledovanou technikou. Archiv SÚJV, fond 3/1/44: Переписка с Полномочным представителем, Посольством..., 3. 01. 1957–31. 12. 1957, zn. „OI-407“.

1956. Československý příspěvek SÚJV pro (neúplný) rok 1956 byl stanoven ve výši 4 877 100 rublů, z toho mělo být uhrazeno ve valutě SSSR 4 848 974 rublů a v zahraniční valutě podle kursu Státní banky SSSR 28 126 rublů.⁶⁶

V. Votruba byl také spolupodepsán na telegramu, kterým ředitelství SÚJV počátkem dubna 1957 informovalo členy Vědecké rady o úspěšném spuštění sychrořozotronu Laboratoře vysokých energií, při kterém bylo dosaženo energie protonů 8,3 GeV. Do Československa byl tento telegram zaslán souběžně Č. Šimáňovi a V. Petržílkovi dne 9. dubna 1957.⁶⁷

Jako náměstek ředitele SÚJV se V. Votruba zúčastnil také několika významných zahraničních konferencí. V roce 1957 byl vyslán jako „pozorovatel“ za SÚJV na První generální konferenci Mezinárodní agentury pro atomovou energii ve Vídni. Jako člen delegace SÚJV se zúčastnil také tří (sedmé až deváté) mezinárodních konferencí o fyzice vysokých energií, známých pod historickým názvem Rochesterské. Šlo o vrcholné konference v oboru, pořádané od roku 1950 (a konané zpočátku v USA). Počet účastníků těchto konferencí byl omezený a účast vázána na pozvání ze strany organizátorů. Sedmá konference se konala 15.–19. dubna 1957 v Rochesteru v USA; účast V. Votruba na konferenci schválil Výbor prezidia ČSAV ve schůzi 20. prosince 1956, na základě doporučení ředitele SÚJV Blochinceva a s podmínkou, že SÚJV ponese s tím spojené finanční náklady.⁶⁸ Osmá konference se konala 29. června – 5. července 1958 v Ženevě ve Švýcarsku (poprvé mimo území USA), a to pod patronátem CERN a s podporou Mezinárodní unie pro čistou a aplikovanou fyziku (IUPAP). Delegaci SÚJV na konferenci tvořili: N. N. Bogoljubov (zakladatel a první ředitel Laboratoře teoretické fyziky, vedoucí delegace), ředitel SÚJV D. I. Blochincev a oba jeho náměstci M. Danysz a V. Votruba, dále I. V. Čuvilo (náměstek ředitele Laboratoře vysokých energií), L. I. Lapidus (vedoucí vědecký pracovník Laboratoře jaderných problémů) a H. Pose (německý fyzik působící od roku 1945 v Sovětském svazu, v letech 1956–1959 pracovník Laboratoře jaderných problémů). Konference se účastnilo i několik dalších sovětských fyziků, např. I. J. Tamm z Moskevské Lomonosovovy univerzity.⁶⁹ Jako československý delegát se konference zúčastnil také V. Petržílka.

Osmá Rochesterská konference byla důležitým mezníkem v navazování kontaktů mezi SÚJV a CERN. Konferenci předsedal ředitel CERN profesor C. J. Bakker. Zasedání se konala ve Fyzikálním ústavu Lékařské fakulty Ženevské univerzity. Dne 3. července odpoledne byla uspořádána prohlídka laboratoří CERN v Meyrinu u Ženevy, kde se stavěl sychrotron pro energie 25 GeV. Konference byla zakončena 5. července odpoledne projevem amerického fyzika R. Oppenheimera a společnou večeří. V. Petržílka a V. Votruba se hned 6. července společně letecky vrátili do Prahy. Referáty, přihlášené na konferenci, nebyly přednášeny jednotlivě, nýbrž shrnuty v několika souhrnných referátech a koreferátech, které přednesli jako „zpravodajové“ přední odborníci v příslušném oboru. V. Petržílka v cestovní zprávě uvedl, že na konferenci byly zmíněny také práce československých fyziků: profesor O. Piccioni z *Radiation Laboratory* v Berkeley se zmínil o výsledcích společně

⁶⁶ Archiv SÚJV, fond 3/1/21, zn. „OI-1841“ (kopie).

⁶⁷ Archiv SÚJV, fond 3/1/44, zn. „N 1648/29“.

⁶⁸ MÚA, fond Zápisy ze schůzí VP ČSAV, k. 7, 50. schůze Výboru prezidia ČSAV dne 20. 12. 1956, bod 33. Návrhům ředitelství SÚJV na vyslání československých vědeckých pracovníků do zahraničí (na náklady SÚJV) bylo ze strany československých orgánů většinou vyhověno. Vyslání do zahraničí pracovníků SÚJV, kteří byli občany SSSR, bylo oproti tomu komplikovanější.

⁶⁹ Bruno FERRETTI (ed.), *1958 Annual International Conference on High Energy Physics at CERN. Proceedings*, Genève 1958 (dostupné <<https://cds.cern.ch/record/108580/files/C58-06-30-entire.pdf>>, ověřeno 7. 3. 2021).

práce československé a polské skupiny kosmického záření, zejména o dvoucentrovém modelu (jehož spoluautorem byl J. Pernegr); profesor B. d'Espagnat z CERN zmínil práci V. Votruby a M. Lokajička o klasifikaci elementárních částic na základě izospinu.⁷⁰

Devátá Rochesterská konference se konala 15.–25. července 1959 v Sovětském svazu v Kyjevě, opět pod záštitou IUPAP. Spoluorganizátorem konference byl SÚJV, který byl na konferenci také mohutně zastoupen. Této konferenci, která se ovšem připravovala s velkým časovým předstihem, se V. Votruba zúčastnil již jen jako vědecký pracovník SÚJV (funkci náměstka ředitele SÚJV předal v březnu toho roku svému nástupci). K účasti na konferenci byl oficiálně pozván jménem organizačního výboru dopisem ředitele Blochinceva z 15. června 1959 a požádán, aby předsedal plenárnímu zasedání konference o otázkách dispersních vztahů.⁷¹ Z československých fyziků se této konferenci zúčastnil také např. Josef Kvasnica, který byl vyslán Fakultou technické a jaderné fyziky ČVUT (na místo původně navrženého Luboše Valenty, který musel nastoupit na vojenské cvičení).

Z pověření ředitele D. I. Blochinceva zastupovali V. Votruba spolu s M. Danyszem SÚJV také např. na slavnostním spuštění prvního polského experimentálního reaktoru EWA (dodaného Sovětským svazem) v Ústavu jaderných výzkumů v Otwocku u Varšavy dne 14. června 1958.⁷²

V době působení V. Votruby ve funkci náměstka ředitele SÚJV byly dojednány také návštěvy a dlouhodobé pobyty prvních sovětských pracovníků SÚJV v Československu. Konkrétně dopisem ze 14. února 1957 se V. Votruba jako náměstek ředitele SÚJV obrátil (rusky) na ředitele Výzkumného ústavu pro vakuovou elektrotechniku v Praze-Hloubětíně J. Váňu se žádostí, zda by mohli přijmout na jedno- až dvouměsíční stáž do oddělení urychlovačů pracovníka SÚJV, občana SSSR V. V. Kol'gu. Náklady spojené s pobytem přebíral SÚJV. Žádost byla uvedena slovy (překlad z ruštiny): „Ředitelství Spojeného ústavu jaderných výzkumů přikládá velký význam tomu, aby pracovníci Ústavu měli možnost seznámit se s vědeckými problémy, metodikou jejich řešení a také podmínkami práce v jiných vědecko-výzkumných ústavech, zejména zahraničních.“ Dále pak bylo upřesněno, že V. V. Kol'ga je 29letý pracovník sektoru urychlovačů v Laboratoři jaderných problémů (LJaP) a pracuje na zhruba stejných otázkách, kterými se ve VÚVET zabývá Jiří Teichman pod vedením M. Seidla.⁷³ Během stáže V. V. Kol'gy ve VÚVET projevil

⁷⁰ MÚA, fond Sbirka cestovních zpráv, Švýcarsko, 1953–1958. V. Petržílka, Zpráva o účasti na Mezinárodní konferenci pro fyziku částic vysokých energií v CERNu od neděle 29. června do soboty 5. července 1958, požádané pod záštitou Mezinárodní unie pro čistou a aplikovanou fyziku (datováno 21. 12. 1958). RNDr. M. Lokajiček, DrSc. v rozhovoru s E. Těšinskou ze dne 15. července 2015 ke spolupráci s V. Votrubou a prezentaci jejich společné práce na zmíněné konferenci uvedl: „...na podzim 1957 jsme s Votrubou udělali další práci, kterou jsme systematiku elementárních částic posunuli zas o třídu dál. Vyšlo to však jenom jako preprint v Dubně, i když bylo domluveno, že to bude publikováno v Nuclear Physics. Votruba tuto práci prezentoval v roce 1958 na VIII. Rochesterské konferenci, která se konala v Ženevě. Práce vzbudila zájem. Francouzský fyzik Bernard d'Espagnat, který patřil k vrcholným představitelům oboru, tehdy Votrubu vyzval, aby zůstal v Ženevě o týden déle a o naší práci podrobně referoval na semináři, který d'Espagnat zorganizuje. Votruba si však nemohl dovolit přetáhnout povolenou dobu zahraničního pobytu a musel se vrátit. Tím nemohl d'Espagnatovi a tamním teoretikům naši koncepci vysvětlit...“ (podle záznamu rozhovoru pořizeného E. Těšinskou).

⁷¹ Archiv SÚJV, fond 4/1/124, zn. „Исх. No. 252/59“.

⁷² Archiv SÚJV, fond 3/1/84: Переписка с Полномочным представителем, Посольством..., 6. 01. 1958–31. 12. 1958, zn. „Исх. No. 365/29“ (telegram D. I. Blochinceva J. Kožešníkovi z 11. 6. 1958, pověřující V. Votrubu zastupováním SÚJV na zmíněné akci).

⁷³ Archiv SÚJV, fond 3/1/44: Переписка с Полномочным представителем, Посольством..., 3. 01. 1957–31. 12. 1957, zn. Исх. No. 681/29“.

zájem o návštěvu tohoto ústavu také vedoucí sektoru urychlovačů v LJaP J. N. Děnisov. J. Váňa však v odpovědi z 9. dubna 1957 adresované V. Votrubovi (opět rusky) napsal, že by uvítal, kdyby Děnisov mohl přijet do ústavu až po odjezdu Kol'gy, neboť současný pobyt obou pracovníků v ústavu by toho roku působil prostorové obtíže. Zároveň vyslovil obavu, že pobyt ve VÚVET nebude mít pro Děnisova žádný význam, protože výkonnými zesilovači se v ústavu nikdo nezabývá. Uskutečnění stáže ponechal nicméně na uvážení Votruby a ředitele Laboratoře jaderných problémů SÚJV V. P. Dželepova. Zdá se, že k této záležitosti nedošlo.⁷⁴

Do Československa byl v roce 1957 pozván také ředitel SÚJV D. I. Blochincev, a sice k účasti na Mezinárodní vědecké konferenci ČVUT v Praze u příležitosti výročí 250 let od založení inženýrské školy v Praze. Konference se konala ve dnech 28.–30. května 1957. Pozvání k účasti na konferenci a týdennímu pobytu v Československu (spolu s manželkou) mu bylo zasláno jménem tehdejšího rektora ČVUT akademika Theodora Ježdíka.⁷⁵ Na zahájení konference Blochincev přednesl referát *Atomová energetika z pohledu fyziky* (rusky). Při příležitosti konference mu byl na ČVUT také udělen čestný doktorát technických věd. Do Prahy mu tehdy bylo tlumočeno také pozvání předsedy Polské Státní rady pro atomovou energii a vládního zmocněnce v SÚJV W. Biliga, aby se při zpáteční cestě zastavil ve Varšavě, k projednání některých otázek společného zájmu (řečeno jazykem diplomacie).⁷⁶

17. Návštěva prezidenta A. Zápotockého v SÚJV

Jako náměstek ředitele SÚJV se V. Votruba účastnil také četných oficiálních přijetí významných hostů ústavu a nejrůznějších delegací. Jako pro fyzika pro něho byly jistě nejzajímavější návštěvy významných vědců. Ve prospěch vědy a lidských osudů však bylo možno občas využít i návštěv vládních a politických činitelů.

Necelý rok po zřízení ústavu, v lednu 1957 navštívila SÚJV československá vládní a stranická delegace v čele s prezidentem Antonínem Zápotockým, která byla na oficiální týdenní návštěvě v Sovětském svazu. Přesněji řečeno, SÚJV tehdy navštívila jedna část delegace, druhá část odletěla na exkursi do Sverdlovska. Návštěvy Dubny se tehdy zúčastnil také první tajemník ÚV KSČ A. Novotný a V. Kopecký (kteří stáli na samém počátku přivvání Československa k účasti a zřízení ústavu v lednu 1956) a československý velvyslanec v SSSR J. Vošahlík. Přítomni byli také zástupci tisku včetně ČTK (návštěva je dokumentována sérií pamětních fotografií). V. Votruba spolu s ředitelem Blochincevem delegaci v ústavu uvítali a spolu s dalšími vedoucími pracovníky ústavu ji doprovázeli při prohlídce areálu a velkých experimentálních zařízení.

Návštěva ústavu na prezidenta Zápotockého zřejmě dobře zapůsobila a zmínil se o ní v závěrečném proslovu v Moskvě. V kontextu slov o československo-sovětské spolupráci ve využití jaderné energie uvedl (podle dochovaného konceptu): „*O výsledcích této vzájemné spolupráce přesvědčila se naše delegace při návštěvě Spojeného ústavu jaderného*

⁷⁴ Tamtéž, fol. 61 (dopis na hlavičkovém papíře VÚVET, bez registračního čísla).

⁷⁵ Tamtéž, fol. 44 (dopis Rektora ČVUT v Praze akademika T. Ježdíka, 5. 3. 1957, bez registračního čísla).

⁷⁶ Tamtéž, zn. „No. 2600/29“, fol. 64 a 65 (kopie telegramu zasláního D. I. Blochincevovi 30. 5. 1957 do hotelu Praha administrativním ředitelem SÚJV M. Lebeděnkem).

výzkumu. *Uvědomili jsme si tam, že pro malou zemi, jako jsme my, by bylo nanejvýš obtížné a vlastně vůbec nemožné vybudovat tak nákladná a velkorysá zařízení vlastními silami.*⁷⁷

V. Votruba tehdy využil osobního setkání s prezidentem Zápotockým k připomenutí a zopakování žádosti o propuštění z vězení svého bývalého aspiranta Miloše Lokajíčka.

Miloš Lokajíček (1923–2019) patřil ke generaci, jejíž studia byla přerušena druhou světovou válkou. Maturoval v roce 1942 a teprve po válce pokračoval ve studiu matematiky a fyziky na Přírodovědecké fakultě UK. Vysokoškolské studium završil v roce 1949 státními zkouškami a v červnu 1950 doktorátem přírodních věd. Již v doktorské disertaci *O transformačních vlastnostech rozšířené soustavy Maxwellových rovnic* navázal na disertační práci V. Votruby. Po absolvování fakulty byl zprvu zaměstnán jako fyzik-radiolog v resortu ministerstva zdravotnictví: v dubnu 1949 nastoupil do Státního radiologického ústavu a od října 1949 přešel do Radioterapeutického ústavu při nemocnici v Praze na Vinohradech. Od 1. prosince 1950 byl přijat na vědeckou aspiranturu v oboru fyziky na Přírodovědecké fakultě UK. Jeho školitelem se stal V. Votruba. Společně pracovali na teorii klasifikace elementárních částic na základě izotopického spinu; výsledkem byly dvě cizojazyčné publikace.⁷⁸ Spolu s fyzikou je sbližovaly i jejich světonázorové postoje. Po ukončení aspirantury, od 1. prosince 1953 M. Lokajíček nastoupil jako vědecký pracovník do Laboratoře pro nukleární fyziku ČSAV, jejíž vedení v té době právě převzal Č. Šimáně po V. Petržilkovi a která se od 1. ledna 1954 stala oddělením nově zřízeného Fyzikálního ústavu ČSAV.

V únoru 1954 byl však M. Lokajíček zatčen a v červnu t. r. odsouzen k trestu odnětí svobody na dobu sedmi let „pro velezradu za členství a účast na schůzkách organizace ‘Rodina’ zaměřující se na náboženskou výchovu mládeže.“⁷⁹ V téže kauze bylo tehdy odsouzeno šest osob. M. Lokajíček byl v té době již otcem tří nezletilých dětí a jeho rodina zůstala prakticky bez finančních prostředků. Vzhledem k zatčení a odsouzení byl propuštěn z Fyzikálního ústavu ČSAV.

Se žádostí o prezidentskou milost pro syna se na manželku prezidenta Marii Zápotockou v roce 1954, hned po vynesení rozsudku, obrátila matka M. Lokajíčka. Ve věci M. Lokajíčka se v Kanceláři prezidenta republiky, ještě před vynesením rozsudku, „dotazovali“ také hlavní sekretář ČSAV akademik František Šorm a fyzikální chemik akademik Rudolf Brdička. V. Votruba se obrátil na prezidenta Zápotockého ve věci M. Lokajíčka poprvé dopisem z 10. ledna 1955, v němž s velkou naléhavostí uvedl:

⁷⁷ NA, fond ÚV KSČ 1945–1989, A. Zápotocký, sv. 35, a. j. 1034. Koncept projevu A. Zápotockého v Moskvě 31. 1. 1957.

⁷⁸ Václav VOTRUBA – Miloš LOKAJÍČEK, *Unified description of leptons*, Physical Review 86, April 1952, s. 260 (předloženo k publikaci 3. 1. 1952); též, *On isotopic spin of elementary particles*, Czechoslovak Journal of Physics 2, 1953, s. 1–8.

⁷⁹ Šlo o skupinu osob kolem chorvatského kněze S. T. Kolakoviče. Provinění M. Lokajíčka bylo v úředních spisech formulováno slovy: „Odsouzený zapojil se v r. 1948 do protistátní organizace ‘Rodina’, která byla založena a řízena Vatikánem prostřednictvím pověstného Kolakoviče. Jejím cílem bylo zejména organizovat protistátní výchovu nábožensky založené mládeže. Do r. 1953 účastnil se odsouzený různých schůzek této organizace a to i schůzky v Litoměřicích v polovině r. 1948, kde bylo dohodnuto, že činnost organizace se zaměří na získávání dělnické mládeže pro protistátní činnost. Koncem r. 1952 účastnil se schůzky, kde členy organizace instruoval zrádný kněz a agent Vatikánu Štefan Naholka. Pro schůzky ‘Rodiny’ propůjčoval odsouzený i svůj byt.“ Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha (dále AKPR), fond Protokol T (tajně) 1945–1963, sign. 0 3008/58, Lokajíček Miloš, trestní případ, 1955–1957. Dr. Viktor Knapp, Informace pro soudruha prezidenta republiky v trestní věci Miloše Lokajíčka, 8. 4. 1955 (citace ze zprávy ministerstva spravedlnosti).

„Vážený pane prezidente,

dovoluji si Vás požádati o slyšení ve věci Miloše Lokajička, mého bývalého aspiranta a bezpochyby nejnadanějšího z našich mladých pracovníků v nukleární fyzice, který byl odsouzen pro členství v rozpuštěném katolickém spolku 'Rodina'. Chtěl bych Vás při tom, pane presidente, informovat o mezinárodním postavení československé nukleární fyziky, zvláště teoretické, jejím mimořádném významu pro mezinárodní prestýž(!) našeho státu a o tom, jakou škodu a ztrátu nám v tomto ohledu působí vyřazení M. Lokajička z odborné činnosti a mezinárodní soutěže; osobně pociťuji tuto ztrátu zvláště po zkušenostech ze svého pobytu v NDR a Maďarsku. Nakonec bych Vás chtěl poprosit, abyste jmenovanému nějak umožnil pokračovat v slibně započaté vědecké práci ku prospěchu naší vlasti.“⁸⁰

Na dopise, doručeném prezidentské kanceláři, byl červenou tužkou připsán pokyn A. Zápotockého k přešetření záležitosti. Profesoru Votrubovi však audience udělena nebyla. Dopisem Kanceláře prezidenta republiky z 8. února 1955 mu bylo s politováním sděleno, že prezident ho nemůže pozvat k osobní rozmluvě, „neboť jeho čas je zcela vyplněn neodkladnými úkoly.

O věci Miloše Lokajička byl však prezident republiky již dříve informován z podnětu žádostí o milost, které byly ve prospěch Miloše Lokajička podány.

Na pokyn prezidenta republiky jsme na základě těchto dřívějších žádostí již dali podnět k provedení zákonem předepsaného řízení. Toto řízení se provádí, dosud není skončeno. Ujišťujeme Vás, vážený pane profesore, že v tomto řízení bude vzat zřetel ke všem důležitým okolnostem případu i k těm, které uvádíte ve svém dopise ze dne 10. ledna 1955.“⁸¹

Jak vyplývá z příslušného spisu Kanceláře prezidenta republiky, v řízení o milost byla tehdy uplatněna výhrada rozhodnutí prezidenta republiky. Vzhledem k odpykání do té doby příliš krátké části trestu M. Lokajičkem však bylo uplatnění této výhrady na pokyn prezidenta zrušeno.

Při osobním setkání s prezidentem Zápotockým v lednu 1957 „v Moskvě“ V. Votruba na případ M. Lokajička znovu upozornil. K dřívější argumentaci dodal, že Lokajiček bude mít v polovině srpna t. r. odpykanou již polovinu trestu, ve výkonu trestu se řádně chová a pracuje. Prezident dal údajně hned při rozmluvě „v Moskvě“ pokyn k novému přešetření záležitosti. Kancelář prezidenta republiky požádala Ministerstvo spravedlnosti o nové přešetření případu a dodatečně i o prošetření trestní věci v případě ostatních odsouzených v téže kauze. Milost však byla udělena jen M. Lokajičkovi, „u něhož bylo přihlédnuto zejména k jeho odborným znalostem na úseku jaderné fyziky, které mohou být pro naši vědu značným přínosem. U ostatních spoluodsouzených zvláštního zřetele hodných důvodů pro udělení milosti u nich zjištěno nebylo, a proto jejich žádosti [...] byly postupně zamítnuty.“⁸²

V červnu 1957 byl M. Lokajiček z vězení propuštěn. Jeho první kroky zaměřily domů a odtud za Jaroslavem Pernegrem, který byl po dobu Lokajičkova zatčení v kontaktu s jeho rodinou. Přestože udělení prezidentské milosti bylo odůvodněno velkou důležitostí

⁸⁰ AKPR, fond Protokol T 1945–1963, spis č. 101.047/55. Dopis V. Votruby prezidentu A. Zápotockému z 10. 1. 1955 (napsáno na hlavičkovém papíře Katedry atomistiky na Karlově univerzitě), fotoreprodukce viz obr. 3.

⁸¹ AKPR, fond Protokol T 1945–1963, spis č. 1085/55. Kopie odpovědi Kanceláře prezidenta republiky V. Votrubovi z 8. 2. 1955, čj. 103.121/55, podepsán Dr. Viktor Knapp.

⁸² AKPR, fond Protokol T 1945–1963, spis č. T 1542/57. Ministerstvo spravedlnosti v Praze Kanceláři prezidenta republiky, 10. 7. 1957, čj. Mil 4354/57.

M. Lokajička pro československou jadernou fyziku, z rozhodnutí stranických orgánů mu nebylo dovoleno pokračovat ve vědecké práci v ČSAV (o působení na vysoké škole nemluvě). Na paradox vyvstalé situace upozornil Kancelář prezidenta republiky dokonce ministr informací V. Kopecký (bývalý předseda VVAE)! Žádná přímiluva však tentokrát nepomohla. M. Lokajiček musil po propuštění z vězení odpracovat nejprve jeden rok jako dělník v podniku Regula v Praze Holešovicích. Od června 1959 byl pak zaměstnán ve fyzikálním oddělení resortního Výzkumného ústavu přístrojů jaderné techniky v Přemysle (v té době začleněného do n. p. Tesla). Neformální spolupráci v teoretické fyzice s V. Votrubou navázal nicméně hned po návratu z vězení; jako teoretičtí fyzici si vystačili víceméně s tužkou a papírem. Výsledky další společné práce o systematice elementárních částic však směli publikovat jen jako preprint SÚJV.⁸³ Jako fyzik M. Lokajiček nadále externě spolupracoval také s Radiologickou klinikou UK, profesorem V. Staškem; z této spolupráce vzešla v letech 1958–1961 desítky publikací v československých i zahraničních odborných časopisech.

K vědecké práci v oboru základního výzkumu se M. Lokajiček mohl oficiálně vrátit až v druhé polovině 60. let. Výnosem obvodního soudu pro Prahu 5 ze dne 5. června 1964 byl jeho rozsudek zrušen a zcela zahrazen. V roce 1966 mu byla udělena vědecká hodnost kandidáta fyzikálně-matematických věd na základě obhajoby práce v oboru experimentální fyzika; obhajoba se konala na Fakultě technické a jaderné fyziky ČVUT 23. května 1966. Propustkou pro návrat M. Lokajička do Fyzikálního ústavu ČSAV byl roční pracovní pobyt v SÚJV, na který byl vyslán v březnu 1968 jako zaměstnanec VÚPJT (anketu SÚJV vyplnil již 5. května 1967). V SÚJV pracoval v teoretickém oddělení Laboratoře vysokých energií. Původní záměr byl (a přijetí M. Lokajička do SÚJV bylo schváleno s poznámkou), že zde budou pracovat spolu s profesorem Votrubou; ten však od plánu odjet do SÚJV na roční pracovní pobyt odstoupil. Po návratu z Dubny, od dubna 1969 nastoupil M. Lokajiček jako vědecký pracovník do Fyzikálního ústavu ČSAV.⁸⁴ Vědecky pracoval takřka do posledních dnů svého života, spolupracoval se SÚJV i CERN. Zemřel 7. listopadu 2019 ve věku 96 let.

⁸³ V. VOTRUBA – Miloš LOKAJIČEK, *An Algebraic System of Fundamental Particles*, Preprint JINR-Dubna P-181, June 1958.

⁸⁴ Ve věci opětovného přijetí M. Lokajička do Fyzikálního ústavu ČSAV se dopisem z 24. září 1968 obrátil ředitel Fyzikálního ústavu ČSAV L. Pekárek na hlavního vědeckého sekretáře ČSAV J. Pluhaře. Uvedl, že v souvislosti s probíhajícím rehabilitačním řízením v ČSAV obdržel žádost M. Lokajička o znovupřijetí do ústavu. Poukázal na zrušení a zahrazení dřívějšího rozsudku nad M. Lokajičkem a dodal: „Přes značně nepříznivé okolnosti Dr. Lokajiček pokračoval ve své vědecké činnosti a jeho současná vysoká odborná úroveň by byla značným přínosem pro oddělení fyziky vysokých energií FÚ ČSAV. Domnívám se, že nejlepším vyjádřením morální satisfakce Dr. Lokajičkovi by bylo umožnění jeho návratu do ČSAV, a žádám proto, aby k tomuto účelu bylo FÚ ČSAV přiděleno mimořádně systemizované místo vedoucího vědeckého pracovníka od 1. 1. 1969. K podobnému závěru dospěla i Rehabilitační komise FÚ ČSAV, která se tímto případem zabývala, o čemž informovala Ústřední rehabilitační komisi ČSAV dopisem ze dne 8. 8. 1968.“ Dále ještě dodal, že Lokajiček je zaměstnancem n. p. Tesla, Výzkumný ústav přístrojů jaderné techniky v Přemysle u Prahy a v současné době pracuje v SÚJV jako vědecký pracovník, odkud se má vrátit koncem roku. Dopisem z 1. listopadu 1968 pak ředitel Pekárek informoval M. Lokajička do Dubny, že od 1. ledna 1969 ho přijímají do pracovního poměru jako vědeckého pracovníka do oddělení fyziky vysokých energií FÚ ČSAV. MÚA, fond Fyzikální ústav ČSAV 1953–1978, k. 6, sign. 04 (Nábor pracovních sil).

18. Završení výkonu funkce náměstka ředitele SÚJV V. Votrubou a jeho návrat z Dubny

Dvouleté funkční období náměstků ředitele SÚJV V. Votruby a M. Danysze končilo v březnu 1958. Návrh na nové obsazení postů měla připravit Vědecká rada ústavu a schválit Sbor vládních zmocněnců na svém druhém zasedání v listopadu 1957. Otázka byla projednána na 3. zasedání Vědecké rady SÚJV v září 1957. Protože se oba náměstci ředitele ve svých funkcích osvědčili, bylo navrženo potvrdit je ve funkcích i na další funkční období. V. Votruba však znovu kandidovat nechtěl; jaký byl postoj M. Danysze, není z využitých písemných pramenů jasné. Votruba odůvodňoval svůj postoj tím, že v důsledku úmrtí profesorů V. Trkala a Z. Matyáše (1. června 1957) je potřebný pro zajištění výuky teoretické fyziky na Karlově univerzitě.⁸⁵ K návratu do vlasti měl V. Votruba také rodinné důvody – jeho dcera skončila v Dubně základní školní docházku a v dalším studiu měla pokračovat v Československu, kam s ní měla odjet i matka; v Dubně by tudíž zůstal bez rodiny, což se mu jevilo „velmi obtížně zvládnutelné“.⁸⁶ Chtěl nicméně zůstat v Dubně do června 1958, ale již jen jako vědecký pracovník.

Výbor prezidia ČSAV podpořil žádost Votruby o propuštění z funkce náměstka ředitele SÚJV v usnesení ze schůze 6. listopadu 1957, kde výbor důrazně trval na návratu Votruby do Československa.⁸⁷ Do zasedání Sboru vládních zmocněnců, svolaného na 25.–26. listopadu 1957, se však nepodařilo připravit jiný návrh na obsazení postů náměstků ředitele, a Vědecká rada SÚJV tudíž požádala Sbor vládních zmocněnců o prodloužení funkčního období stávajících náměstků o jeden rok. Otázka přišla na pořad poslední den zasedání 26. listopadu. Československé stanovisko podporující návrat V. Votruby zde tlumočil J. Kožešník. Votruba vysvětlil své důvody v diskusi; část přítomných je uznala, jiní se ho snažili pochvalnými slovy přemluvit. Rozhodujícím se stalo stanovisko sovětského vládního zmocněnce V. S. Jemeljanova, který uvedl, že důvody Votruby chápe, apeloval však na povinnost vědce v první linii přinášet oběti, a to i s ohledem na politický význam SÚJV.⁸⁸

Sbor vládních zmocněnců nakonec (jednomyslně) schválil řešení, kterým bylo oběma náměstkům ředitele funkční období prodlouženo o jeden rok, tj. do března 1959, a Vědecké radě ústavu uloženo, aby příštímú zasedání Sboru vládních zmocněnců v listopadu 1958 předložila nové návrhy na obsazení obou postů, a také návrh na obsazení postu ředitele (jehož funkční období bylo tříleté).⁸⁹

⁸⁵ Na Univerzitě Karlově, Matematicko-fyzikální fakultě UK (kde byla v roce 1956 zřízena katedra teoretické fyziky, jejímž vedoucím byl jmenován Z. Matyáš) působili v té době jako docenti teoretické fyziky Miloslav Brdička (1913–2007), habilitovaný v r. 1954 (od r. 1958 vedoucí katedry teoretické fyziky po Z. Matyášovi) a Čestmír Muzikář (1924–1966), habilitovaný v r. 1958. Na FTJF UK byl obor teoretická fyzika zastoupen pouze profesorem V. Votrubou, který však byl od září 1956 v Dubně a jeho výuka musila být suplována; katedra teoretické fyziky zde zatím zřízena nebyla.

⁸⁶ Schůzování a administrativa SÚJV byly nejspíš také důvodem k tomu, že V. Votruba o setrvání na postu náměstka ředitele SÚJV nestál. RNDr. Stanislav Dubnička, DrSc., v osobní vzpomínce na profesora Votrubu uvedl, že „když ho nějaké jednání ne bavilo, beze slova se zvedl a odešel“. Stanislav DUBNIČKA, *Ohlédnutí za dlouhodobým pracovním pobytem v Laboratoři teoretické fyziky SÚJV*, in: E. Těšínská (ed.): *Mezi SÚJV a CERN*, s. 162.

⁸⁷ MÚA, fond Zápisů ze schůzi VP ČSAV, k. 12, 51. schůze 6. 11. 1957, bod 8.

⁸⁸ Archiv SÚJV, fond 3/1/32, ОИЯИ. Стенограмма совещания Комитета полномочных представителей [КПП] государств-членов ОИЯИ, 25. 11.–26. 11, 1957. s. 35–36.

⁸⁹ Archiv SÚJV, fond 3/1/34, ОИЯИ. Материалы совещания КПП правительств государств членов ОИЯИ (II сессия). Velvyslanec Vošahlík ve zprávě pro ministra zahraničních věcí o československém postupu na

Se žádostí o nominace kandidátů na nové náměstký ředitele SÚJV se na vládní zmocněnce členských států ústavu obrátil ředitel Blochinec v červenci 1958; dopis J. Kožešníkovi byl datován 28. července. Zvážení případných československých kandidátů bylo postoupeno ÚV KSČ. Vedoucí Zahraničního odboru ČSAV Viktor Janata interním sdělením z 6. srpna 1958 informoval J. Kožešníka, že V. Votruba, při náhodném osobním setkání s Janatou, uvedl, „že kandidatura čs. odborníků nepřichází patrně v úvahu, a dále pak, že vhodnou příležitostí k projednání této záležitosti by byla [druhá] ženevská konference, na kterou z ČSR jede akademik Šorm a kterou se za sovětskou stranu zúčastní náčelník Glavatomu Jemeljanov, sovětský vládní zmocněnec pro SÚJV.“⁹⁰ Sovětská strana měla nejspíš zájem o nominaci československého kandidáta (včetně setrvání V. Votruby ve funkci). J. Kožešník však dopisem S. V. Jemeljanovovi ze dne 1. října 1958 diplomaticky sdělil názor ČSAV (překlad z ruštiny): „Není pochyb o tom, že by bylo velkou ctí a znamenalo by pro nás také velký užitek, kdyby jako kandidáti byli navrženi čs. představitelé, avšak jiné okolnosti nás nutí kandidaturu odmítnout.“

Protože nedávno zemřel profesor Matyáš a v Československu není už jiný profesor, který by se zabýval výchovou mladých fyziků, velmi nutně potřebujeme profesora Votrubu. Proto bychom uvítali Vaše laskavé sdělení, že je možné uvolnit ho z funkce zástupce ředitele. Protože místo Votruby nemáme pro uvedené místo jinou vhodnou osobu, prosíme, aby nebyl nikdo z Československa navrhován jako kandidát.“ Dopis byl adresátem v kopii předán řediteli Blochinecovi.⁹¹

Na třetím zasedání Výboru vládních zmocněnců, jehož konání bylo posunuto na leden 1959, bylo zvoleno nové ředitelství SÚJV ve složení: ředitel D. I. Blochinec (na další tři roky), náměstci ředitele Wang-Ganchang (ČLR)⁹² a Emil Džakov (BLR). Noví náměstci znovuzvoleného ředitele nastoupili do svých funkcí od března t. r. E. Džakov krátce poté, telegramem z 11. března 1959, jménem nového ředitelství SÚJV požádal československého

zasedání Výboru vládních zmocněnců SÚJV v listopadu 1958 komentoval prodloužení funkčního období obou náměstků ředitele SÚJV zhruba takto: V závěru zasedání předneslo ředitelství SÚJV požadavek na prodloužení funkčního období obou náměstků. Jako důvod uvedlo, že členské státy nepřipravily dokonale návrh nových náměstků v patřičné lhůtě, a tudíž není možno v letošním zasedání zplnomocněných zástupců členských států provést volbu. Českoslovenští zástupci na zasedání s tímto zdůvodněním souhlasili a navrhlí, aby v budoucnu byl nástupní termín (náměstků) ředitelů posunut na období červenec-srpen, jelikož zpravidla jde o profesory, kteří jsou vázáni na pracoviště vysokých škol členských států. MÚA, fond Řízení a správa pracovišť ČSAV, k. 194.

⁹⁰ MÚA, fond Zahraniční a hospodářský odbor (dále ZHO) / Zahraniční odbor (dále ZO) ČSAV, 1953–1959, k. 77. Kopie záznamu připojená ke kopii dopisu J. Kožešníka S. V. Jemeljanovi z 1. 10. 1958.

⁹¹ Archiv SÚJV, fond 3/1/84, ОИЯИ, Секретариат. Переписка с полномочным представителем, Посольством в Москве и научными учреждениями Чехословацкой народной республики по вопросам финансирования, обмена кадрами и научных связей, 6. 1. 1958 – 31. 12. 1958. Kopie dopisu J. Kožešníka (zn. VII-10.966/58) postoupená D. I. Blochinecovi.

⁹² Wang Ganchang (1907–1998), jeden z vedoucích představitelů čínské jaderné a částicové fyziky, později účastník vývoje čínské jaderné bomby. V 30. letech 20. století absolvoval studijní pobyt na univerzitě v Berlíně v Německu, kde vypracoval doktorskou disertaci pod vedením L. Meitnerové. V SÚJV pracoval od roku 1956. Vedl skupinu v Laboratoři vysokých energií, která na základě analýzy snímků z propanové bublinové komory umístěné v magnetickém poli a ozářené svazkem záporných mezonů pí s energií 7–8 GeV na tamním synchrotrónu objevila záporný anti-sigma hyperon (podivnou částici s dobou života řádově 10^{-10} s, rozpadající se na antineutron a záporný mezon pí). Členem této multinárodní skupiny byl také český fyzik, pracovník Fyzikálního ústavu ČSAV Jiří Vrána, který pracoval v SÚJV od prosince 1959 do prosince 1961 (jeho první dlouhodobý pracovní pobyt v SÚJV). Objev byl ohlášen v roce 1960 a byl oceněn cenou SÚJV za rok 1961. Byl to jeden z prvních objevů učiněných v SÚJV.

vládního zmocněnce pro SÚJV J. Kožešníka, aby byl V. Votrubovi prodloužen pobyt v Dubně a vízum do konce srpna 1959.⁹³ Žádosti bylo bez námitek vyhověno.

Na Fakultu technické a jaderné fyziky UK profesor Votruba nastoupil znovu k 1. srpnu 1959; od 1. září t.r. byla fakulta organizačně převedena z Univerzity Karlovy na České vysoké učení technické. Na fakultě se V. Votruba poté stal vedoucím katedry teoretické fyziky, která byla zřízena ve školním roce 1959/60 na základě rozdělení dosavadní katedry jaderné fyziky na tři samostatné katedry: jaderné fyziky (vedoucí V. Petržílka), teoretické fyziky (vedoucí V. Votruba) a obecné fyziky (vedoucí J. Beneš). Od 1. října 1967, v souvislosti s převedením („vrácením“) fyzikálních kateder z FTJF ČVUT na MFF UK, se profesor Votruba stal opět zaměstnancem MFF UK, kde pak působil do konce profesní kariéry. V roce 1970 byl na částečný úvazek zaměstnán také ve Fyzikálním ústavu ČSAV, aby tam spolupracoval se skupinou teoretické fyziky vysokých energií. V roce 1975 odešel do důchodu, na fakultě byl zaměstnán ještě na částečný úvazek.⁹⁴

Účast V. Votruby na spolupráci se SÚJV pokračovala i po jeho návratu z Dubny a promítala se do jeho profesní kariéry nadále i tím, že na fakultě přebíral pedagogické povinnosti za pracovníky na dlouhodobých pracovních pobytech v SÚJV (např. vedení katedry jaderné fyziky za profesora V. Petržílku v době jeho dlouhodobého pobytu v SÚJV v letech 1959–1961, přednášky a vedení diplomových prací za I. Úlehlu v době jeho druhého dlouhodobého pobytu v SÚJV v letech 1963–1967). V roce 1961 byl opět jmenován členem Vědecké rady SÚJV; koncem roku 1963 však požádal ze zdravotních důvodů o uvolnění „z reprezentačních funkcí v SÚJV v Dubně“.⁹⁵ Jak již bylo zmíněno, upustil také od zamýšleného dlouhodobého pracovního pobytu v SÚJV jako vědecký pracovník. Nadále však působil (jako člen) v Komisi pro spolupráci se SÚJV, která byla ustanovena v listopadu 1962 jako pomocný orgán československého vládního zmocněnce v SÚJV J. Kožešníka. V roce 1967 (poté co byla část agendy této komise převedena na Fyzikální komisi při Vědeckém kolegiu jaderného výzkumu ČSAV) podrobil vysílání československých odborníků do SÚJV poměrně ostré kritice. Odhodlal se k tomu v souvislosti s návrhem ředitelství SÚJV (resp. náměstka ředitele I. Úlehly) na vyslání asistenta katedry teoretické fyziky FTJF ČVUT Miloše Uhlíře k novému, dvouměsíčnímu pobytu do SÚJV, aby tam dokončil a případně obhájil kandidátskou disertaci. Votruba protestoval tím, že Uhlíř pracoval v SÚJV téměř tři roky (pobyt mu byl dvakrát prodloužen) a rok předtím se z Dubny vrátil. V závěru dopisu, v zápalu rozhořčení, dodal: „*Nakonec bych při této příležitosti rád upozornil Vás i akad. Kožešníka na to, že v organizaci vysílání našich lidí do Dubny (a jejich návratů domů)*

⁹³ Archiv SÚJV, fond 3/1/124: ОИЯИ, Секретариат. Переписка с полномочным представителем, Посольством в Москве и научными учреждениями Чехословацкой народной республики ..., 5. 1.–31. 12. 1959. Telegram SÚJV, zn. „Исх. No. 93/29“.

⁹⁴ Na MFF UK byl V. Votruba převeden jako vedoucí katedry teoretické fyziky II, zatímco I. Úlehla se stal vedoucím katedry teoretické fyziky I. Z vedení katedry (v té době katedra teoretické fyziky I) byl koncem září 1968 odvolán na vlastní žádost, oficiálně ze zdravotních důvodů. V době odchodu V. Votruby do důchodu bylo z kateder teoretické a jaderné fyziky na MFF UK vytvořeno Nukleární centrum v čele s I. Úlehlou. AUK, fond MFF UK, OS Votruba Václav.

⁹⁵ Prání V. Votruby o jeho uvolnění z Vědecké rady SÚJV bylo tlumočeno (a doporučeno) dopisem J. Kožešníka D. I. Blochincevovi z 12. listopadu 1963. Týmž dopisem byli novými, stálými členy Vědecké rady SÚJV za Československo jmenováni Vladimír Šváb (ředitel Ústavu jaderného výzkumu ČSAV, na místo Č. Šimáně, který v té době již působil v Mezinárodní agentuře pro atomovou energii ve Vídni) a I. Úlehla (FTJF ČVUT). Archiv SÚJV, fond 3/1/289: ОИЯИ, Секретариат. Переписка с полномочным представителем, Посольством в Москве и научными учреждениями ЧССР ..., 15. 8.–30. 12. 1963. Dopis J. Kožešníka, zn. 58458/3.

vládne v poslední době [...] značně nepřehledný zmatek a libovůle. Tato agenda byla svěřena fyzikální komisi VKJV, již má předsedat prof. Úlehla; ten však je v Dubně, komise se prakticky neschází a o záležitosti našich pracovníků v Dubně se asi nikdo z funkcionářů nestará. Výsledek je takový, že mnozí naši pracovníci si pobyt v Dubně bez omezení prodlužují (ačkoliv z toho žádný patrný prospěch pro naši vědu nevychází), zatím co jiní tam nemohou (nejsou povolávání, nebo se značným zpožděním proti plánu, což narušuje práci na našich pracovištích zde), poněvadž Čechoslováků je [v] Dubně stále plno. Bylo by mým na čase, opět jednou skontrolovat plány pobytů našich lidí v Dubně a uvést skutečnost do souhlasu s nimi. Jsem osobně toho názoru, že pět let pobytu v Dubně je víc než dost, tím spíše, když se tam mnozí z těchto 'stálých' spolupracovníků zabývají pracemi povahy povytce 'řemeslné'. Nevím, jak k tomu přijdou naši mladí pracovníci doma, kteří stejnou dobu (pět i více let) pracují na př. na vysoké škole a do Dubny se nedostanou jednak proto, že je doma nemá kdo zastoupit, jednak proto, že už v Dubně pro ně není místo. Domnívám se, že Ti, kdož v Dubně pobývají dlouhá léta z důvodů spíše rodinných nebo proto, že jsou užiteční pro technický provoz laboratoří, by neměli zatěžovat československou kvótu stanovenou pro vědecké pracovníky.⁹⁶

Kritika vyslovená V. Votrubou tehdy vyvolala na řadě míst nelibost, zdá se však, že přispěla k lepšímu vymezení kompetencí četných orgánů a institucí vstupujících do organizace československé spolupráce se SÚJV. V. Votruba zůstal členem i nové Komise pro spolupráci se SÚJV, která byla jmenována v roce 1971. Účastí na spolupráci se SÚJV však výčet jeho téměř nespočetných vědecko-organizačních funkcí a povinností, které ho čím dál víc odváděly od vlastní vědecké práce, zdaleka nekončí.

Oficiálních uznání za práci vykonanou pro československou fyziku a její reprezentaci na mezinárodním fóru se V. Votrubovi ovšem nedostalo mnoho, nebo na ně musil přinejmenším dlouho čekat. Řád práce, jehož udělení V. Votrubovi bylo navrženo v roce 1964, mu udělen nebyl; až v roce 1982 obdržel vyznamenání Za zásluhy o výstavbu. U příležitosti jeho 60. narozenin v roce 1969 mu ČSAV udělila zlatou oborovou plaketu Za zásluhy ve fyzikálních vědách; na jmenování akademikem však čekal do roku 1977 (byť návrh na jeho zvolení akademikem byl FTJF ČVUT a Vědeckým kolegiem jaderného výzkumu podán již v roce 1962). U příležitosti 60. narozenin V. Votruby uspořádaly MFF UK a Jednota československých matematiků a fyziků na jeho počest odborný seminář. Koncem roku 1970 byl pak Vědeckou radou MFF UK schválen (a cestou Rektorátu UK) podán k ministerstvu školství návrh na jmenování V. Votruby „zasloužilým vysokoškolským profesorem“; návrh se však nerealizoval, protože ministerstvo školství v červnu 1971 udělování tohoto titulu zrušilo.⁹⁷

⁹⁶ MÚA, fond ZHO / ZO ČSAV, k. III-166. Dopis V. Votruby vedoucímu Zahraničního odboru ČSAV V. Janatovi z 29. 5. 1967, rukopis na hlavičkovém papíře katedry teoretické fyziky FTJF ČVUT, 3 s. (v citaci je zachováno podtržení slov v dopise). Miloš Uhlíř (nar. 1932) byl na dlouhodobém pobytu v SÚJV od ledna 1963 do září 1966. Pracoval v Laboratoři teoretické fyziky u J. A. Smorodinského (podobně jako Pavel Winternitz z Ústavu jaderného výzkumu ČSAV, který pracoval v SÚJV od prosince 1962 do února 1968). K dalšímu, ročnímu pobytu do SÚJV M. Uhlíř odjel v březnu 1974. Archiv SÚJV, Osobní složky zahraničních pracovníků SÚJV, Československo, Uhlíř Miloš.

⁹⁷ Pod zdůvodněním návrhu, datovaným 15. prosince 1970, byl podepsán profesor L. Valenta. V charakteristice pedagogické činnosti V. Votruby mj. uvedl: „Pedagogická práce prof. Votruby byla vždy poznamenána v tom nejlepší smyslu jeho činností vědeckou. Sám jsa u nás a v některých případech i ve světě průkopníkem nových vědních oborů a směrů, zaváděl do výuky nové vědní disciplíny – moderní kvantovou teorii, teorii

Osobnost a dílo profesora V. Votruby připomíná v soudobé české fyzice Cena Václava Votruby. Je udělována od roku 2003 každoročně, ke dni Votrubových narozenin (19. prosince), za nejlepší doktorskou disertační práci v oboru teoretické fyziky obhájenou v předchozích třech školních letech. Soutěž o cenu organizuje Dopplerův ústav Fakulty jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT, finančně cenu sponzoruje Nadační fond pro rozvoj teoretické fyziky. Touto formou památka V. Votruby povzbuzuje a podporuje mladé české teoretické fyziky v jejich vědecké práci.⁹⁸

19. Závěr

Účast v SÚJV a spolupráce s tímto ústavem je nedílnou součástí historie česko-slovenské vědy a jejího začlenění do mezinárodní vědecké spolupráce. V příspěvku je zachycen jen velmi krátký, počáteční časový úsek této dnes již téměř 65leté historie, který však nebyl v předchozích pracích zatím pojednán.

SÚJV i spolupracující instituce zúčastněných členských států prošly během této historie zásadními proměnami, co se týče organizační struktury, experimentálního vybavení, výzkumné problematiky a širšího začlenění do mezinárodní vědecké spolupráce. Vědecká činnost ústavu a spolupráce s ním je nicméně i dnes ovlivňována mezinárodně-politickým vývojem a v neposlední řadě také stavem ekonomiky členských států. Věda by však měla národy spojovat.

Grantová podpora:

Publikace vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., RVO: 68378114.

atomového jádra, teorii elementárních částic a zároveň modernizoval a aktualizoval klasické partie teoretické fyziky, což mělo mnohostranné blahodárné důsledky [...].

Prof. Votruba byl vždy náročný učitel, přednášející i zkoušející na vysoké úrovni, ale přesto vždy otcovsky laskavý, povzbudivě kritický, vždy ochotný poradit i pomoci. Proto vždy kolem sebe stimuloval mimořádně příznivou tvůrčí atmosféru, v níž vyrostly desítky našich [...] předních teoretických fyziků [...].

[...] Prof. Votruba působil [...] rovněž nějaký čas na Komenského universitě v Bratislavě a někteří jeho tehdejší posluchači spolu s některými Slováky, které přitáhla jeho osobnost přímo do Prahy, byli základem [...] úspěšné bratislavské skupiny jaderných fyziků a teoretiků z oboru elementárních částic.

Podobně daly přednášky prof. Votruby na budapeštské universitě vznik maďarské škole teorie elementárních částic, z níž vzešli např. [...] fyzikové prof. Marx a prof. Román (který prohlásil, že přednášky prof. Votruby byly pro maďarské fyziky zjevením, jež jim teprve ukázalo, jak se dělá teorie elementárních částic). Podobně tomu bylo i v Sofii, a tak se mezi žáky prof. Votruby čítá např. i bulharský akademik Christo Christov.“ Archiv UK, fond MFF UK, OS, Votruba Václav. Návrh na udělení titulu „zasloužilý vysokoškolský profesor prof. Dr. Václavu Votrubovi, DrSc., členu korespondentu ČSAV, datováno 15. 12. 1970, podepsán prof. Dr. V. Valenta, laureát Státní ceny K. G., vedoucí Katedry teoretické fyziky I na MFF UK.

⁹⁸ Viz <<http://gemma.ujf.cas.cz/~exner/di/VVposter05.pdf>>. 110. výročí narození V. Votruby si na jednodenním semináři (symposiu) uspořádaném Ústavem částicové a jaderné fyziky MFF UK dne 13. ledna 2020 připomněli někteří z jeho žáků a pokračovatelů. Viz <<http://ipnp.cz/cfs/index.php/2019/12/04/symposium-ke-110-vyroci-narozeni-vaclava-votruby/>>.

Die Beteiligung der Tschechoslowakei an der Errichtung des Vereinigten Instituts für Kernforschung (Dubna, Russland) und ihre Vertretung in seinem ersten Direktorat

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tschechoslowakei war einer der ersten Signatarstaaten der Vereinbarung über die Errichtung des Vereinigten Instituts für Kernforschung, die am 26. März 1956 in Moskau unterzeichnet wurde. Zur Teilnahme an der Errichtung dieses Instituts wurde die Tschechoslowakei mit einer „Gedenkaufzeichnung“ vom 18. Januar 1956 eingeladen, die von N.S. Chruschtschow unterzeichnet war. Der sowjetische Vorschlag zur Gründung des Instituts war die Antwort auf formlose Gespräche, die auf der Ersten internationalen Konferenz für die friedliche Nutzung der Atomenergie in Genf im August 1955 zwischen Physikern aus West- und Osteuropa über eine internationale Zusammenarbeit in der Hochenergiephysik stattfanden. Das Institut sollte für die volksdemokratischen Länder eine Paralleleinrichtung zum Europäischen Laboratorium für Kernforschung (CERN) werden. Die Sowjetunion bot die Errichtung des Instituts auf der Grundlage zweier Einrichtungen der sowjetischen Akademie der Wissenschaften im Gebiet von Moskau an: des Instituts für Kernprobleme mit dem Synchro-Zyklotron 560 MeV (Megaelektronenvolt) und des Elektrophysikalischen Laboratoriums mit dem Bau des Teilchenbeschleunigers Synchrophasotron 10 GeV (Gigaelektronenvolt).

An der Beratung zur Institutsgründung vom 20.–26. März 1956 in Moskau nahm eine achtköpfige tschechoslowakische Delegation unter Leitung des Energieministers F. Vlasák teil, der bevollmächtigt war, für die Tschechoslowakei die Abschlussvereinbarung zu unterzeichnen. Namens der tschechoslowakischen Delegation trat in der Beratung das Delegationsmitglied J. Baier auf (amtierender stellvertretender Vorsitzender des tschechoslowakischen Regierungsausschusses für Forschung und friedliche Nutzung der Atomenergie), der auf den möglichen Beitrag tschechoslowakischer Physiker, Ingenieure und der Maschinenbauindustrie bei der Forschung und dem Aufbau des Instituts aufmerksam machte (Bau von Teilchenbeschleunigern und Kernanlagen).

Am Ende der Moskauer Beratungen wurde das erste Institutsdirektorat gewählt: der sowjetische Physiker D. I. Blochinzew und seine beiden wissenschaftlichen Stellvertreter: der polnische Physiker M. Danyś und der tschechoslowakische Physiker V. Votruba. Dem Direktorat wurde auferlegt, binnen drei Monaten einen Entwurf der Institutsstatuten zu erarbeiten.

Václav Votruba (1909–1990), korrespondierendes Mitglied der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften (ČSAV), Professor für theoretische Physik an der Karlsuniversität und Doktor der physikalisch-mathematischen Wissenschaften, war im Ausland ein bekannter und respektierter theoretischer Physiker. Im Studienjahr 1947/48 arbeitete er bei G. Wentzel und W. Pauli in Zürich. Wissenschaftliche Kontakte pflegte er auch zu sowjetischen theoretischen Physikern (bspw. zu V. A. Fok). Er publizierte Arbeiten zur Relativitätstheorie, Quantenelektrodynamik und zur Theorie der Elementarteilchen.

Der Vorschlag, den tschechoslowakischen Physiker als einen der zwei wissenschaftlichen Stellvertreter des Institutsdirektors zu ernennen, kam bei der Moskauer Beratung vom Leiter der sowjetischen Delegation A. W. Toptschijew. Die tschechoslowakische Delegation konsultierte diesen Vorschlag telefonisch mit dem stellvertretenden Ministerpräsidenten und Vorsitzenden des Regierungsausschusses für Forschung und friedliche Nutzung der Atomenergie, V. Kopecký in Prag. Von den beiden erwogenen Kandidaten: C. Šimáně (Elektroingenieur und Direktor des tschechoslowakischen Instituts für Kernphysik, Mitglied der Delegation der Moskauer Beratung) und V. Votruba, wurde Letzterer genehmigt, der seine Ernennung annahm (er befand sich damals dienstlich in Sofia). Aufgrund des Berichts der Delegation über die Teilnahme an der Moskauer Beratung wurde im August 1956 die Tschechoslowakische Akademie der Wissenschaften mit der Agenda der Zusammenarbeit mit dem Vereinigten Institut für Kernforschung in Dubna betraut; der Regierungsausschuss für Forschung und friedliche Nutzung der Atomenergie wurde im Juni 1956 aufgelöst. In den ersten wissenschaftlichen Beirat des Instituts wurden für die Tschechoslowakei V. Petržílka (korrespondierendes Mitglied der ČSAV, Professor und erster Dekan der Fakultät für technische und Kernphysik der Karlsuniversität), Č. Šimáně und F. Kovář (ab 1955 in Moskau tschechoslowakischer Botschaftsrat für Fragen der Kernenergie) delegiert; V. Votruba wurde in seiner Funktion als stellvertretender Institutsdirektor Mitglied des wissenschaftlichen Beirats. Zum Regierungsbevollmächtigten für die im

September 1956 stattfindende konstituierende Sitzung des Vereinigten Instituts für Kernforschung, auf der die Institutstatuten verabschiedet wurden, ernannte man J. Kožešník (korrespondierendes Mitglied und Stellvertreter des Hauptsekretärs der ČSAV, ausgebildeter Maschinenbauingenieur und Spezialist für angewandte Mathematik und Mechanik; die Funktion des Regierungsbevollmächtigten für das Institut hatte er bis Ende 1980 inne).

V. Votruba war als wissenschaftlicher Stellvertreter des Kernforschungsinstitutsdirektors in den Jahren 1956–1959 tätig (die zweijährige Amtszeit war ihm und auch M. Danysz um ein Jahr verlängert worden). In dieser Funktion war er mit der Agenda der ausländischen Institutsmitarbeiter betraut. Die ersten tschechoslowakischen Fachleute, die für einen langfristigen Arbeitsaufenthalt in das Institut entsandt wurden, waren die theoretischen Physiker I. Úlehla (wissenschaftlicher Mitarbeiter des Instituts für Kernphysik) und Jan Fischer (wissenschaftlicher Aspirant des Physikalischen Instituts der ČSAV). 1956 kamen weitere 13 tschechoslowakische Wissenschaftler und Fachleute zu einem langfristigen Arbeitsaufenthalt in das Vereinigte Institut für Kernforschung (Physiker, Chemiker, Ingenieure und Techniker). Während seiner Tätigkeit im Vereinigten Institut nahm V. Votruba auch an drei internationalen Spitzenkonferenzen über Hochenergiephysik teil (bekannt geworden unter der historischen Bezeichnung Rochesterkonferenzen): der siebenten Konferenz 1957 in Rochester (USA), der achten 1958 in Genf und an der neunten 1959 in Kiew.

Im Januar 1957 besuchte eine tschechoslowakische Regierungs- und Parteidelegation mit Staatspräsident A. Zápotocký das Vereinigte Institut für Kernforschung in Dubna. Gemeinsam mit dem Institutsdirektor und weiteren führenden Institutsmitarbeitern begrüßte V. Votruba die Delegation und begleitete sie bei der Institutsbesichtigung. Er nutzte die Gelegenheit der Begegnung mit Zápotocký, um ihm gegenüber seinem Ersuchen um Freilassung seines ehemaligen Aspiranten und Mitarbeiter M. Lokajiček zu wiederholen, dass er bereits im Januar 1955 an den Präsidenten gerichtet hatte. M. Lokajiček (1923–2019) war 1954 verhaftet und wegen seiner Beteiligung an dem katholischen Verein „Rodina“ zu sieben Jahren Freiheitsentzug verurteilt worden. Auf Anweisung des Staatspräsidenten wurde nach seinem Besuch in Moskau der Fall erneut untersucht und M. Lokajiček im Juni 1957 aus der Haft entlassen. Als wissenschaftlicher Mitarbeiter im Physikalischen Institut der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften wurde er jedoch erst ab 1. Januar 1969 eingestellt, nachdem er rehabilitiert worden war und 1968 einen einjährigen Arbeitsaufenthalt im Hochenergielaboratorium des Vereinigten Instituts für Kernforschung in Dubna absolviert hatte.

(Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter)

*Emilie Těšínská,
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
tesinska@cesnet.cz*

Obrazová příloha

Obr. 1 Představitelé prvního ředitelství SÚJV: zleva M. Danysz, D. I. Blochincev a V. Votruba (fotografie ze zasedání Vědecké rady SÚJV v lednu 1959) [Zdroj: Elektronický fotoarchiv SÚJV Dubna <<http://photo.jinr.ru/>>, foto P. I. Zol'nikov]

Obr. 2 Přijetí československé vládní a stranické delegace v SÚJV v lednu 1957. Vědecký náměstek ředitele ústavu V. Votruba informuje členy delegace o pracích ústavu v oboru fyziky vysokých energií. V první řadě naslouchají mj. V. Kopecký, A. Zápotocký a A. Novotný, na kraji u okna ředitel ústavu D. I. Blochincev [Zdroj: Fotobanka ČTK, foto Jiří Rubič]

I ↓ 12.7.1955 mg

KATEDRA ATOMISTIKY A FYSIKY PEVNÝCH LÁTEK
NA MATEMATICKO-FYSIKÁLNÍ FAKULTĚ UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE
II, KE KARLOVU 5 — TELEFON 233674/233806X 23 21 41-8

č. j. _____

V PRAZE dne 10. ledna 1955.

Presidentu Československé republiky
Antonínu Zápotockému,
P r a h a - H r a d .

věc: Žádost o slyšení.

Vážený pane presidente,

Seříd.
117

dovoluji si Vás požádati o slyšení ve věci Miloše Lokajička, mého bývalého aspiranta a bezpochyby nejnadanějšího z našich mladých pracovníků v nukleární fyzice, který byl odsouzen pro členství v rozpuštěném katolickém spolku "Rodina". Chtěl bych Vás při tom, pane presidente, informovat o mezinárodním postavení československé nukleární fyziky, zvláště theoretické, jejím mimořádném významu pro mezinárodní prestiž našeho státu a o tom, jakou škodu a ztrátu nám v tomto ohledu působí vyřazení M. Lokajička z odborné činnosti a mezinárodní soutěže; osobně pociťuji tuto ztrátu zvláště po zkušenostech ze svého pobytu v NDR a Maďarsku. Nakonec bych Vás chtěl poprosit, abyste jmenovanému nějak umožnil pokračovat v slibně začaté vědecké práci ku prospěchu naší vlasti.

Doufám v kladné vyřízení své Žádosti a jsem s pozdravem

Míru zdar

Václav Votruba

Prof. Dr. Václav Votruba,
vedoucí katedry atomistiky na Karlově
univerzitě,
člen korespondent Čsl. akademie věd .

*Přimlouvám se za něj
z jistoty z spolupráce.*

KANCELAR PREZIDENTA ČSFR	
14. 1. 55 101047/55	
PŘÍLOHY:	REF.:

Lokajička
12.8.1954 Váv.
ek 1/2

Obr. 3 Dopis V. Votruby prezidentu A. Zápotockému z 10. ledna 1955 se žádostí o slyšení ve věci M. Lokajička. Na dopise A. Zápotockým červeně připsán pokyn k prošetření věci [Zdroj: AKPR, fond Protokol T 1945–1963, spis č. 101.047/55]

Materiály

PO PRÁCI HLADOVÍ, NA VLASTNÍCH SLOVECH SI POUCHUTNÁVÁME ANEB STRÁVNÍK JIŘÍ WOLKER

TEREZA KOPECKÁ – ZUZANA SCHIEROVÁ –
RENATA FERKLOVÁ – ALEŠ MISAŘ

'HUNGRY FROM WORK, WE DELIGHT IN OUR OWN WORDS' OR JIŘÍ WOLKER EATING

The collection of photographs of the National Museum of Education and Jan Amos Comenius Library contains a file related to the Student Home institution in the 1920s. One of those photographs by coincidence shows the poet Jiří Wolker at the table in the students' canteen. The aim of those contributions is to publish this photograph, date it with more precision, to prove, with the aid of further sources, that the poet used to eat at this canteen during this part of his life, and to identify the other persons sitting at his table.

Keywords: Jiří Wolker – photography – Albertov – student canteen

DOI: 10.14712/23365730.2021.4

Úvod

Najít dosud neznámý pramen k intenzivně probádanému tématu je příležitost, která se historikovi naskytne zřídka. Ale spolehlivě identifikovat na fotografii básníka, který zemřel ve dvacátých letech 20. století, je obtížné. Pamětníci už nežijí, a tak se musíme spoléhat na metody antropologické a na doložení skutečného výskytu dané osoby v daném místě a čase. O to větší radost je, když všemi metodami dojdeme ke konsenzu a můžeme prakticky s jistotou říct, že máme před sebou dosud neznámou fotografii Jiřího Wolker.

Metody a prameny

Na počátku této práce byla dizertace z dějin lékařství, pro kterou bylo nutné získat fotografie pražských vysokoškolských studentů z 20. let 20. století. Mezi fotografiemi, které poskytlo Národní pedagogické muzeum v Praze, bylo i několik snímků ze Studentského domova na pražském Albertově. Při bližším studiu nebylo možné na fotografii¹ z menzy přehlédnout osobu, která velmi připomínala Jiřího Wolker. V této práci jsme se zaměřili na otázku, zda to byl skutečně on, kdo s ním sedí u stolu a kdy byla fotografie pořízena.

¹ Sbírková fotografie číslo F 0323_6. Fotografie pochází ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského. Autor digitálních kopií: Petr Šolar.

K identifikaci osob jsme v první řadě použili postupy subjektivní – vizuální porovnání hodnocených fotografií ve srovnání s ověřenými fotografiemi daných osob. Referenční snímky jsme našli v různých pramenech – archivech,² publikovaných pramenech,³ memoárech,⁴ databázích odborných společností⁵ a na webových stránkách.⁶ Tyto fotografie jsme pak využili i k porovnání pomocí objektivních metod. V těch jsme se soustředili na tvarovou podobnost jednotlivých rysů, a to jednak vizuálně, jednak jsme provedli analýzu pomocí aplikace IAT (Image Analysis Toolset).⁷ K přibližné dataci nám pomohly zejména korespondence a memoáry, při jejichž zpracovávání jsme měli na paměti jejich věcné limity.⁸

Studentský domov a Wolker?

Instituce, která je dnes známa nejspíše pod názvem albertovská menza nebo Menza Albertov a která díky své lokalizaci hostí studenty různých fakult Univerzity Karlovy i ČVUT, se v době svého vzniku a ještě dlouho poté jmenovala Studentský domov. V letech 1920/1921 ji postavila americká společnost YMCA (Křesťanské sdružení mladých lidí) „z peněz, jež pro pražské studentstvo sebrala univerzita a občanstvo v Ohiu“. Studenti zde měli možnost levně bydlet, stravovat se, studovat a trávit volný čas. Studentský domov zároveň představoval pro studenty možnost zaměstnání. Svoji činnost zahájil na konci února 1921.⁹ Účelný systém samoobsluhy umožnil stravování až 2 000 studentů denně.¹⁰

Je racionální hledat v menze Jiřího Wolкера? Po maturitě v roce 1919 se zapsal na Právnickou fakultu Univerzity Karlovy, ale k tomu, aby mohl získat legitimaci na nákup poukázek ke stravování v menzách, bylo nutné vysvědčení nemajetnosti, a to neměl, což dokládá fakt, že jeho žádost o osvobození od kolejného nebyla kladně vyřízena: „*Platím prý příliš vysokou daň z příjmu (387 K), a proto osvobozen nejsem.*“¹¹ Jak by se tedy do menzy dostal?

Odpověď nacházíme v knize autorů Hlinky a Všeťečky, kde je citován dopis Wolkerova spolužáka z gymnázia i z právnické fakulty Jana Pospíšila: „*Jednu dobu jsem byl zaměstnán jako tajemník ve Studentském domově v Praze-Nuslích Na Slupi. Tam přišel za mnou Jirka ještě s jiným mužem (prý členem Devětsílu) a stěžoval si mi, že se ho rodina zřekla pro jeho*

² Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Kalista Zdeněk, fotografie, vlastní, album; tamtéž, fond Konrád Karel, fotografie.

³ Bohuslav HLINKA – Jiří VŠEŤEČKA, *Den se mi v rukou přelomil*, Praha 1990.

⁴ Zdeněk KALISTA, *Po proudu života*, I, Brno 1997; Týž, *Tváře ve stínu*, Praha 2017; Pavel MAREK, *Katalog výstavy o životě a díle JUDr I. Sekaniny (1900–1940)*, Prostějov, 1984.

⁵ Historický ústav AVČR, Bibliografie dějin českých zemí: <<https://biblio.hiu.cas.cz/authorities/7395>> (Citováno 15. 3. 2020); <<https://www.medvik.cz/bmc/link.do?id=jk01060315>> (Citováno 15. 3. 2020).

⁶ <<https://prostor-ad.cz/pruvodce/praha/sporilov/spisovat/kalista.htm>> (Citováno 15. 3. 2020); <https://cs.wikipedia.org/wiki/Zden%C4%9Bk_Kalista> (Citováno 15. 3. 2020); <http://encyklopedie.idu.cz/index.php/P%C3%AD%C5%A1a_Anton%C3%ADn_Mat%C4%9Bj> (Citováno 13. 10. 2020); <<http://www.slovníkeskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=541>> (Citováno 13. 10. 2020); <<https://www.ceskatelevize.cz/porady/10123383458-ribehy-slavnych/403235100101006-jedna-basen/>> (Citováno 14. 10. 2020).

⁷ <https://play.google.com/store/apps/details?id=tk.silviomarano.imageanalysisoolset&hl=en_US> (Citováno 15. 3. 2020).

⁸ Milada SEKYRKOVÁ (ed.), *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Praha 2006.

⁹ *Otevření studentského domova*, Čas 31/49 (27. 02. 1921), s. 8.

¹⁰ *Český svět* 17/32 (28. 4. 1921), nestránkováno.

¹¹ Jiří WOLKER, *Dopisy*, Praha 1984, otcí, č. 46, 5. 11. 1919, s. 50. – „A to vysvědčení nemajetnosti Ti tata vystavit nemůže, poněvadž by mu je na žádném úřadě nepotvrdili.“ Wolkerová Zdena Wolkerovi Jiřímu, dopis č. 51, 25. 10. 1920, s. 61.

vstup do Devětsilu a že je na tom bídně. Sám jsem mu tehdy maličkostí (poukázky na oběd) vypomohl.¹²

Přestože se Wolker svým rodičům o stravování v menze nezmiňuje, o jeho návštěvě na Albertově jsme v korespondenci s přáteli našli ještě jeden doklad. V lednu roku 1922 napsal příteli Konstantinu Bieblovi z Prostějova stručný dopis: „Milý Kos’o, přijedu v pondělí 23. t. m. odpoledne v 15,30 (Wilsonovo). Nepřijdeš-li na dráhu, přijdi určitě ke mně. Chtěl bych s Tebou strávit první večer; neboť mnoho si máme co říci. Těším se už nesmírně, neboť jsem se zdržel doma déle, než bylo záhodno. Ostatní ústně. Tvůj Jiří Wolker. P.S. Mohl bys mi snad opatřit na pondělí lístek na večeri do Domova?“¹³

Mohl to být tedy i medik Konstantin Biebl, kdo Wolkerovi poukázky obstaral. Na Lékařskou fakultu Univerzity Karlovy nastoupil na podzim roku 1920¹⁴ a po celý zbytek Wolkerova života zde studoval¹⁵ (přínejmenším byl studentem LF UK, ať bylo jeho momentální studijní úsilí jakékoli¹⁶). Vzhledem k jeho rodinným a sociálním poměrům se domníváme, že on vysvědčení nemajetnosti mohl mít, a mohl tedy Wolkerovi poskytnout svoje menzovní poukázky.

Datace

Datace snímku byla jedním z našich hlavních cílů a k jeho dosažení nám pomohla v první řadě fotografie sama. Prohlédneme-li si ji pečlivě, vidíme, že věšáky jsou plné teplých kabátů a klobouků či čepic, dámy a dívky mají na hlavách teplé klobouky, dívka v popředí má teplý kabát přehozený přes volnou židli. Máme tedy jistotu, že byla pořízena v chladném období roku, tedy někdy mezi pozdním podzimem a časným jarem. Stropní světla nesvítí, znamená to tedy, že se jedná o oběd, protože v zimě by se večere pravděpodobně neodbývala za denního světla.

Dalším pomocníkem je korespondence, ve které bylo nutno zjistit, kdy měl Wolker výpadek stravování.

Svůj první pražský rok strávil v rodině svého kamaráda ze skautu a spolužáka z právnického studia Přemysla Borůvky, kde byl přijat na byt a stravu.¹⁷ Nebyl tam ale příliš spokojený, zejména v době, kdy rodinu sužovala španělská chřipka.¹⁸ Jídlo tu prý navíc bývalo hladové.¹⁹

Druhý rok svých studií (1920–1921) strávil na Smíchově v ulici Na Celné u Čapků, kde bydlel se svým starším kolegou z Prostějova Jiřím (později Kaprálkem) Škrachem a bydlení bylo taktéž se stravou.²⁰ Jídlo bylo zřejmě opět hladové.²¹ Naskytla se ale

¹² B. HLINKA – J. VŠETEČKA, *Den se mi v rukou přelomil*, s. 216.

¹³ J. WOLKER, *Dopisy*, Bieblovi Konstantinu, č. 282, 20. 1. 1922, s. 300.

¹⁴ Archiv Univerzity Karlovy, Fond Lékařská fakulta, Katalog studentů Medikové řádní a mimořádní, díl R–Ž a mimořádní.

¹⁵ Archiv Univerzity Karlovy, Fond Lékařská fakulta, Personálie studentů – neúspěšné studium, složka Konstantin Biebl.

¹⁶ Konstantin BIEBL – Zdena WOLKEROVÁ – Jan KÜHNDEL – Jiří WOLKER, *Listy dvou básníků*, Praha 1953, s. 34.

¹⁷ J. WOLKER, *Dopisy*, Jiří Wolker matce, dopis č. 39, 3. 10. 1919, s. 40.

¹⁸ Tamtéž, matce, č. 52, 28. 1. 1920, s. 57.

¹⁹ Tamtéž, otcí, č. 58, 29. 2. 1920, s. 63–64.

²⁰ Tamtéž, matce, č. 61, 10. 10. 1920, s. 67.

²¹ Tamtéž, matce, č. 63, 30. 10. 1920, s. 71, rodičům, č. 62, 19. 10. 1920, s. 69.

jiná možnost obědů – u obchodního přítele Ferdinanda Wolker, pana Krause.²² Kvalita i množství jídla u Čapků byly stále horší a horší a po jednom velmi špatném obědě ztropil kolega Škrach povyk a ubytování opustil.²³ Ani Wolker už tu nebyl spokojen a návrat do Prostějova ohlašoval ihned po skončení přednášek na 5. prosince.²⁴ Po návratu z vánočních prázdnin v lednu roku 1921 s paní bytnou domluvil jen snídaně a svačiny za 30 Kč a zřejmě měsíčně nějakou mouku,²⁵ na obědy chodil ke Krausům.²⁶ Večeře si obstarával sám, tatínkovi je účtoval po pěti korunách, dostával na ně pomoc v balíčcích z domova.²⁷ Termín na státnici dostal 9. března 1921 dopoledne.²⁸ Hned po ní se chystal vrátit domů.²⁹ Do Prahy pak znovu přijel až v květnu, kdy už bylo teplo. Jeho spolubydlícím se mezitím stal Zdeněk Kalista.

Svůj příjezd k zápisu do třetího ročníku, a tedy akademického roku 1921/1922, ohlásil Wolker příteli Kalistovi na odpoledne 14. října a žádal ho, aby mu přišel naproti na Wilsonovo nádraží a vzal s sebou klíč od domu.³⁰ První měsíc v Praze byl Wolker nemocný. Stravoval se asi u Čapků: „Paní Čapková, – musím říci – se o mě velmi poctivě stará. Váří mi zvláštní jídla stravitelnější a lehčí.“³¹ Na druhou stranu obědy tatínkovi účtuje zvlášť, nebyly snad součástí dohody o ubytování. Jeho zdravotní stav se po několika týdnech zlepšil³² a Wolker zůstal v Praze až do prosince. Posledního listopadu ohlásil rodičům svůj návrat na 5. 12. 1921 večer.³³

Krise v zajišťování pobytu v Praze přišla nečekaně na začátku roku 1922. Paní Čapkovou ranila mrtvice, v Praze byla jen „slečna“, která na péči o domácnost nestačila. Wolker se v té době stravoval po hospodách.³⁴ Naděje na obědy u Krausů nebyla, pozvali ho sice na neděle, ale nemohli vyhovět jeho finančním možnostem pro každodenní obědy.³⁵ V únoru pak dostali Wolker s Kalistou z podnájmu v ulici Na Celné výpověď.³⁶

Wolker a Kalista si zaslouží krátké zastavení. Začínali v Praze jako velcí přátelé. Setkali se už roku 1919 při přípravách nového literárního časopisu Orfeus. Teprve soužití ve zmíněném podnájmu Na Celné v letech 1920–1921 je sblížilo, kráčeli spolu po cestě životní i tvůrčí. Společně chtěli dobývat literární mety a společně také chystali vydání knižní prvotiny. Ale právě to už o Velikonocích 1921 přineslo první trhliny. Wolkerova čítankově proslulá báseň *Svatý Kopeček* údajně využila tvůrčích postupů ze vznikající básně *Růženeček*, kterou Kalista Wolkerovi ukázal. Aby nevzbudil dojem plagiátu, Kalista svou poemu po incidentu nikdy nedokončil. Vkradla se mezi ně nedůvěra a vzájemná obezřetnost.³⁷ K tomu se přidala i žárlivost na další přátele, kteří se v jejich okolí objevili, např. A. M.

²² Tamtéž, otcí, č. 64, 8. 11. 1920, s. 72–73.

²³ Tamtéž, matce, č. 65, 20. 11. 1920, s. 74.

²⁴ Tamtéž, s. 75.

²⁵ Tamtéž, matce, č. 66, 19. 1. 1921, s. 76.

²⁶ Tamtéž, s. 76–77, matce, č. 67, 23. 1. 1921, s. 77, matce, č. 68, 30. 1. 1921, s. 79.

²⁷ Tamtéž, matce, č. 69, 4. 2. 1921, s. 80.

²⁸ Tamtéž, otcí, č. 71, 14. 2. 1921, s. 83.

²⁹ Tamtéž, rodičům, č. 73, 9. 3. 1921, s. 86.

³⁰ Tamtéž, Kalistovi Zdenku, č. 384, 13. 10. 1921, s. 412.

³¹ Tamtéž, matce, č. 85, 30. 10. 1921, s. 101–102.

³² Tamtéž, matce, č. 88, 17. 11. 1921, s. 107–108.

³³ Tamtéž, matce, č. 90, 30. 11. 1921, s. 112.

³⁴ Tamtéž, matce, č. 91, 24. 1. 1922, s. 112.

³⁵ Tamtéž, otcí, č. 93, 6. 2. 1922, s. 116.

³⁶ Tamtéž, otcí, č. 95, 12. 2. 1922, s. 118.

³⁷ Zdeněk KALISTA, *Kamarád Wolker*, Praha 2017, s. 81.

Píšu.³⁸ Odcizování se dovršilo i v ideové rovině, když se Wolker spolupodílel na formulování principů proletářského umění a přiklonil se k Devětsilu, zatímco Kalista zůstal věrný brněnské Literární skupině. Odchod z podnájmu Na Celné v únoru 1922 definitivně zakončil kapitolu přátelství „na život a na smrt“.

Od 1. března si našel Wolker nové bydlení v Černé ulici u paní Teigeové, matky Karla Teigeo.³⁹ Od 15. března do 1. května hodlal být doma v Prostějově, kde chtěl začít studovat na druhou státnici. Už 5. května potom píše rodičům ze Záhřebu, kde byl s Konstantinem Bieblem na cestě do Bašky.

V posledním roce svého studia nestrávil Wolker v Praze mnoho času. Bieblovi hlásil, že do Prahy přijede v neděli 1. října 1922 kolem půl čtvrté na Masarykovo nádraží.⁴⁰ Podobně hlásil svůj příjezd i Teigemu.⁴¹ Nehodlal se zdržet dlouho, ale musel jít k zápisu na právnickou fakultu (k tomu byl povolán na 11. října) a chtěl vyřídit své literární záležitosti.⁴² V té době zřejmě v menze obědovat nepotřeboval, rodičům si nijak nestěžoval: „*Jinak se mám dosti dobře. Maje dost peněz dobře jím, a to je hlavní.*“⁴³ Domů se vracel ve středu 1. listopadu,⁴⁴ ale v Černé ulici si nechával peřiny, s paní Teigeovou si dohodl možnost dalších přespání v případě vyřizování studijních záležitostí.⁴⁵

Do Prahy se nakrátko vrátil ještě v prosinci 1922, na večer Proletkultu. Představení se konalo v Tylově divadle v Nuslích 11. prosince.⁴⁶ V režii Jindřicha Honzla předvedl Dědrasbor scénické provedení Balady o snu a Wolkerovu jednoaktovku Nejvyšší oběť. Jiří Wolker chtěl být přítomen zkouškám, proto přijel do Prahy o týden dříve. Vrátil se do Černé ulice k Teigeovým, ale nestravoval se zde. V den představení přijela do Prahy i paní Zdena Wolkerová, seděla v lóži s úspěšným autorem, byla po představení i na malé oslavě v bytě Marie Majerové. Do Prostějova se pak vraceli spolu.⁴⁷ Byla to Wolkerova poslední návštěva Prahy.

O podrobnostech pobytu Jiřího Wolkeru v tomto prosincovém týdnu nemáme mnoho zpráv, nemůžeme tedy vyloučit, že právě v této době našel útočiště v menze Studentského domova. Z divadla v Nuslích to neměl daleko, bylo by to praktické řešení.

Devětsil

Měla ale opravdu Wolkerova přítomnost v albertovské menze co do činění s Devětsilem? Vstoupil do něj na konci března 1922.⁴⁸ Vývoj událostí by ale nemohl do konce zimy stihnout, přestože zima let 1921–1922 byla dlouhá a chladná.⁴⁹ Oběd ve Studentském domově

³⁸ Tamtéž, s. 91.

³⁹ J. WOLKER, *Dopisy*, matce, č. 96, 18. 2. 1922, s. 119–120.

⁴⁰ Tamtéž, Bieblovi Konstantinu, č. 288, 27. 9. 1922, s. 307.

⁴¹ Tamtéž, Teigemu Karlu, č. 549, 27. 9. 1922 a č. 550, 28. 9. 1922, s. 585.

⁴² Tamtéž, matce, č. 107, 4. 10. 1922, s. 131–132.

⁴³ Tamtéž, s. 134.

⁴⁴ Tamtéž, matce, č. 111, 31. 10. 1922, s. 136.

⁴⁵ Tamtéž, rodičům, č. 110, 22. 10. 1922, s. 134.

⁴⁶ Zdena WOLKEROVÁ, *Jiří Wolker ve vzpomínkách své matky*, Praha 1937, s. 191.

⁴⁷ Tamtéž, s. 191–196.

⁴⁸ J. WOLKER, *Dopisy*, Teigemu Karlu, č. 542, 29. 3. 1922, s. 579; Pišovi A. M., č. 462, 14. 12. 1921, s. 487–488.

⁴⁹ Tamtéž, Bieblovi Konstantinu, č. č. 283, konec března 1922, s. 300–301.

by se tak jako tak musel odehrát ještě před vstupem do Devětsilu. V době oficiálního oznámení o vstupu už byl v Prostějově a na podzim 1922 měl stravování opět zajištěno.

Stejně tak není pravda, že se rodina Wolkerova pro Devětsil zřekla. Představa, že by jeho vstup do tohoto uměleckého sdružení rodinu vůbec pohoršil, je absurdní. Jiří se rodičům svými literárními úspěchy v levicovém tisku chlubil, stejně jako svými přátelskými styky s levicovými intelektuály. Zvláště maminka byla na literární úspěchy svého syna pyšná a v jeho tvorbě i politické orientaci ho podporovala.⁵⁰ Ve shodě s tím formulovala i své vzpomínky publikované ve 30. letech, kdy (na rozdíl od vydání v 50. letech) neměla důvod svůj postoj k synovu „bolševictví“ přikrašlovat.

Víme také zcela jistě, že ho rodiče na studiích finančně podporovali, byť rozpočet jeho potřeb byl veden dosti přísně. Pokud tedy Wolker potřeboval menzovní obědy, bylo to spíše z nedostatku jiných příležitostí, jak si stravování zajistit, případně z důvodu momentální finanční tísně (pokud například peníze určené na obědy použil na jiný účel).

Z toho vyplývá, že chceme-li Wolkerovu fotografii v menze Studentského domova Na Slupi datovat, nejpravděpodobnější je začátek roku 1922, kdy nemoc bytné paní Čapkové přinesla velké problémy v zajišťování obědů. Nemůžeme vyloučit ani prosincový týden 1922, kdy se autor účastnil zkoušek na představení Proletkultu, stravování neměl zajištěno a albertovská menza se blízkostí od Tylova divadla v Nuslích přímo nabízela. Bieblova korespondence a Pospíšilova zpráva o poukázkách do menzy sice verifikují Wolkerovu přítomnost na Albertově, ale dataci nám neodhalily.

Analýza fotografie

Fotografie zachycuje interiér jídelny Studentského domova, v níž sedí u stolů studenti (a pravděpodobně i jejich učitelé)⁵¹ a obědvají. Právě jejich spontánní chování v době oběda situaci poněkud znesnadňuje, protože nejsou v pozicích, které bychom z hlediska studia jejich skeletu zvláště ocenili. Navíc má většina z nich plná ústa a Jiří Wolker má zavžené oči.

Wolker sedí zcela vlevo a u jeho stolu můžeme vidět ještě dva další muže. Muže v pozadí jsme bez obtíží a v naprosté shodě identifikovali jako pozdějšího profesora gynekologie a porodnictví (také ředitele Všeobecné nemocnice a předsedu České gynekologické a porodnické společnosti) Karla Klause.⁵² Identifikovali jsme ho na základě srovnání s fotografií z pozůstalosti doc. Václava Šebka, která je deponována v archivu Národního muzea⁵³ (a na které je společně s docentem Šebkem a profesorem Peterem). Nález jsme ještě konfrontovali s pozdější fotografií, která je dostupná například na Bibliografii dějin českých zemí (Historický ústav AV ČR).⁵⁴

K identifikaci Jiřího Wolkerova jsme použili jako referenční snímek jeho fotografie z období kolem maturity, na kterých je podobně starý a v podobném stavu výživy. Nutriční stav

⁵⁰ Jiří WOLKER, *Korespondence s rodiči*, Praha 1952, dopis z 25. 10. 1920, s. 60–61, pohlednice z 16. 10. 1922, s. 118; Z. WOLKEROVÁ, *Jiří Wolker ve vzpomínkách své matky*, s. 169; Edvard VALENTA, *Život samé psaní*, Praha 1970, s. 79.

⁵¹ *Tyfová otrava*, Večer: lidový deník 9, č. 168 (27. 7. 1922), s. 3.

⁵² <<https://www.medvik.cz/bmc/link.do?id=jk01060315>> (Citováno 15. 3. 2020).

⁵³ Archiv Národního muzea, fond Šebek Václav, datace: 1931–1978.

⁵⁴ Historický ústav AV ČR, Bibliografie dějin českých zemí: <<https://biblio.hiu.cas.cz/authorities/7395>> (Citováno 15. 3. 2020).

se u něj jako u mnoha nemocných s pokročilou/terminální tuberkulózou výrazně měnil. Plnější nebo hubenější tváře pak mohou vytvářet jiný obrys obličeje, aktuální objem corpus adiposum buccae také ovlivňuje posazení ušních boltců, ačkoli pozice tragu se nemění. V závislosti na podkožním tuku se může měnit i tvar rtů a množství tukové tkáně v orbitě může mít za následek změnu výrazu očí. Není tedy možné použít náhodnou fotografii – výběr je nutné důkladně zvážít.

Podíváme-li se na Wolkerovu podobu na fotografii z menzy systematicky, vidíme, že tvar brady přesně odpovídá referenční fotografii, stejně tak i tvar uší a úhel mandibuly. Tvar a plnost rtů jsou rovněž totožné, i tvar nosu. Oči jsou zavřené, ale nelze na nich diferencovat rysy, které by se od srovnávací fotografie odlišovaly. Nadočnicové oblouky a tvar obočí jsou totožné, zcela charakteristické. Celkový výraz tváře je nápadně wolkerovský.

Jedinou spornou položkou je frontální vlasová hranice. Jiří Wolker měl na různých fotografiích různé účesy, většinou krátké až polodlouhé vlasy česané dozadu a doprava. Na referenčních fotografiích vybíhala v mediální čáře frontální vlasová hranice kaudálně, ale tento výběžek se zdá být na fotografii z menzy poněkud užší než na ostatních fotografiích. Tato drobná odlišnost může být ovšem způsobena tím, že se Wolker v přeplněné jídelně zpotil a krátké vlasy – „chmýří“, které tvořily širší základnu tohoto výběžku, splynuly s ostatními vlasy. Fotografie mohla být také retušována. Tuto odlišnost tedy nepovažujeme za zásadní.

Naopak zásadní problémy jsme měli při snaze o identifikaci mladého muže, který sedí v popředí a poněkud rozezleně se ohlíží na fotografa. Patří vůbec k Wolkerovi, nebo ne? Pomysleli jsme na obě varianty, ale Wolkerova uvolněná poloha a fakt, že je na snímku již po obědě, má prázdný talíř, složený příbor, a přesto neodchází, nás vedly k domněnce, že na někoho čeká. Přičemž je nepravděpodobné, že by to byl Karel Klaus.

Prošli jsme desítky Wolkerových přátel a našli jsme několik osob, jejichž přítomnost by byla možná. Jedním z hlavních kandidátů byl Zdeněk Kalista. Faktorů, které by z hlediska antropologického svědčily pro tuto možnost, byla řada: především tvar uší a nosu, nadočnicových oblouků a frontální vlasové linie. O jeho identitě jsme byli na základě srovnání s veřejně dostupnými snímky přesvědčeni, ale v archivu Památníku národního písemnictví jsme našli řadu fotografií, které tuto domněnku vyvrátily. Po jejich prostudování jsme zjistili, že skutečný Kalista měl poměrně výraznou retrogenii, jeho mandibula byla krátká, s úhlem zapadlým v tukovém tělese, jeho vlasy světlejší a řidší, rovnější. Založení límce pod úhel mandibuly, jak ho má muž na fotografii, by u Kalisty nebylo možné bez hrubého násilí. Měl také úplně jiné ruce. Přestože jsme našli i jeden Kalistův snímek, který v koláži se studovanou fotografií působil velmi sugestivně, na základě početní převahy neslučitelných snímků se k této variantě nakonec nepřikláníme. Jeho přítomnost v období, do kterého jsme fotografii datovali, není pravděpodobná ani z hlediska literárněhistorického, jak jsme ukázali výše.

Vlasy nás ale vedly k myšlence na Karla Konráda, jehož veřejně přístupná vojenská fotografie dávala určitou naději, ale po návštěvě depozitáře PNP v Litoměřicích, kde jsme prostudovali fotografie, ukazující zcela odlišný tvar lebky, čelisti i vlasové hranice, jsme ho také zavrhlí.

Pomysleli jsme i na Antonína Matěje Píšu, ale jeho hypertelorismus se s fotografií vůbec neslučoval. Ani typický hranatý obličej a „netopýří uši“ Karla Teigeho jsme na fotografii neviděli. Stejně snadno jsme vyloučili i Ivana Sekaninu, jehož velký oválný obličej a výrazné světlé oči vůbec do podoby tohoto muže nezapadají.

Posledním mužem, o jehož podobu jsme se velmi zajímali, byl Jan Pospíšil. Byl to právě on, kdo poukázky Wolkerovi zprostředkoval, a setkání na obědě by bylo zcela přirozené – Pospíšil jistě neměl důvod obědvat jinde. Zde ale vyvstal problém: fotografii Jana Pospíšila nemá ani SOKA Prostějov, ani Muzeum a galerie v Prostějově, v jejichž pomoc jsme doufali. Oslovili jsme i veřejnost pomocí sociální sítě města Prostějova, ale bez úspěchu. Za pomoci ochotné archivářky jsme alespoň zjistili hlavní genealogické údaje, které nám pomohly nalézt prasynovce dr. Pospíšila. Jeho fotografii ale bohužel nevládní a situaci ve zbytku rodiny komentoval slovy: „Vše ztraceno a zapomenuto.“ Je tedy možné, že třetí muž byl JUC. Jan Pospíšil, pozdější prostějovský advokát, ale vzhledem k absenci referenční fotografie tuto hypotézu nemůžeme ověřit.

Musíme připustit i možnost, že tento muž neměl s Wolkerem nic společného a že důvodem čekání byla nerušená příprava fotografické techniky nebo přání nechat se fotografovat.

Ověření identifikace

Je subjektivní identifikace dostatečná? Odpovědět na tuto otázku je nesnadné až nemožné a objektivní kritéria k identifikaci osob podle fotografií se hledají těžko. K forenzním účelům odborníci zpravidla používají lidské hodnotitele s vysokým skóre v testu GFMT (Glasgow Face Matching Test). Jedná se o standardizovaný kognitivní test, sestavený za účelem zhodnocení schopností dané osoby rozlišit tváře neznámých osob. Ve své krátké verzi je sestavený ze čtyřiceti párů fotografií, které zachycují jednu a tutéž osobu nebo dvě různé osoby. Jak ale ukazuje recentní výzkum, skutečný výkon v praxi nekoreluje se skóre v tomto testu.⁵⁵ Podobně problematický je i BTWFT (Before They Were Famous Test). Reálná praxe při rozlišování obličejů je tedy svízelná a univerzální řešení neexistuje.

Další možností jsou speciální aplikace – a tuto metodu jsme také využili. Aplikace Image Analysis Toolset (IAT) v módu Face comparison si počínala takto: Jiřího Wolkeru vůči referenční fotografii identifikuje jako 67,81 % shodu a značí zeleně na znamení souhlasu, přičemž jeho známé fotografie vzájemně skóruje mezi 50 a 100 %, tedy srovnatelně. Kuriózní je, že o jedné osobě na skupinové fotografii si je aplikace zcela jista, že je to Jiří Wolker. Bohužel je to pán sedící za Wolkerem, který mu vůbec není podobný. U druhých dvou mužů jsou skóre ještě heterogennější, ať porovnáváme studovanou fotografii s referenční, nebo dvě známé. Aplikace sama o sobě tedy zjevně nemá pro porovnání fotografií velký přínos, může pouze doplnit hodnocení předem vtipovaných a vizuálně porovnaných fotografií.

Závěr

Na základě systematického studia jsme došli k závěru, že jsme našli dosud neznámou fotografii Jiřího Wolkeru a Karla Klause, která je cenná především z hlediska mapování Wolkerova života v Praze. Nabízí se zajímavé téma k zamyšlení – že si asi nikdo

⁵⁵ Eilidh NOYES – Matthew HILL – Alice O'TOOLE, *Face recognition ability does not predict person identification performance: using individual data in the interpretation of group results*, Cogn Res Princ Implic. 3, 23 (2018); doi:10.1186/s41235-018-0117-4.

z přítomných pánů neuvědomoval, jak neobvyklé a vzácné setkání to je. Že pozdější významný gynekolog obědvá se slavným básníkem.

Poděkování

Hlavní dík náleží Dr. Janu Šimkovi z Národního pedagogického muzea v Praze, který nám poskytl popisovanou fotografii.

Děkujeme i Mgr. Barboře Zelenkové z FF UP, která pomohla sestavit tvůrčí tým, pokrývající pole medicíny a její historie, antropologie a literární historie.

TEREZA KOPECKÁ – ZUZANA SCHIEROVÁ – RENATA FERKLOVÁ – ALEŠ MISAŘ

Nach der Arbeit hungrig, genossen wir die eigenen Worte, oder der Kostgänger Jiří Wolker

ZUSAMMENFASSUNG

Im Archiv des nationalen pädagogischen Museums J. A. Comenius und seiner Bibliothek (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského) fand sich unter Fotografien aus studentischem Milieu der 1920er Jahre eine Aufnahme der Mensa des Studentenwohnheims, auf der wahrscheinlich Jiří Wolker zu sehen ist. In vorliegender Studie wird die Entstehungszeit der Aufnahme datiert, die Identität Jiří Wolkers überprüft, werden weitere Personen zu identifizieren versucht und wird der historische Kontext zu dem abgebildeten Geschehen vermittelt.

Zu diesem Zweck wurden anthropologische Methoden (subjektive und objektive) und eine große Menge historischer Quellen benutzt, vor allem publizierte Korrespondenz, mit deren Hilfe überprüft werden konnte, ob Jiří Wolker diese Mensa tatsächlich besucht hatte. Auch konnten einige Mythen über Wolker widerlegt und seine materiellen Verhältnisse richtiggestellt sowie seine Beziehungen zu Freunden erhellt werden, die sich in seinem Lebensstil in Prag spiegelten.

(Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter)

MUDr. Tereza Kopecká, Ph.D.

*Ústav dějin lékařství a cizích jazyků I. LF UK
tera.houbicka@gmail.com*

Mgr. Zuzana Schierová

*Ústav dějin lékařství a cizích jazyků I. LF UK
Hrdličkovo muzeum člověka PFF UK
zuzana.schierova@natur.cuni.cz*

PhDr. Renata Ferklová

*Památník národního písemnictví, Praha
ferklova@pamatnik-np.cz*

Mgr. Aleš Misař

*Ústav historických věd, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice
misar.ales@post.cz*

Obrazová příloha

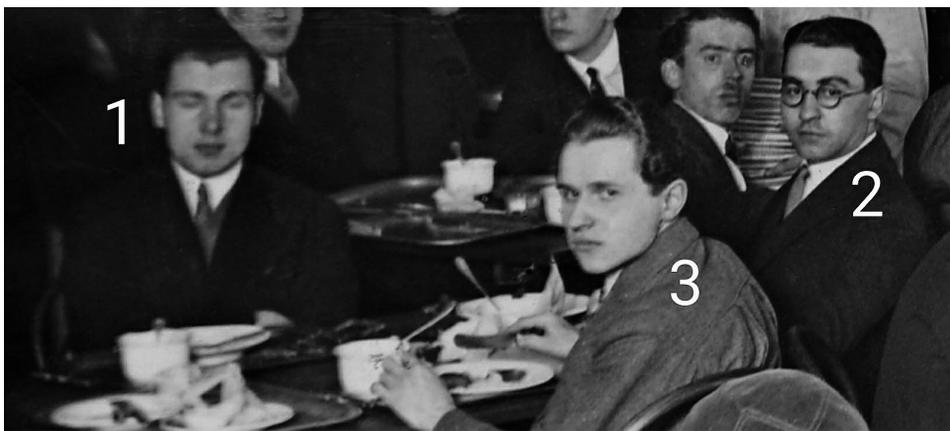
Obr. 1 Studentský domov v Praze na Albertově (1921–1928), celkový pohled na budovu (ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského, sign. F 323/1; digitální kopie Petr Šolar)

Obr. 2 Jiří Wolker (Fotoarchiv Literárního archivu Památníku národního písemnictví, sign. 630000020_020 88_001_00018a)

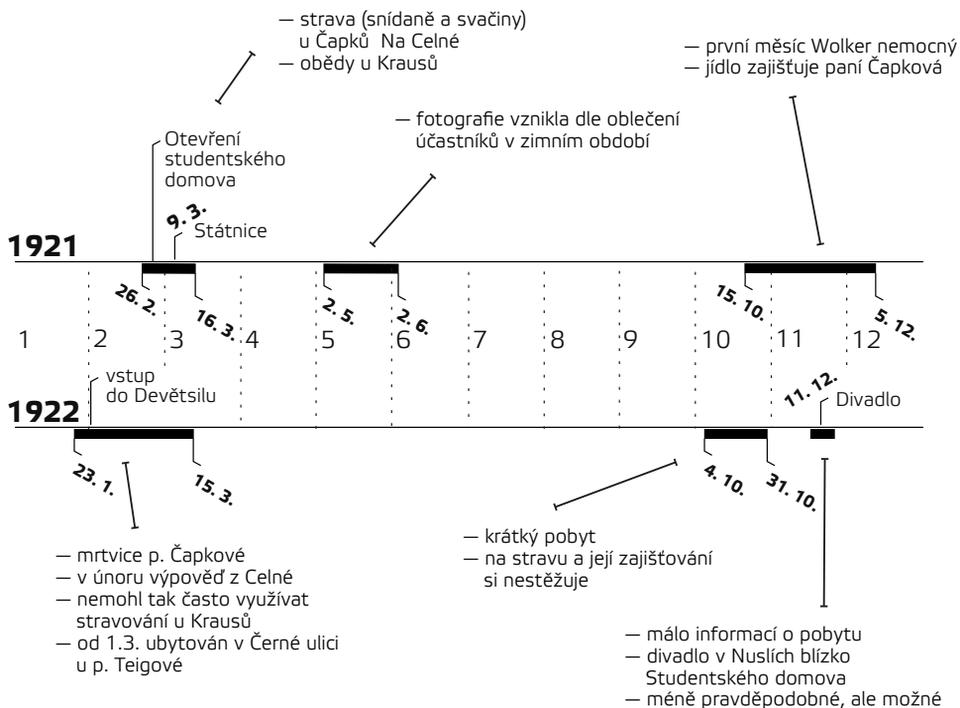

Obr. 3 Jídelna Studentského domova v Praze na Albertově (1921–1928), studie sleduje první stůl v levé řadě u stěny (ze sbírky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského, sign. F 323/6; digitální kopie Petr Šolar)

Obr. 4 Detail fotografie č. 3 – s identifikací osob: 1 – Jiří Wolker, 2 – Karel Klaus, 3 – neidentifikovaný muž.

Chronologie pobytů Jiřího Wolкера v Praze v letech 1921–1922

Obr. 5 Časová osa naznačující chronologii pobytů Jiřího Wolкера v Praze v letech 1921–1922 (zpracoval MgA. Martin Krupa)

Kronika

Zpráva z pracovního pobytu v Archivu Univerzity Komenského v Bratislavě (16. 2.–21. 2. 2020)

Zájem o současné dění nejen v českých vysokoškolských archívech¹ nás přivedl v únoru roku 2020 za podpory z programu Erasmus+² k pracovnímu pobytu ve slovenské metropoli. V rámci této stáže jsme navštívili Archiv Univerzity Komenského³ v Bratislavě (dále jen AUKom),⁴ šlo tak do jisté míry o putování z pražské UK do bratislavské UK. Primárním cílem pobytu v AUKom bylo poznání konkrétního slovenského vysokoškolského pracoviště. Sekundárním cílem byla možnost porovnat aktuální dění v oblasti archivní a předarchivní péče⁵ v domovském pracovišti v Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy v Praze (dále jen ÚDAUK)⁶ s děním v AUKom, a to za účelem získání vzájemné inspirace a podnětů.

Univerzita Komenského v Bratislavě a její specializovaný archiv

Zatímco v České republice je aktuálně 11 akreditovaných vysokoškolských archivů,⁷ na území Slovenska existují jen tři specializované vysokoškolské archivy, všechny se vztahují

¹ Např. na 6. archivním kolokviu zástupců českých vysokoškolských archivů konaném na VŠB-TU Ostrava 6.–7. 2. 2020 byla 6. 2. 2020 ustanovena *Odborná skupina vysokoškolských a vědeckých archivů* při České archivní společnosti. Platformu potvrdil výbor České archivní společnosti na zasedání 9. 3. 2020 v Brně. <<http://cesarch.cz/aktuality/zapis-c-22-z-radne-schuze-vyboru-ceske-archivni-spolecnosti-konane-dne-9-brezna-2020-v-moravskem-zemskem-archivu-v-brne/>> (cit. 10. 7. 2020).

² Erasmus+ byl vzdělávací program Evropské unie na období 2014–2020, který podporoval spolupráci a mobilitu ve všech sférách vzdělávání, v odborné přípravě a v oblasti sportu, mládeže a neformálního vzdělávání. <<https://www.naerasmusplus.cz/cz/o-programu/>> (cit. 10. 7. 2020).

³ Pobyt zajišťovala vedoucí archivu Mgr. Mária Grófová spolu s dvěma dalšími pracovníky doc. RNDr. Pavlem Sůrou, CSc. a Mgr. Janou Macounovou. Všem děkujeme za jejich ochotu a vstřícnost.

⁴ Vzhledem k badatelským zájmům Marka Brčáka jsme navštívili i další paměťové instituce: Štátní archiv v Bratislavě, kde jsme učinili rešerše ve fondu Kapucíni Bratislava, a Kapucínskou provinční knihovnu slovenské provincie v Pezinku, kde jsme studovali rukopisy: *Catalogus Omnium PP. Et FF. Ordinis Minorum Capucinatorum ab Origine Provinciae Austriaco Hungariae Complectens* (bez signatury); *Archivium summarium seu Acta memorabilia Familiae Baziniensis Patrum Capucinatorum ex omnibus dispersis scriptis ab anno MDCLXXIV in unum congesta et conscripta per Patrem Severum Modrensem Capucinorum annis 1746 et 1747 usque ad annum MDCCXXV/VII* (bez signatury). V této souvislosti děkujeme za vstřícnost a milé přijetí v Pezinku doc. Mgr. Ladislavu Tkáčikovi, Ph.D., OFMCap.

⁵ Podrobněji k problematice viz Petr CAJTHAML – Marek ĐURČANSKÝ, *Předarchivní péče v Archivu Univerzity Karlovy v minulosti a současnosti*, *Paginae historiae* 20/2, 2012, s. 194–207.

⁶ K historii a činnosti ÚDAUK blíže Petr CAJTHAML – Marek ĐURČANSKÝ, *Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy*, *Západočeské archivy* 7, 2016, s. 15–22.

⁷ Na základě § 80 zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů (ve znění účinném od 24. 4. 2019) mají své akreditované specializované archivy tyto univerzity: Akademie výtvarných umění v Praze, České vysoké učení technické v Praze; Masarykova univerzita, Mendlova univerzita v Brně, Slezská univerzita v Opavě, Univerzita Hradec Králové, Univerzita Karlova, Univerzita Palackého v Olomouci, Veterinární a farmaceutická univerzita Brno, Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Vysoké učení technické v Brně. Akreditačním řízením prochází v současné době Ostravská univerzita. <<http://cesarch.cz/archivnictvi/adresar-archivu/specializovane-archivy/>> (cit. 10. 7. 2020). K českým univerzitním archivům

k bratislavským univerzitám.⁸ Vedoucí AUKom je od 1. 3. 2018 Mgr. Mária Grófová, která byla v minulosti mj. členkou výboru i předsedkyní *Spoločnosti slovenských archivárov*.

Univerzitu Komenského jsme navštívili jen několik měsíců poté, co si připomněla 100leté výročí vzniku, na připomínkových událostech se do značné míry podílel i AUKom.⁹ Univerzita byla založena zákonem č. 375/1919 Sbirky zákonů a nařízení, který dne 27. 6. 1919 přijalo Národní shromáždění republiky Československé. Nejednalo se však o první univerzitu v Bratislavě, Komenského univerzita totiž při svém vzniku převzala i část inventáře a učeben zrušené Maďarské královské Alžbětiny univerzity, která se přestěhovala do Budapešti a následně do Péce, kde působí dodnes. Ta byla založena v roce 1912, přednášet se na ní začalo od roku 1914.¹⁰ Nejstarší univerzitou v Bratislavě však byla *Universitas Istropolitana*¹¹ (1465–cca 1491) založená uherským a chorvatským králem Matyášem Korvínem. Její existenci v bratislavském Starém Městě ve Ventúrské ulici číslo 3 připomíná pamětní deska. Dnes má Univerzita Komenského 13 fakult, na nichž studuje přibližně 27 000 studentů.¹² Je zhruba o polovinu menší dle počtu studentů než Univerzita Karlova.

AUKom spravuje z drtivé většiny dokumenty z období od vzniku univerzity do dnešní doby. V jeho fondech lze nalézt i dokumenty, které se nevážou k mateřské univerzitě, například zmiňme, že ve *Zbierke historických diplomov* je uložený vzácný originál diplomu magistra chirurgie z roku 1775 vydaný Lékařskou fakultou Trnavské univerzity Antonovi Augustínymu z Horných Kočkoviec.¹³ Celková metráž archivních materiálů AUKom je 2 954 bm, tedy v porovnání obdobná jako u Archivu Masarykovy univerzity v Brně (2 499 bm),¹⁴ který vznikl ve stejné době a funguje při podobně velké universitě.

AUKom je složen ze 7 pracovníků (v rámci 6 úvazků). Z našeho pohledu je zvláštností, ale opodstatněnou, že všichni pracovníci dle potřeby určované vedoucím archivu spravují všechny fakulty a dělí se také o další nezbytné pracovní činnosti. Archivář nemá přidělenou „svou“ fakultu. V roce 2019 měl AUKom 86 badatelských návštěv (celkově

podrobněji Petr CAJTHAML – Marek ĐURČANSKÝ, *University Archives in the Czech Republic*, Archives et bibliothèques de Belgique 89/1–4, 2018, s. 71–90.

⁸ Kromě AUKom se jedná i o Archiv Slovenskej technickej univerzity (zal. 1965) a Archiv Ekonomickej univerzity (zal. 1993). <https://www.stuba.sk/sk/pracoviska/archiv-stu.html?page_id=662; <https://euba.sk/univerzita/organizacna-struktura-a-pracoviska/utvary-riadene-rektorem/archiv-ekonomickej-univerzity-v-bratislave>> (cit. 10. 07. 2020).

⁹ Například výstavy s názvem *Čo ste (ne)vedeli o Univerzite Komenského v Bratislave* ve foyer historické budovy Univerzity Komenského na Šafaříkově náměstí, 26. 3.–30. 6. 2019. <https://uniba.sk/fileadmin/ruk/archiv/Vystava_UK_2019.pdf> (cit. 16. 07. 2020); *Prvá dáma vzdelávania – 100 rokov Univerzity Komenského* v Staré radnici Muzea města Bratislavy, 26. 6.–13. 10. 2019. K výstavě vznikl zdařilý katalog: Mária GRÓFOVÁ – Margaréta HERNANDO (edd.), *Prvá dáma vzdelávania – 100 rokov Univerzity Komenského v Bratislave. Sprivodca k výstave Muzea mesta Bratislavy pri príležitosti 100. výročia vzniku Univerzity Komenského v Bratislave*, Bratislava 2019. Z dalších publikací vzniklých v souvislosti s oslavami založení univerzity, na nichž se podíleli pracovníci AUKom, například Mária GRÓFOVÁ – Pavel ŠŮRA (edd.), *Čestní doktori Univerzity Komenského 1928–2018*, Bratislava 2019.

¹⁰ Martin DÚBRAVA (ed.), *Univerzita Komenského. 90 rokov vysokoškolského vzdelávania a vedy na Slovensku*, Bratislava 2009, s. 25; Andrej TÓTH, *Vysokoškolská výuka jako politická otázka – maďarské požadavky v Československu 1918–1938*, in: Jiří Januška (ed.), *Česko-maďarské ob(z)ory: Kapitoly z dějin česko-maďarských univerzitních vztahů*, Praha 2018, s. 66–75, s. 68.

¹¹ Z obsáhlé literatury k tématu viz alespoň Miriam HLAVÁČKOVÁ, *Univerzita Istropolitana a Kapitula pri Dóme sv. Martina v Bratislave. K právnickéj fakulte na Univerzite Istropolitane*, in: Pavel Krafl (ed.), *Sacri canones servandi sunt: ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, Praha 2008, s. 468–476.

¹² <https://uniba.sk/fileadmin/ruk/ovv/Ine/UK_v_cislach_a_grafoch_2018-2019_sj.pdf> (cit. 10. 07. 2020).

¹³ Detailněji na <<https://uniba.sk/o-univerzite/rektorat-uk/archiv-uk-a/historia-archivu-uk/>> (cit. 10. 07. 2020).

¹⁴ <<https://www.archiv.muni.cz/fondy-a-sbirky/obecne-informace>> (cit. 10. 7. 2020).

28 tuzemských a 4 zahraniční badatele). Pracovníci v témže roce vyhotovili 209 kusů úředních opisů a potvrzení.¹⁵ Z fakult a součástí Univerzity Komenského převzali do archivního fondu 75 bm dokumentů.¹⁶

Výzvy přítomnosti a budoucnosti – nová budova, digitální archiv, el. spisová služba

AUKom se věnuje stejné činnosti a povinnostem jako ÚDAUK. Má tak řadu obdobných problémů a pracovních výzev. Jedním z hlavních problémů obou archivů jsou nevyhovující prostory. V současnosti sídlí AUKom na adrese Staré grunty 55, Bratislava – Karlova Ves, v areálu s přizemními dřevěnými budovami, které v předlistopadových dobách sloužily vojenskému výcviku vysokoškolských posluchačů. Archivu jsou v areálu vyčleněny budovy číslo 4 a 5, jež jsou propojené chodbou. AUKom se na toto místo přestěhoval v roce 2008, jelikož ani předchozí sídlo (v Botanické ulici 7) nevyhovovalo. Budova se nacházela v bývalé loděnici v těsné blízkosti Dunaje, mj. byla silně postižena povodní v roce 2002, naštěstí však bez poškození archivních dokumentů.

Obě budovy na současné adrese nevyhovují nejen kapacitně, ale i podmínkami uložení archiválií (velké výkyvy hodnot teploty a vlhkosti). Celkově se jedná od počátku o provizorium, které trvá již 12 let. Jednou z hlavních priorit AUKom je výstavba nové budovy, která je po řadu let jen ve fázi záměru. V současné době není ještě rozhodnuto ani o podobě projektu, ani o tom, zda by v nové budově sídlil jen univerzitní archiv (priorita současné vedoucí archivu) nebo i další rektorátní pracoviště (priorita vedení univerzity), což by i z hlediska uchování a zpřístupňování archiválií nebylo žádoucí.

Na stavbu nové archivní budovy navazuje i další aktuální téma – digitalizace a potřeba vlastního univerzitního digitálního archivu. I ten je zatím jen ve stádiu velmi hrubých záměrů. Na jeho vývoji by se pravděpodobně podílela sama univerzita, především ve spolupráci s pracovníky Centra informačních technologií Univerzity Komenského.

Univerzita Komenského usiluje i o vlastní elektronickou spisovou službu, zatím nezavedenou a nevedenou, což je jeden z dalších problémů, kterým se AUKom musí zabývat. Stejně jako v případě budování digitálního archivu je plánováno, že by mělo jít o vlastní systém spisové služby, vytvořený na míru univerzitě a jednotlivým pracovištím.

Vše od plánů na novou budovu, digitální archiv a elektronickou spisovou službu je prozatím jen v dále nerozvíjených záměrech, které se odvíjejí od budoucích finančních možností univerzity i ministerstva školství. Do velké míry je vše ovlivněno měnicími se prioritami rozhodujících představitelů univerzity a častými personálními změnami na postech proktorů i ministrů školství, které vždy aktuální záměry vedení archivu vrací do bodu nula.

Při našem pracovním pobytu v AUKom vznikla plodná diskuze a došlo k vzájemnému sdílení informací o fungování obou archivů – pražského i bratislavského. Bratislavští

¹⁵ *Správa o činnosti Archivu UK v Bratislave za rok 2019*, s. 8. ÚDAUK v roce 2019 měl 761 badatelských návštěv (celkově 289 badatelů, z toho 45 zahraničních badatelů). Dále ÚDAUK v roce 2019 vyhotovil 584 kusů úředních opisů a potvrzení. Viz *Výroční zpráva Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy za rok 2019*, s. 6. <https://udauk.cuni.cz/ARCH-47-version1-vyrocní_zprava_udauk_2019.pdf> (cit. 28. 7. 2020).

¹⁶ *Správa o činnosti Archivu UK v Bratislave za rok 2019*, s. 3. Srov. ÚDAUK měl za rok 2019 přírůstek 427 bm. Viz *Výroční zpráva Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy za rok 2019*, s. 4–5. <https://udauk.cuni.cz/ARCH-47-version1-vyrocní_zprava_udauk_2019.pdf> (cit. 28. 7. 2020).

kolegové projevíli zájem o bližší seznámení se situací na Univerzitě Karlově, protože ve stavbě nové budovy, budování archivního informačního systému (digitálního archivu) a fungování elektronické spisové služby je Univerzita Karlova o velký kus napřed.¹⁷

Sdílení zkušeností – fotoarchiv, audio-video sbírka, sbírka muzejních předmětů

Marek Brčák s bratislavskými kolegy sdílel zkušenosti se správou jejich fotoarchivu a audio-video sbírky, neboť sám je také správcem obdobných fondů v ÚDAUK. AUKom v současné době inventarizuje svůj bohatý fotoarchiv,¹⁸ respektive přemýšlí nad jeho finální strukturou, která v budoucnu může být inspirativní i při inventarizaci Fotoarchivu Univerzity Karlovy. Z hlediska zpřístupňování fotografií musí AUKom řešit stejný problém jako ÚDAUK, a to otázku autorských práv k dobovým fotografiím. Před rokem 1989 fotografoval většinu významných událostí z dění na Univerzitě Komenského (například udělování čestných titulů dr. h. c.) externí fotograf. Držitelem autorských práv k těmto fotografiím se tak nestala univerzita, která uchovává pozitivy fotografií, ale v privatizačních turbulencích po roce 1989 *Tlačová agentura Slovenskej republiky* (TASR), jež spravuje negativy k fotografiím.

Součástí archivních sbírek jsou (pro nás z ÚDAUK nezvykle) nepapírové trojrozměrné archiválie uložené ve speciálních depozitních místnostech. *Zbierka muzejných predmetov* v AUKom vznikla v roce 2008. Je pestrá, obsahuje sbírku historických talárů, sbírku medailí, plaket a pamětních mincí, trojrozměrné předměty (většinou se jedná o nejrůznější historické přístroje používané v univerzitních laboratořích), sbírku akademických pečetidel a sbírku učebních pomůcek. Stejně jako v případě papírových archiválií chybí více vyhovující prostředí, v němž by byly uloženy.¹⁹ Dle našeho názoru zde existuje velký prostor pro inspiraci od AUKom v souvislosti s obsahem a vedením Dokumentační sbírky Univerzity Karlovy.

Bratislavské archiválie k dějinám Univerzity Karlovy

V AUKom jsme mimo jiné také zjišťovali přítomnost archivních materiálů ve vztahu k Univerzitě Karlově v Praze. V této souvislosti je potřeba především zmínit materiály

¹⁷ K těmto oblastem činnosti ÚDAUK podrobněji viz Petr CAJTHAML – Jakub JAREŠ, *Digitalizace archivních dokumentů o studentech pražských univerzit z období 1882–1939*, AUC-HUCP 52/1, 2012, s. 106–109; Petr CAJTHAML – Lenka VAŠKOVÁ, *Studenti pražských univerzit 1882–1945: digitalizace v Archivu Univerzity Karlovy*, Archivum Trebonse 14/1–4, 2017, s. 204–215; Eliška PAVLÁSKOVÁ – Petr CAJTHAML, *Evolution of Electronic Records Management Systems, Digital Archiving and Czech Universities. From Student Information Systems to Digital Records Management and Long Term Preservation*, in: Jens Blecher – Sabine Happ – Juliane Mikoletzky (Hgg.), *Normen und Ethos. Schreiben Archivarinnen und Archivare Geschichte?*, Leipzig 2018, s. 193–201; Petr CAJTHAML – Eliška PAVLÁSKOVÁ – Zdeněk VAŠEK, *Archivní informační systém Univerzity Karlovy jako nástroj k vybudování LTP archivu*, in: Katarína Tomková (ed.), *LTP 2019. Nové trendy a východiská při budování LTP archívov*, Bratislava 2019, s. 64–77.

¹⁸ Obsahuje 6670 pozitivů, 826 negativů, 64 000 fotografií na digitálních nosičích. Audio-video sbírka čítá 21 filmových páسů a 105 VHS kazet.

¹⁹ Blíže k těmto fondům, záměru zřízení Muzejně-dokumentačního centra (oddělení) Archivu Univerzity Komenského a k neexistenci muzea dějin Univerzity Komenského Margaréta HERNANDO, *Múzejno-dokumentačná činnosť Univerzity Komenského v Bratislave*, *Studia Muzeologica Slovaca* 3, 2019, s. 33–70. Dostupné on-line na <http://www.muzeologia.sk/index_htm_files/SMS_3_2019_def.pdf> (cit. 10. 7. 2020).

k tzv. kufříkovým profesorům, kteří pomáhali zajišťovat výuku na Univerzitě Komenského ve 20. a 30. letech 20. století.²⁰ Jen na tehdejší Filozofické fakultě Univerzity Komenského je doloženo celkem 34 pedagogů,²¹ kteří působili jak na Univerzitě Karlově v Praze, tak i na Univerzitě Komenského v Bratislavě.²²

Závěr

Pracovní pobyt byl přínosný. Splnil vytčené cíle. Hluběji a detailněji jsme se seznámili s problematikou slovenských vysokoškolských archivů a především s konkrétním vysokoškolským pracovištěm – AUKom. S kolegy jsme si vyměnili řadu inspirativních podnětů a informací k tématům archivní budova, digitalizace, elektronická spisová služba, fotoarchiv, dokumentační sbírka apod. Vzpomínat budeme na přátelské přijetí a péči, jichž se nám od kolegů dostalo. Těšíme se, až je budeme moci uvítat v Praze. Došlo k prohloubení dlouhodobé spolupráce mezi našimi pracovišti.

Marek Brčák – Roman Elner
doi: 10.14712/23365730.2021.5

²⁰ Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, I, *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*, Praha 2013, s. 183.

²¹ Borovička Josef (1886–1971), historik – AUKom, Rektorát Univerzity Komenského v Bratislavě, Personálne oddelenie – pedagogickí zamestnanci, registraturna značka B II/2, kart. č. 15 (dále jen PO a číslo kartonu); tamtéž, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě, kart. č. 69 (dále jen FiF a číslo kartonu); Buben Vladimír (1888–1956), jazykovědec-romanista – FiF 69; Eisner Jan (1885–1967), archeolog – PO 39, FiF 66; Golán Karel (1895–1961), historik – PO 51; Hanuš Josef (1862–1941), literární historik – PO 56, FiF 65; Haškovec Prokop Miroslav (1876–1935), literární historik – PO 57, FiF 73; Heidler Jan (1883–1923), historik – PO 60, FiF 65; Hendrich Josef (1888–1950), pedagog – PO 60; Hromádka Jan (1886–1968), geograf, geolog – PO 66, FiF 69; Chaloupecký Václav (1882–1951), historik – PO 71, FiF 66; Otakar Chlup (1875–1965), pedagogika – PO 72, FiF 73; Chotek Karel (1881–1967), etnograf – PO 73; Kalda František (1884–1969), germanista – PO 80, FiF 70; Klecanda Vladimír (1888–1946), historik, archivář – PO 85, FiF 70; Kolář Antonín (1884–1964), klasický filolog – PO 89, FiF 66; Kopál Josef (1883–1966), literární historik, romanista – PO 93; Král Josef (1882–1978), filozof, sociolog – PO 100, FiF 68; Král Jiří (1883–1975), geograf – PO 100, FiF 69; Krejčí Jan (1868–1942), germanista – PO 101, FiF 73; Ludvíkovský Jaroslav (1895–1984), klasický filolog (PO 114, FiF 69); Mukaňovský Jan (1891–1975), estetik, literární teoretik – PO 134, FiF 69; Ondrouch Vojtěch (1891–1963), historik starověku – PO 139, FiF 73; Orel Dobroslav (1870–1942), muzikolog – PO 139, FiF 70; Pražák Albert (1880–1956), literární historik – PO 149, FiF 65; Ryšánek František (1877–1969), bohemista – PO 162; Skutil Josef (1904–1965), archeolog, historik – PO 169; Štůla František (1883–1943), hospodářský geograf, kartograf – PO 186; Tvrdý Josef (1877–1942), filozof, psycholog – PO 195, FiF 70; Uher Jan (1891–1942), pedagogika – PO 200, FiF 68; Vážný Václav (1892–1966), jazykovědec – PO 200, FiF 68; Vočadlo Otakar (1895–1974), anglista, amerikanista – PO 203, FiF 69; Weingart Miloš (1890–1939), filolog – PO 205, FiF 65; Wollman František (1888–1969), etnograf – PO 205, FiF 73; Žakavec František (1878–1937), historik umění – PO 209.

²² Další čeští pedagogové působili i na jiných fakultách Univerzity Komenského v Bratislavě, viz Ondrej DOLAN, *Prehľad profesorov Univerzity Komenského 1919–1966. Prehľad pracovišť 1919–1948*, Bratislava 1968. Dostupné on-line <https://uniba.sk/fileadmin/ruk/nasa_univerzita/RUK/Profesori_na_UK_1919-1966.pdf> (cit. 10. 7. 2020).

Konference *Zdeněk Kalista mezi historiografií a literaturou*, 24. září 2020, Benátky nad Jizerou

Sto dvacet let, která uplynula od narození jednoho z nejdůležitějších a nejneproduktivnějších českých historiků 20. století, se stalo příležitostí k uspořádání konference v jeho rodišti. Organizačně se na jejím zajištění podílel Státní oblastní archiv v Praze (a jako jeho součást zejména Státní okresní archiv v Mladé Boleslavi, od jehož vedoucího Tomáše Heriana vzešel také první podnět), Ústav dějin a archiv Univerzity Karlovy, Muzeum Mladoboleslavsko a Město Benátky nad Jizerou, které pro samotné jednání poskytlo důstojný prostor ve Společenském sálu Zálužný. Účastníci tak měli možnost vychutnat *genia loci* historikova a básníkovy rodného města, umocněného slunečným počasím, přímo vyzývajícím k procházce nedalekým zámeckým parkem. Tím byly ovšem příznivé okolnosti vyčerpány. Konference, o jejímž odložení z epidemiologických důvodů se vážně uvažovalo, se nakonec konala v omezené podobě (v souladu s vyžadovanými hygienickými opatřeními) jak co do počtu posluchačů a účastníků, tak co do programu. Aktivní účast musela odřící zhruba třetina přihlášených přednášejících a zcela zrušen byl doprovodný program, včetně komentované prohlídky výstavy ke Zdeňku Kalistovi připravené Muzeem Mladoboleslavsko či popularizační přednášky Renaty Ferklové (Památník národního písemnictví) s názvem *Benátky a rodný kraj jako zdroj umělecké i vědecké inspirace Zdeňka Kalisty*, která se měla konat v předvečer samotné konference.

Konferenci zahájili zástupci pořádajících organizací přivítáním a vysvětlením okolností uspořádání celé akce. O vzpomínku na svého prastrýce Zdeňka Kalistu se pak s účastníky podělila architektka Zuzana Ilinčevová. Následovala úvodní přednáška Zdeňka Beneše (Ústav českých dějin FF UK) s názvem *Historik mezi svojí a naší současností*. Zamýšlel se v ní na Kalistově příkladu mj. nad otázkami zobecnění historických událostí, vztahem vědy a umění (zejména otázkou umělecké složky historického díla) a především pak rolí, kterou historie sehrává v současné společnosti ve svých odborných i neobdobných kontextech.

Následující jednání bylo rozděleno do tří bloků. První z nich, moderovaný Mikulášem Čtvrtníkem (Státní oblastní archiv Praha) a věnovaný Zdeňku Kalistovi jako historikovi, zahájil společný příspěvek Bohumila Jirouška, Jitky Máchalové (oba Historický ústav FF JU) a Martiny Halamové (Ústav bohemistiky FF JU). Srovnávali v něm pojetí baroka u Kalisty a italského historika a filozofa Benedetta Croceho (1866–1952). Oba autory spojoval komplexní přístup zahrnující nejen výtvarné a architektonické projevy baroka, ale také např. lidové texty a artefakty nebo barokní komponovanou krajinu. Oběma byla vlastní rovněž inspirace německou historiografií. Ke Kalistovu pojetí baroka se diskutující během celého jednání vraceli ještě několikrát, pozornost budil i související vztah k české renesanci (resp. její faktická nepřítomnost v Kalistově díle) a geografické limity jeho zájmu o evropské baroko. V následujícím příspěvku se Marek Krejčí (Ministerstvo kultury ČR) zabýval poválečnou korespondencí Zdeňka Kalisty s přáteli zejména z okruhu katolických intelektuálů (Stanislav Sousedík *1931), částečně také jeho spoluvěznů (František Křelina 1903–1976, Josef Knap 1900–1973). Některá jména vzbudila údiv a vyvolala živou diskusi, především památkáře Hugo Rokyty (1912–1999) a technika Vladimíra Lista (1877–1971). První blok jednání uzavřel Martin Barus (Archiv Biskupství litoměřického) referátem o torzu Kalistova zamýšleného díla *Dějiny Litoměřické diecéze*, s jehož přípravou historik

započal nedlouho před svým uvězněním. V diskusi byly sledovány především otázky koncepce zamýšleného díla a historikův vztah k litoměřickému biskupovi, kardinálu Štěpánu Trochtovi (1905–1974).

V bloku moderovaném Karolem Bílkem (Literární archiv Památníku národního písemnictví) a zaměřeném na literární dílo Zdeňka Kalisty představila Renata Ferklová širokou paletu jeho paměťových textů. Patří mezi ně nejen díla *sensu stricto* vzpomínková, ale také část korespondence nebo pohádky zasazené do místního benátského prostředí. Následoval příspěvek Eduarda Burgeta (Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i) rekonstruující vznik a osudy knihy *Listy synu Alšovi o umění* na pozadí smutných osudů vydavatelství Československý spisovatel počátkem 70. let. Složitě cestě Kalistových textů ke čtenářům a podobám překážek byla věnována i následující diskuse, při níž byla osvětlena i příprava posledního dílu jeho paměti, který by měl vyjít v dohledné době. Alespoň částečně se tak dostalo na problematiku historikova věznění, již měly být podle původního programu konference věnovány hned dva příspěvky.

Poslední blok moderovaný Danielem Doležalem (Státní oblastní archiv Praha) měl být původně orientován na Kalistovy životní osudy, nakonec se do něj zhruba stejnou měrou promítla i jeho role historika. Zdeněk Hojda (Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK) se na základě dochované korespondence věnoval vztahu jindřichohradeckého archiváře Ondřeje Franty (1866–1939)¹ ke Zdeňku Kalistovi a odrazu tohoto přátelství na stránkách díla *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*. O Franta byl mladému historikovi nepochybně důležitým mentorem a usnadnil mu první praktické kroky v práci s rukopisnými barokními prameny. Autor monografie² o Kalistově pojetí duchových dějin Mikuláš Čtvrtník se vrátil k tomuto tématu také ve svém příspěvku. Přiblížil v něm postavení tohoto směru současně historiografie zvláště v německém prostředí, jeho vztah k archivnictví a zejména potenciál pro lepší porozumění aktuálnímu dění, např. v souvislosti s dějinami pojmů. Blok uzavřel referát Daniely Brádrerové (Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i) a Marka Ďurčanského (Ústav dějin a archiv UK) o vztahu Zdeňka Kalisty k historikovi východní Evropy Jaroslavu Bidlovi (1868–1937) a jeho žákům Miladě Paulové (1891–1970) a Josefu Macůrkovi (1901–1992). Na těchto osobních vazbách, v nichž převažovaly negativní aspekty, byl částečně ilustrován také přezíravý postoj převažující části meziválečné české historické obce k dějinám východní Evropy. Diskuse k poslednímu bloku se postupně přelila do generální diskuse k celé konferenci. Přišla v ní řeč na Kalistova metodologická a ideová východiska a opětovně na jeho pojetí baroka. Jednání uzavřelo závěrečné slovo Zdeňka Beneše.

Konference přinesla alespoň částečnou bilanci recepce díla Zdeňka Kalisty za poslední dvě dekády, jež uplynuly od předcházející konference s názvem *Zdeněk Kalista a kulturní historie* konané ve dnech 14.–15. 4. 2000 v Sedmihorkách.³ Zhruba polovina přednášejících

¹ K této méně známé osobnosti např. Pavel KOBASA, *Válka ve vzpomínkách černínského archiváře*, in: Dalibor Státník (ed.), *Jedna generace – dvě války*. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích dne 13. května 2005, České Budějovice 2006, s. 62–66.

² Mikuláš ČTVRTNÍK, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Der tschechische Historiker Zdeněk Kalista und die Tradition der deutschen Geistesgeschichte*, Hamburg 2010; též, *Duchové dějiny v kontextu české a evropské historiografie 19. a 20. století*, Praha 2019.

³ Příspěvky byly publikovány in: Ivo NAVRÁTIL (ed.), *Zdeněk Kalista a kulturní historie. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 14.–15. dubna 2000 v lázních Sedmihorkách*, Semily 2000 (=Z Českého ráje a Podkrkonoší, Supplementum VI).

se jí ostatně také aktivně účastnila. Mezitím byla zpřístupněna řada nevydaných textů⁴ umlčovaného autora a znovu vydáno několik jeho zásadních děl. Přednesené příspěvky umožnily nově nahlédnout některé oblasti života a díla Zdeňka Kalisty. Další témata měla být zachycena v původně ohlášených referátech, které se mají v písemné podobě společně s přednesenými příspěvky objevit v roce 2022 na stránkách *Středočeského sborníku historického*. V rámci konference byla účastníky též uctěna památka Zdeňka Kalisty položením věnce na jeho hrobě.

Marek Brčák – Marek Ďurčanský
doi: 10.14712/23365730.2021.6

⁴ Například nejnověji: Renata FERKLOVÁ (ed.), *Zdeněk Kalista: Divadelní hry z vězení*, Praha 2019.

Recenze a zprávy

Ondřej Vodička, *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*

Edice středověk, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2019, 276 s.,
ISBN 978-80-7422-703-5

Jak už napovídá samotný název knihy Ondřeje Vodičky, při svém bádání se autor zaměřil na nesnadný fenomén exilu českého a moravského duchovenstva za husitských válek. Dal si tak za cíl vyplnit pomyslné prázdné místo na tomto poli, neboť otázkám spojeným s exilem byly doposud v odborné literatuře věnovány především studie a kratší texty, zaměřující se na jednotlivé osobnosti, skupiny exulantů či specifické problémy. S jedinou výjimkou práce Jaroslava Kadlece tedy zatím nebylo přistoupeno k přehledové monografii, která by tuto problematiku souhrnně přiblížila.¹ Jak poznamenává sám autor, svůj podíl na tom nese kromě jiných důvodů především charakter pramenné základny, pro niž je typická fragmentárnost a torzovitost. Jednotlivé zmínky o exulantech jsou tak rozesety nejen v široké paletě různých typů pramenů, ale také na velké ploše celé střední Evropy, což značně znesnadňuje bádání. Zájem o fenomén exilu byl navíc v určitých obdobích, a to zvláště v případě katolických autorů, zatížen ideovým nánosem.

Už z výše zmíněných důvodů je proto Vodičkova kniha, usilující o podání uceleného komplexního pohledu na exil katolického duchovenstva z Čech a Moravy, chronologicky vymezená lety 1419–1436, přínosem pro historické bádání. Autorův zájem o dané téma má dlouhodobý charakter – publikace je přepracováním jeho disertační práce, jejímž vydání navíc předcházelo sepsání několika odborných článků.² Vodičkův široký rozhled, který je předpokladem precizního zpracování a opravdového porozumění předmětu studia, dále dokládá fakt, že pracoval ve více než třiceti českých a zahraničních archivech. Stejně tak je patrná jeho velmi dobrá znalost odborné literatury, z níž jeho kniha vychází.

Publikaci je možné rozdělit na dva základní oddíly – výklad a poté velice rozsáhlé přílohy, které jsou rovnocenným pandánem k části první. Samotný text počíná úvodem obsahujícím stručnou charakteristiku pramenné základny a odborné literatury a vymezení zkoumaného tématu doplněné o rozbor hlavního pojmu exil/exulant, s nímž kniha pracuje. Kromě kratší počáteční kapitoly a závěru je zbylá výkladová část rozdělena na tři hlavní tematické kapitoly, přičemž každá z nich nahlíží na fenomén exulantství prizmatem určitého okruhu otázek. Toto vhodně zvolené rozvržení tak poskytuje autorovi přehledný rámec pro vyprávění a čtenáři umožňuje snadnou orientaci v jednotlivých problémech a jejich plné pochopení. Výsledkem je poté poměrně plastický obrázek údělu exulantů doprovázený

¹ Jaroslav KADLEC, *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*, Praha 1990.

² Ondřej VODIČKA, *Katoličtí exulanti ze země Koruny české v době husitské (1419–1436)*, disertační práce, FF MU, Brno 2016. Z článků viz například TÝŽ, *Cisterciáci z Nepomuku v exilu za husitských válek (1419–1436)*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 6, 2014, s. 255–274; TÝŽ, *Hrad Bezděz jako katolické centrum za husitských válek. Rekonstrukce bezděžské katolické enklávy a církevních poměrů v souvisejících lokalitách mezi léty 1419–1436*, *Bezděz* 22, 2013, s. 5–35.

částečným vhladem do fungování tehdejší katolické církve. Při popisu některých procesů či skutečností sice Vodička přistupuje k typologizaci do jisté míry zjednodušující, z textu je ovšem patrné, že si uvědomuje její limity. Nutno také podotknout, že přehledový charakter knihy zobecňující modely vyžaduje.

První ze tří hlavních kapitol nazvaná *Exilové struktury*, která vytváří základnu pro dva následné oddíly, se zaměřuje na popis organizačních struktur a pohybu jednotlivých církevních složek v exilu. Její podstatnou část tvoří sonda do činnosti české katolické církve z pohledu žitavské konzistoře. Kromě zběžného popisu jejího přesunu do Žitavy, prostoru, který tam obývala, a personálního složení autor věnuje pozornost především rozboru její úřední agendy, z níž rekonstruuje reálný dosah pravomocí konzistoře. Na příkladu procesu obsazování beneficií zdůrazňuje, že žitavské ústředí bylo nuceno značně upravit správu pražské diecéze a jeho vliv se omezil prakticky pouze na severní a západní Čechy. Takovýto obraz činnosti konzistoře získává zejména ze zápisů v konfirmačních knihách a dále z tzv. tepelského kopiáře a žitavských akt. V rámci otázky reálného dosahu působení konzistoře Vodička zvláště vyzvedává důležitost posledního jmenovaného pramene, který je podle něj nejlepším odrazem skutečnosti.

Při úvahách o fungování církve za husitských válek nemohl autor opomenout ani dva zásadní problémy, s nimiž se musela její světská složka vyrovnávat – nedostatek kléru a financí. Přestože se těchto otázek z perspektivy exilu zběžně dotýká, v knize, jež si dala za cíl předložit souhrnný přehled o daném tématu, by se měly nacházet i odkazy na obecnější literaturu zabývající se těmito dvěma záležitostmi z širšího církevního hlediska. Ty ovšem v textu postrádám. Jako podstatnější nedostatek chápu absenci statistického či alespoň přibližného vyhodnocení údajů z konfirmačních knih ve formě tabulky, která by shromážďovala informace například o počtu žitavskou konzistoří udělených beneficií pro jednotlivé roky či oblasti nebo srovnávající množství tzv. „reálných“ a „nereálných“ konfirmací, pokud je lze z pramene rozlišit.³ Zbylou část první kapitoly tvoří dvě podkapitoly o exilu světského a řeholního kléru. Zvláště v první z nich vystupuje na povrch složitost zkoumání této látky, jejíž pramenná základna je velmi roztříštěná, čímž činí nalézání zmínek o jednotlivých exulantech mnohdy dílem náhody. Nedovoluje tak badatelům efektivní výzkum a formulování dostatečně jistých závěrů. Jedním ze spolehlivějších stanovisek, která Vodička v této části knihy přesto podtrhl, je skutečnost, že drtivá většina světského kléru do exilu neodešla, ale alespoň vnějškově přijala čtyři pražské artikuly a udržela si tak svá beneficia.

Velice zajímavým a přínosným tematickým okruhem, v literatuře zabývající se církevními otázkami často přehlíženým, se ukázala druhá kapitola *Exilová ekonomika*, pojednávající o způsobech, jakými exulanti nakládali se svým movitým majetkem. Na modelových příkladech osudů pokladů katedrály sv. Víta a sedleckého a pomuckého kláštera autor dokumentuje, že se církevní instituce mnohdy dlouhodobě připravovaly na příchod husitských válek a své movité majetky alespoň z části přesouvaly za hranice nebo do bezpečnějších oblastí Čech. Vodička se tak staví proti klasické představě o rozchvácení církevního movitého majetku rabujícími husitskými vojsky, která je tradována ve starší odborné literatuře. Nespokojuje se však pouze s konstatováním, že docházelo k transferu cenností z českých zemí. Cesty jednotlivých pokladů sleduje až do závěru husitských

³ K rozdělení na reálné a nereálné konfirmace autor přistupuje, aby mohl snáze odlišit konfirmační zápisy vážící se k beneficiím pod faktickou správou žitavské konzistoře od těch, na které její skutečná moc nedosahovala.

válek, v četných případech dokonce po celé 15. století, čímž dokazuje svou tezi a zodpovídá otázku, jakým způsobem církev o svůj majetek skutečně přicházela. Ukazuje, že jednotlivé konventy byly nuceny v mnoha případech své bohatství z existenčních důvodů postupně zastavovat a odprodávat zahraničním církevním institucím či světským osobám, aby získávaly finance na nejnútnější každodenní potřeby. Jedna z podkapitol pak zabíhá do větších podrobností a na příkladu několika řádových komunit i příslušníků světského kléru tak pěkně rekonstruuje obrázek každodenního ekonomického zápolení exulantů a možností, pomocí nichž mohli získávat finance na svou obživu. V této souvislosti je také nutno vyzvednout, že autor plně využil potenciálu velmi dobře zachovaných pramenů cisterciáckého kláštera Ebrachu, které mu umožnily sledovat osudy konventu jeho dceřiného kláštera v Pomuku a na základě toho učinit kvalitní sondu do organizace exilu řeholníků a jejich exilové ekonomiky.

Další cestu, jak porozumět údělu exulantů, využila poslední kapitola *Osobní dokumenty a exilová tvorba*. Autorův přínos je znatelný hlavně ve dvou oddílech věnujících se písemnostem neseným exulanty přes zemské hranice a poté tomu, jak vnímali svou současnou situaci a zaznamenávali ji ve své zahraniční tvorbě. Součástí prvního oddílu je také několikastránkový exkurz věnující se zřídka dochovanému zvláštnímu typu dokumentů, které sloužily příslušníkům české církve jako doklad o jejich pravověrnosti. Tyto listiny pro ně měly zvláštní hodnotu, neboť již před vypuknutím husitské revoluce se v Evropě začal šířit stereotyp automaticky spojující český jazyk či původ z Čech a Moravy s příslušností k utrakvistu. Apriorní podezřívání z kacířství a strach tak byly jedněmi z rozšířených nesnází, se kterými se musela většina exulantů nejen z řad církve vyrovnávat.

Jednou z nejcennějších částí publikace je podle mého názoru podkapitola *Prožívání exilu*, která se snaží zprostředkovat čtenáři vlastní pohled exulantů na jejich nezáviděníhodný úděl. Netřeba vysvětlovat, proč je jejich perspektiva důležitým aspektem pro pochopení celého fenoménu exulantství. I když názory jednotlivých autorů vycházely z různých životních zkušeností, a logicky se tak v leccems lišily, nachází Vodička několik společných motivů a *topoi* objevujících se v jejich tvorbě neustále. Patřila k nim především skepse z vývoje husitských válek, nostalgie po mírovém období a starost o hmotné zabezpečení. V názorové různorodosti zaujme zvláště osoba Ondřeje z Českého Brodu, který byl schopen až nezvykle objektivní reflexe katolické církve. Na husity ve svém díle pohlížel nejen jako na nepřátele, ale viděl v nich i zbloudilé duše zmatené církevním schismatem. Ve třetí kapitole Vodička mimo jiné také trefně upozorňuje na nebezpečí automatického ztotožňování zahraničního výskytu rukopisů české proveniencce s přítomností exulantů. Vzhledem k tomu, že klerici nakládali s knihami stejně jako s jinými cennostmi a ty se tak formou zástavy a následného odprodání přesouvaly do rukou cizích majitelů, neshodovalo se mnohdy místo jejich výskytu s migračními vlnami exulantů.

Jak bylo zmíněno v úvodu této recenze, podstatnou část knihy tvoří velice rozsáhlé přílohy, které značně zvyšují její význam pro badatele. Jejich součástí je kromě seznamu exilových rukopisů s přesným určením jejich dnešního uložení a edice listin a listů spjatých s ebrašským dvorem v Norimberku také soupis všech známých exilových konventů a exulantů z řad světského kléru a univerzitanů, doprovázený popisem jejich osudů za dob husitských válek. Ačkoli by tak přehledový charakter publikace mohl na první pohled budít dojem, že je přínosem hlavně pro čtenáře snažícího se v daném tématu teprve zorientovat, přílohy z ní činí cenou pomůcku i pro pokročilé historiky věnující se výzkumu církevních

dějin pozdního středověku. Medailonky jednotlivých exulantů také částečně nahrazují v textu chybějící oddíl věnovaný výhradně klerikům spojeným s pražským vysokým učením. Poskytují totiž přehled osudů více než pětadvaceti univerzitanů, kteří v celkovém počtu sto šestnácti prameny zachycených exulantů z řad světského kléru tvoří více než pětinu. Důvodem toho, že autor nevyhradil v publikaci prostor pro charakteristiku této zvláštní skupiny, byla kromě jiných příčin pravděpodobně také nestejná míra dochovaných informací pro jednotlivé osoby jdoucí ruku v ruce s jejich různorodostí.

Hlavní tezi knihy je možné nalézt v názorově velice vyváženém závěru, ve kterém autor dochází na základě svého výzkumu k tvrzení, že je nutné přehodnotit dřívější pohled na exulanty jako na mučednickou skupinu vyháněnou ze země pod hrozbou smrti. Osudy jednotlivých kněží a řádových komunit dokládají, že realita byla mnohem složitější než černobílá představa o pouhých dvou cestách, kterými se mohl katolický kněz vydat – kolaborace s husity nebo život v utrpení. Je to patrné jak ze skutečnosti, že se konventy poměrně často připravovaly na příchod krizového období odesíláním pokladů do zahraničí, z absence dramatického zvýšení úmrtnosti farního kléru za husitské revoluce a v neposlední řadě z hojně se objevujícího důrazu na majetkové záležitosti, který dává tušit, že pro některé kleriky byl odchod ze země vyvolán odmítnutím utrakvistického principu chudé církve.

Na závěr musí být zmíněny ještě dva nedostatky. Publikace by si jednak zasloužila podrobnější rozbor odborné literatury. Druhým nedostatkem vyvolaným ovšem ve značné míře charakterem dochování pramenů, je fakt, že těžiště práce leží geograficky v Čechách a poukazy na moravské prostředí se v ní objevují dosti sporadicky. V přílohách nicméně nejsou moravští klerici ani řeholní konventy opomenuty. I přes tyto dvě vady je tak kniha Ondřeje Vodičky bezpochyby precizně zpracovanou a čtivou souhrnnou monografií, poskytující čtenáři pomocí zajímavých perspektiv široký vhled do tématu exilu českého a moravského duchovenstva. Její přečtení by tedy jistě měli zvážit jak neznalí, tak pokročilí zájemci o tuto látku.

Jan Rejzek

doi: 10.14712/23365730.2021.7

Petra Zelenková, Sbírká univerzitních tezí z Národní knihovny ČR

Národní knihovna České republiky, Praha 2020, 154 s., ISBN 978-80-7050-724-7

Tzv. univerzitní teze, povětšinou velkoformátové, exkluzivní grafické listy ohlašující disputaci, slavnostní závěrečnou obhajobu, včetně jejího obsahu, která se až na výjimky konala na filozofických fakultách za účelem získání bakalářského nebo magisterského univerzitního gradu, představují svébytný a mimořádně zajímavý fenomén především barokního umění, kultury a vzdělanosti odrážející myšlení i senzitivitu tohoto období. Tyto teze, které si dávali zhotovit studenti, byly obecně spojené s jezuitským vysokým školstvím, nikoliv však výlučně, obdobnou formu ohlášek používaly i církevní školy jiných katolických řádů. I když základní funkcí tezí bylo slavnostní oznámení obhajob, sloužily zvláště jako pamětní list a umělecké dílo zároveň. Na tvorbě jejich předloh se podílely významné umělecké osobnosti své doby, z českých umělců mezi ně patřil i Karel Škréta. Grafické listy určené pro české prostředí vznikaly vedle Prahy především v tiskařských dílnách v Augsburgu.

Mimořádná pozornost, kterou věnovala vzdělaná společnost těmto tezím, a jejich podoba dokazují, že univerzitní teze byly výrazem společenské reprezentace a prestiže, ať již nositele titulu, či univerzity, která titul udělovala. Odrážely skutečnost, že získání gradu bakaláře či magistra stvrzené slavnostní univerzitní promocií bylo ve své podstatě dobovým přechodovým rituálem.

Národní knihovna ČR chová ve svých sbírkách zcela výjimečnou kolekci pražských univerzitních tezí, zapsanou v roce 2011 do registru UNESCO *Paměť světa*. Fond obsahující 526 grafických listů z let 1637–1754 ohlašujících, s několika málo výjimkami, disputace konané na filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity, je největší sbírkou tohoto druhu na světě, sama Univerzita Karlova vlastní jen jednotliviny. Ačkoli se tyto teze dostaly do popředí badatelského zájmu již ve 30. letech 20. století a Oldřich J. Blažíček publikoval v letech 1967–1970 sedmisvazkovou velkorysou grafickou edici 112 tezí z této sbírky, kterou tehdy vydala Státní knihovna ČSR s podporou Československé komise pro spolupráci s UNESCO, a ačkoliv v roce 1984 ve stejné instituci vyšel kvalitní čtyřdílný, v podstatě jen textový katalog Anny Fechtnerové se stručnou úvodní informací a s cennými rejstříky, a nehledě k dalším badatelským počínům, je třeba s autorkou konstatovat, že nevznikla monografie, která by se komplexně zabývala těmito tezemi, které nepředstavují jen specifický projev barokní užitě grafiky, ale jsou také významným pramenem k dějinám Univerzity Karlovy.

Autorka v syntetické úvodní studii, která vychází z výsledků domácího a aktuálního zahraničního bádání, usiluje o tento komplexní pohled, mnohdy samozřejmě jen v základních obrysech. Postupně se zabývá historií a významem sbírky tezí Národní knihovny ČR, vývojem bádání o této sbírce i tezích obecně, sleduje vznik a funkci grafických tezí v rámci obhajob, snaží se postihnout jejich základní znaky a charakteristiku, zmiňuje grafické projevy příbuzné povahy a zvláště věnuje pozornost vývoji univerzitních tezí i tezím v souvislostech disputace, otázce autorství koncepce tezí, autorství tezí jako uměleckého díla, námětům, zákonitostem a ikonografickému jazyku, aby na konci stručně charakterizovala celou sbírku Národní knihovny ČR. Druhou, rozsáhlejší část publikace tvoří katalog padesáti tezí, v němž převažujícími hledisky výběru jsou především kritéria kunsthistorická. Jednotlivé katalogové položky jsou s přihlédnutím k rozsahu tohoto typu publikace kvalitně zpracované, ikonografické interpretace prokazují nepochybnou znalost a bezpečnou orientaci autorky v dané materii.

Sbírka univerzitních tezí z Národní knihovny ČR, která vyšla v rámci projektu *Karel Škréta (1610–1674) a univerzitní teze v Českých zemích*, nabízí základní vhled do problematiky v širších souvislostech, přináší řadu cenných informací o specifických českého prostředí, a stává se tak přínosným a cenným příspěvkem na poli tohoto bádání. Autor recenze si je velmi dobře vědom obtížnosti zpracování tématu. Je zjevné, že publikace je kompromisem mezi možným a realizovatelným, zejména z hlediska rozsahu, který ovšem do značné míry ovlivnil šíři a podrobnost výkladu. Proto jednou z několika drobných, nikoliv však zásadních výtek je, že bylo opomenuto uvedení, alespoň v seznamu literatury, pro české prostředí jedinečného promočního tisku *Incolatus et investitura medico academica in aula Carolina collata, sive promotio doctoralis die 15. Decembr. 1710*, z roku 1711, který je nejstarším popisem pražského promočního ceremoniálu, ilustrovaného nejen vyobrazeními jednotlivých fází univerzitní slavnosti, ale také nejstarším vyobrazením Velké auly Karolina, ve které se konaly nejen promoce, ale také obhajoby. Jeho reprint vyšel v roce 2001

s překladem Karla Beránka a s úvodní historickou studií Josefa Petráně.¹ Naopak je třeba ocenit kvalitní grafické zpracování a úroveň polygrafie této publikace.

Na závěr je třeba konstatovat, že úplné zpracování pražských univerzitních tezí, a v podstatě i obdobných tezí v českém prostředí obecně, z období baroka a rokoka je stále aktuálním badatelským úkolem.

Jiří Přenosil

doi: 10.14712/23365730.2021.8

Martina Bečvářová – Ivan Netuka, Dopady první světové války na mezinárodní spolupráci matematiků

Česká technika – nakladatelství ČVUT, Praha 2019, 240 s.
(včetně 31 obrazových příloh), ISBN 978-80-01-06540-2

V myslích mnoha lidí představuje matematika obor vznášející se v nedostupných výšínách, naprosto imunní vůči politice a ideologii. Jenže matematiku pěstují lidé, a ti často nedovedou odolávat politickým tlakům, nechávají se ovládat různými ideologiemi, živenými někdy touhou po snadnější kariéře, jindy obyčejným strachem. V dobách mezinárodního napětí a válečného konfliktu jsou těmto vlivům vystavováni tím znatelněji.

Pražský německý spisovatel Max Brod v knize *Život plný bojů* napsal, že první světová válka převrátila život lidí a jejich hodnotový systém natrvalo, svět již nikdy nebyl takový jako před ní. Tuto zkušenost prožili i matematici, nejen jako jednotlivci, ale i jejich pracoviště, národní a státní sdružení a mezinárodní matematická komunita. První kapitola recenzované knihy přináší přehled událostí první světové války, rozebírá její příčiny, průběh a dopad poválečných mírových smluv na vývoj v Evropě i na dalších kontinentech. Uvádí konkrétní fakta, jak se do válečné propagandy a samotných bojů na frontách zapojovali či byli nedobrovolně zatahováni matematici ve státech Dohody i Ústředních mocností.

Další kapitoly se plně soustřeďují na evropskou a rozrůstající se celosvětovou matematickou komunitu. Ta se začala vytvářet v poslední čtvrtině 19. století; podobně se dělo také v jiných oborech, přírodovědných i humanitních. V matematice tehdy udávali tón francouzští a němečtí vědci, proto také přední referativní a bibliografické časopisy a matematické encyklopedie byly publikovány v jejich mateřských jazycích. Postupně se prosazovala myšlenka setkávání na mezinárodních kongresech. V předválečném období proběhlo pět mezinárodních kongresů matematiků, jež se s výjimkou prvních dvou scházely vždy po čtyřech letech: roku 1897 v Curychu, roku 1900 v Paříži, kde právě probíhala světová výstava, roku 1904 v Heidelbergu, roku 1908 v Římě, roku 1912 v Cambridgi. Čeští matematici nevěnovali kongresu v Curychu žádnou pozornost, aktivnější nebyli ani jejich němečtí kolegové z českých zemí, s výjimkou středoškolského, zakrátko poté mimořádného profesora deskriptivní geometrie na Německé technice v Praze Eduarda Janische (jeho odbornou kariéru zmapovala Martina Bečvářová v knize *Matematika na Německé univerzitě v Praze v letech 1882–1945*). Z Rakouska-Uherska přijelo tehdy do Curychu sedmáct matematiků. Na pařížském kongresu byl přítomen profesor fyziky na České vysoké škole

¹ Josef PETRÁŇ – Blanka ŠACHOVÁ (ed.), *Promotio Doctoralis A. I. Schamsky*, Praha 2001.

technické v Praze Karel Václav Zenger, z Němců opět Eduard Janisch. Ten zachraňoval reputaci českých zemí i v roce 1904 v Heidelbergu, jinak z rakouských dědičných zemí a Uher přicestovalo 25 matematiků. Udivující nezájem českých matematiků byl způsoben postupným odchodem zakladatelských osobností české vědy, jako byl například František Josef Studnička, a nástupem mladší generace, která měla porozumění pro moderní trendy v matematice a snažila se udržovat kontakt se světovou vědou. Dala o sobě více vědět na kongresu v Římě, kam se z českých zemí vydali Jan Sobotka a Karel Petr, jejich žáci Bohumil Bydžovský a Bohuslav Hostinský, spolu s nimi pět Němců včetně nezdolného Eduarda Janische. Jakmile se čeští matematici na mezinárodních kongresech „uchytili drápkem“, už se nepustili. V roce 1912 jel Bohumil Bydžovský do Cambridge již jako oficiální delegát Jednoty českých matematiků, jeho kolega Bohuslav Hostinský pronesl v geometrické sekci příspěvek. Eduard Janisch ovšem nemohl chybět. V té době už došlo v matematice k takové specializaci, že prezident kongresu George Howard Darwin (syn Charlese Darwina) rezignovaně poznamenal: „Musím vám upřímně říct, že když se snažím porozumět některým referátům z oboru čisté matematiky, které napsali muži sedící v této místnosti, připadá mi, jako kdyby byly napsány v sanskrtu.“

V Cambridgi se delegáti dohodli, že hostitelem příštího kongresu v roce 1916 bude Stockholm. První světová válka tyto mírumilovné plány zhatila. Hned na jejím počátku vyhloubili němečtí matematici propast mezi sebou a mezinárodní matematickou komunitou štvavým prohlášením, známým jako „Manifest 93“. Svou vlast v něm vyličili jako ušlechtilý stát, jemuž všichni ubližují, a císaře Viléma II. jako dobrotivého státníka, který usiluje o mír. Francouzští a belgičtí matematici se proti nestydatému překrucování faktů oprávněně ozvali (německá armáda zničila proslulou knihovnu v Lovani, srovnala se zemí četné vesnice a města v Belgii a severní Francii); v oné rozčilené atmosféře však podléhali sklonu snižovat veškeré dosavadní výsledky německé vědy.

Porážka Německa a jeho spojenců vedla k mezinárodní izolaci německých (a také rakouských, bulharských a tureckých matematiků); až do roku 1926, kdy se Německo stalo členem Společnosti národů, nebyli zváni na mezinárodní kongresy. Někteří němečtí vědci se veřejně omlouvali za své podpisy na „Manifestu 93“, jiní, jak už to v podobných situacích bývá, údajně nevěděli, co vlastně podepisují.

V meziválečném období proběhlo pět mezinárodních kongresů matematiků. V roce 1920 se přes protesty švédských vědců neodehrál ve Stockholmu, jak bylo ještě před válkou ujednáno, nýbrž manifestačně v alsaském Štrasburku, tedy na území, které poražené Německo muselo spolu s Lotrinskem vrátit Francii. Pokračovala čtyřletá perioda konání kongresů: roku 1924 v Torontu, roku 1928 v Bologni, roku 1932 v Curychu a roku 1936 v Oslu (severské státy se konečně dočkaly). Čeští matematici byli díky podpoře ze strany státních orgánů velmi aktivní, na kongresy jezdili nikoli jen za svou osobu, ale také jako oficiální zástupci ministerstva školství a národní osvěty (případně celé československé vlády), Univerzity Karlovy, Masarykovy univerzity, Českého vysokého učení technického, České akademie věd a umění, Královské české společnosti nauk, Jednoty českých matematiků a fyziků, Masarykovy akademie práce a středních škol; od roku 1928 také Německé univerzity a Německé vysoké školy technické v Praze. Československá delegace čítala zpravidla dvanáct až patnáct účastníků s výjimkou Toronta, kam pro vysoké cestovní náklady odjeli pouze tři matematici. Kanadská vláda tehdy poskytla dvěma účastníkům z každé neamerické země podporu po 400 dolarech. Z Československa ji obdržel Bohumil Bydžovský,

kteřý byl jedním z třinácti viceprezidentů kongresu, a Miloš Kössler; oba se mezinárodní matematické komunitě představili referáty, shrnujícími výsledky jejich bádání. Jako třetí jel do Kanady fyzik Vladimír Novák z Masarykovy univerzity, kteřý zároveň přednášel na Vysoké škole zvěrolékařské v Brně. Ostatní náklady uhradila československá vláda. Žádný kongres se samozřejmě neobešel bez společenských akcí – recepcí, koncertů, výletů (někteří účastníci brali proto s sebou manželky), ale kanadští hostitelé byli mimořádně velkorysí – kromě výletu k Niagarským vodopádům, prohlídky moderní hydroelektrárny, recepcí a zahradních slavností uspořádali pro evropské účastníky po skončení kongresu osmnáctidenní cestu jižní Kanadou až k Tichému oceánu.

Čeští matematici pravidelně vystupovali s příspěvky, někteří také předsedali sezením v sekcích. Jejich referáty byly vždy kvalitní a pečlivě propracované, velký rozruch však mezi kolegy nevyvolaly. Opakovaně se kongresů účastnili: Bohumil Bydžovský, Bohuslav Hostinský, Miloš Kössler, Karel Petr, Karel Rychlík, Eduard Čech, Václav Hruška, Jan Vojtěch, Quido Vetter, Václav Kořínek. Od roku 1928 cestovali v československé delegaci zpravidla jeden či dva Němci, jmenovitě Ludwig Berwald a Philipp Frank z Německé univerzity (Eduard Janisch zemřel již v roce 1915).

Autoři se zabývají rovněž historií Mezinárodní matematické unie, která byla založena na kongresu ve Štrasburku roku 1920. Její vývoj postupně ochromily rozpory mezi zastánci tvrdé linie vůči německým matematikům a jejími kritiky, k nimž vedle většiny Britů patřili především Američané a jejich kolegové z neutrálních států, zejména ze Skandinávie. Unie tyto různice neustála a v roce 1932 fakticky zanikla. Nejen v současné době, ale i před první světovou válkou a v meziválečné éře probíhaly v matematické komunitě diskuse o správných metodách výuky oboru, kteřý se nedá bezmyšlenkovitě „našprtat“. Na kongresech se tak dělo v rámci sekcí zaměřených na didaktiku matematiky. Římský kongres v roce 1908 ustavil Mezinárodní komisi pro vyučování matematice, jež měla zkoumat situaci v jednotlivých státech; z tohoto důvodu byly zakládány národní subkomise. Jejich činnost kupodivu pokračovala, byť s určitým omezením, i za války; Mezinárodní komise byla ze spánkového období probuzena teprve na kongresu v Bologni roku 1928. Z Čechů se v hledání a nalézání metod výuky matematice angažovali zvláště Karel Vorovka, Ladislav Červenka, Miloslav Valouch, Bohumil Bydžovský, Jan Vojtěch. Jejich učebnice matematiky pro střední školy se s nepatrnými úpravami používaly ještě v 50. letech minulého století.

Mimořádně zajímavá je kapitola o Fieldsově ceně, která je považována za „Nobelovu cenu za matematiku“. Autoři vyvracejí zakořeněné mýty kolem otázky, proč Alfred Nobel ve své závěti opomenul matematiku, především pak romantické fámy o Nobelově nepřátelství k přednímu švédskému matematikovi Göstovi Mittag-Lefflerovi z důvodů, za nimiž údajně vězelo „cherchez la femme“. Sdílejí s mnohými kolegy střízlivé, o to však přesvědčivější vysvětlení: Nobel byl typickým vynálezcem 19. století, praktickým, technicky zdatným; vyšší matematiku ke své činnosti vlastně nepotřeboval. Udělení Mezinárodní matematické ceny navrhl a svůj podnět i podrobně rozpracoval kanadský matematik John Charles Fields (1863–1932), kteřý v roce 1924 předsedal kongresu v Torontu. „Dolaďování“ tohoto návrhu probíhalo až po jeho smrti, takže poprvé byly Fieldsovy medaile uděleny dvěma vědcům v rámci kongresu v Oslu roku 1936. Fieldsovy ceny se předávají vždy po čtyřech letech (s výjimkou přestávky trvající do roku 1950) na mezinárodních kongresech matematiků, laureáty jsou zpravidla dva, nejvýše čtyři matematici ve věku do čtyřiceti let – tato věková hranice však ve statutu původně stanovena nebyla. Zatímco Nobelovou

cenou jsou odměňovány již „zavedené“ objevy, jež byly úspěšně aplikovány v praxi, cílem Fieldsovy ceny je nejen odměna za vynikající výsledky v oboru, ale zároveň výzva mladým laureátům k dalšímu vytrvalému bádání. K tomu je má povzbudit i finanční ohodnocení – od roku 2006 je cena dotována částkou 15 tisíc kanadských dolarů (dříve byla nižší). Do Československa ani do České republiky Fieldsova cena zatím neputovala.

Zatímco udílení Nobelových cen je velkou společenskou událostí, kterou sleduje široká světová veřejnost, Fieldsovy ceny se předávají nenápadně, bez publicity. Matematici jsou totiž lidé, kteří – dovolím si tu parafrázovat slova proroka Izaiáše – „nekřičí, hlas nepozvedají, nedávají se slyšet na ulici“. Nepatří mezi takzvané celebrity, jež nesmějí chybět na plese v Opeře. Celebrity v dnešním slova smyslu nebyl ani lord Bertrand Russell, třebaže se těšil všeobecnému respektu (zemřel téměř osmdesátiletý 2. února 1970): veřejnost jej však vnímala spíše jako filozofa a pacifistu než jako matematika a logika; za své esejistické dílo, prosazující humanismus a svobodu myšlení, byl v roce 1950 odměněn Nobelovou cenou za literaturu.

Mezi celebrity nepatří ani autoři této knihy; Ivan Netuka matematickou komunitu bohužel opustil 15. října 2020. Jsou to talentovaní, poctiví vědci, kteří svou knihou, ale vlastně celým svým dílem rozmnožují darované hřivny, a navíc jimi umějí obdarovávat nejen své žáky a kolegy, ale i zájemce z jiných oborů včetně humanitních. Jejich kniha se patrně neoctne na žebříčku nejprodávanějších bestsellerů, ale osloví vnímavé a uznalé čtenáře – nejen v matematické komunitě.

Marie Štemberková

doi: 10.14712/23365730.2021.9

Petr Hlaváček, Otevřená univerzita. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy a její cizinci 1918-1938-1948

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2019, 146 s.,
ISBN 978-80-7308-941-2

Historik, filozof a editor Petr Hlaváček vydal recenzovanou knihu jako doprovodnou publikaci k výstavě *Otevřená univerzita. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy a její cizinci 1918-1938-1948*, uspořádané na podzim 2019 ve foyer Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Publikace je již devátým výstupem dlouhodobého projektu Collegia Europaea, jehož prostřednictvím jsou představovány vytěsňené souvislosti českých intelektuálních dějin a tradice české akademické obce.

Publikaci otevírá kapitola *Pražská akademická krajina mezi otevřeností a izolací*, kde je prezentován vývoj pražského akademického prostředí a Filozofické fakulty od konce 18. století a jeho vazby na zahraniční akademické obce. Do roku 1918 nebylo ještě možno mluvit o internacionalizaci Filozofické fakulty, poněvadž zůstávala výlučně českojazyčným regionálním centrem. Situace se změnila v roce 1918, kdy se pražská akademická krajina výrazně přetvořila. Zásadním mezníkem byl rok 1920 a proměna české univerzity v Univerzitu Karlovu.

Ve dvacátých letech působilo v Praze již několik vzdělávacích institucí pro cizince, např. Ukrajinská svobodná univerzita, Ruská právnická fakulta, Ruská lidová/svobodná

univerzita nebo Institut français de Prague či Španělský a iberoamerický ústav. Do Prahy přicházeli také studenti z Jugoslávie, Polska i Židé a Bělorusové.

Na FF UK došlo tedy po roce 1918 k programové internacionalizaci pedagogického sboru, a to nejen v rámci filologických oborů. V Praze bylo možno v letech 1918–1938 navštěvovat přednášky vedené pedagogy mnoha národností. Z těch, kteří nebyli zahrnuti do této knihy, autor jmenuje např. filoložku Annu Ābele (1892–1970), lektorku litevštiny a lotyštiny, nebo Izu Šaunovou (1896–1960), lektorku polštiny a posléze i češtiny pro cizince, dále zde působili např. švédský bohemista Erik Frisk, arabisté Mahmud Fahmy Osman a Ibrahim bej Halil, Isidor Hirsch, rodák z Budapešti, Francouzi Ferdinand Lannes, Albert Pauphilet, Jean Pasquier, Ukrajinec Myron Lubyneckyj, Rusové N. V. Jastrebov, N. P. Kondakov a Alfred Bem nebo Britové Tom Oakes Hirst či John Herdman Smith.

Otevřenost českého akademického prostředí vůči světu byla přerušena nacistickou nadvládou a po krátkém období relativní svobody po roce 1945 se Československo v roce 1948 stalo nesvéprávným satelitem sovětsko-ruského impéria, kde byly potlačeny veškeré akademické svobody.

Hlavní část publikace tvoří životopisné medailony osobností více či méně spjatých s FF UK.¹ Jak v předmluvě uvádí autor, z hlediska omezenosti kapacity výstavy není výčet těchto osobností úplný. Publikace je uzavřena obrazovým doprovodem, výběrovou bibliografií a cizojazyčným resumé.

Autor Petr Hlaváček v této publikaci předložil pestrou mozaiku osobností spjatých s pražským akademickým prostředím. Některé osobnosti se s českým prostředím dokonale sžily, zdomácněly a rozvinuly zde naplno své akademické dráhy, pro jiné byla Praha pouze přístupnými stanicemi. Každopádně se všichni cizinci působící na fakultě různou měrou podíleli na vzdělávání budoucí inteligence v mladém státě. I když má publikace omezený rozsah a nedostalo se na všechny osobnosti, jedná se o cenný příspěvek k intelektuálním dějinám v meziválečném Československu.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.10

¹ **Matija Murko** (1861–1952), profesor jihoslovanských jazyků a literatury, **Alexandr Kizevetter** (1866–1933), historik středověkých a novověkých dějin Ruska, **Vladimír Francev** (1867–1942), ruský filolog a slavista, **Oleksandr Kolessa** (1867–1945), ukrajinský literární historik a etnograf, **Jevgenij Ljackij** (1868–1942), běloruský historik a literát, **Kiril Christov** (1875–1944), bulharský spisovatel a překladatel, **Jožef Skrbinšek** (1878–1938), slovinský filolog a překladatel, **Nicola D'Alfonso** (1880–1947), italský filolog a publicista, **Richard Messer** (1881–1962), německo-židovský historik literatury, **Alexis Louis Castan** (1881– post 1956), lektor francouzského jazyka, **Dragutin Prohaska** (1881–1964), chorvatský literární historik a kritik, **Dmytro Dorošensko** (1882–1951), ukrajinský historik a literární vědec, **Oscar Zaccaria** (1882–1955), italský lektor a klavírista, **André Tibal** (1882–1955), francouzský germanista a politolog, **Marjan Syjkowski** (1883–1952), polský polonista a bohemista, **Antonij Florovskij** (1884–1968), ruský historik a slavista, **Nikolaj Okuněv** (1885–1949), ruský historik umění a byzantolog, **Bindo Chirulo**, italský literární historik a básník, **Edwin Dirckinck-Holmfeld** (1889–1956), dánský nordista a slavista, **Ettore Lo Gatto** (1890–1983), italský slavista a literát, **Francesco Javier Fariña** (1891–1955), španělský lektor a novinář, **Nišan Mardirossian** (1894–1966), arménský filolog a překladatel, **Arturo Cronia** (1896–1967), italský slavista a romanista, **Oton Berkopec** (1906–1988), slovinský literární historik a spisovatel.

**Jiří Němec, Eduard Winter 1896–1982. Zpráva o originalitě
a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika**
Brno 2017, 380 stran, ISBN 978-80-210-8808-5

Sepsání životopisu historika, který byl záhadným i pro východoněmeckou Stasi, byl pro autora recenzované publikace jistě nelehký úkol. Oprávněně skepticky přistupuje k Winterovým vlastním autobiografickým textům, jejichž výpověď se liší nejen podle doby vzniku textu, ale i podle předpokládaného publika. Analýze autobiografických textů je také věnována samostatná kapitola knihy. Kniha je rozdělena na několik kapitol, první z nich se zabývají Winterovou činností za první republiky a jeho myšlenkovým zakotvením. Tyto pasáže jsou zdaleka nejpropracovanější z celé knihy, autor podrobně rozebírá řadu Winterových textů, snaží se najít jeho myšlenková východiska, zejména pak jeho vztah k náboženství a katolické církvi. Zabývá se jeho prvními bolzanovskými studii. Věnuje se i Winterově činnosti ve sdružení Staffelstein. Už zde je nastíněn rozsah Winterových kontaktů, které zahrnují širokou škálu názorových i náboženských proudů, zakotvenost v českoněmeckém prostředí a velmi dobré vztahy s českou stranou. Z textu vyplývá, že postupně měl jako katolický kněz nejvíce problémů právě s katolickou církví, a to z různých důvodů. Například byl již roku 1936 pražským arcibiskupem Karlem Kašparem pokárán, že se jako děkan německé teologické fakulty účastnil instalační přednášky děkana Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké Ferdinanda Hrejsy. Němec poukazuje na to, že na základě těchto širokých kontaktů a rozsáhlých společenských aktivit byl Winter vnímán na přelomu let 1939/40 jako nedůvěryhodný jak katolickou církví, tak německými správními úřady.

Další dvě kapitoly se zabývají Winterovou činností v rozmezí let 1938 a 1945. Roku 1940 se Winter definitivně rozešel s katolickou církví, byl exkomunikován a posléze přešel z německé teologické fakulty na filozofickou, což se neobešlo bez problémů. Poměrně podrobně je vylíčen příklon k nacistické ideologii a spolupráce s vrcholnými představiteli nacistické vědy na německé filozofické fakultě (Hans Joachim Beyer) i spolupráce s SD. Není pominuta ani rozsáhlá činnost v rámci Heydrichovy nadace či vydání rozsáhlé monografie o josefinismu. Bez zajímavosti není ani Winterova účast v kolektivu plánujícím vydání univerzitních dějin v jubilejním roce 1948. Zvláštnost Winterovy osobnosti ukazuje Němec na tom, že ani jako přední nacistický vědec si neuzavřel cestu k českým kolegům. Roku 1943 například varoval zaměstnance Státního ústavu historického před možnými prohlídkami a před Heinzem Zatschekem či o rok dříve nabízel svou pomoc Z. Kalistovi.

V roce 1945 odjíždí Winter, který se vyhnul internaci i hromadným odsunům, do Rakouska, kam již před koncem války evakuoval svou početnou rodinu. Ve Vídni se neúspěšně pokusil navázat na svoji univerzitní kariéru – problém měl zřejmě v katolickém Rakousku po svém odchodu z církve, protože vždy někdo mohl poukázat na jeho nacistickou minulost (včetně členství v NSDAP, které se snažil zamlčovat). Roku 1947 tudíž přesídlil do Halle a odtud pak jako profesor východoevropských dějin na Humboldtovu univerzitu do Berlína, kde působil až do svého penzionování roku 1965. Winter zde navázal na svůj zájem o ruské dějiny, kterým se začal věnovat už za války v Praze, byť v poválečném východním Německu zcela jinak konotované. Jeho hlavním tématem se stává vztah německo-slovenský, přičemž výslovně odmítá německou kulturní nadřazenost, typickou pro východní studia předchozí doby. Winter v době svého berlínského působení vychoval celou řadu

žáků a stal se jedním z prominentních historiků NDR, členem německé akademie věd, kde pod jeho vedením fungovalo *oddělení pro dějiny vědy a vědeckých vztahů, zvláště německo-slovanských*. A to přesto, že Winter nadále zůstával rakouským občanem, vlastním dům v Rakousku, kam pravidelně jezdil. V této době byl vnímán jako „nejvýraznější představitel ‚buržoazního‘ dějepisectví, který přispěl k rozvoji marxistického dějepisectví v NDR.“ Je třeba zmínit, že pro poválečné období již kniha nepřináší tak důkladné analýzy Winterových textů, byť se snaží vystopovat myšlenkové zvraty Wintera jako člověka i historika. Nutno dodat, že mnoho záhad ve Winterově životě zůstává. Nakonec i autor knihy se zamýšlí nad tím, která z Winterových vyjádření byla jen nutným vyjádřením souhlasu s mocí a která byla míněna vážně. Ukazuje, že opravdu není jednoduché a často ani možné to zjistit i proto, že Winterovy vlastní životopisy či úryvky autobiografických textů tomu také příliš nepomáhají. Závěrem je třeba dodat, že Němcova kniha je knihou velmi podnětnou, založenou na dlouholetém výzkumu, a je proto škoda, že neprošla důkladnějším redakčním zpracováním. Kniha tak zbytečně obsahuje mnoho překlepů či jazykových chyb, které mohly být lehce odstraněny.

Jana Ratajová

doi: 10.14712/23365730.2021.11

Marek Vlha – Josef Šaur a kol., Kalendárium Masarykovy univerzity 1919–2019

Masarykova univerzita, Brno 2019, 247 s., ISBN 978-80-210-9116-0

Publikace kolektivu historiků¹ vzešlých z Masarykovy univerzity přináší pohled na 100 let dějin této významné moravské vědeckopedagogické instituce. Cílem autorů bylo předložit k tomuto významnému výročí publikaci atraktivní nejen pro vážné zájemce o dějiny univerzity a vzdělanosti, města Brna, Moravy, ale především pro čtenáře populárně naučné literatury.

Kalendárium Masarykovy univerzity je sestaveno chronologicky, nechybí ale přesahy a exkurzy k jednotlivým osobnostem a událostem. Vedle příběhu samotné Masarykovy univerzity jsou přiblíženy proměny vysokého školství a univerzitního prostředí obecně, včetně životních podmínek profesorů a studentů.

Kniha začíná tradicemi moravské vzdělanosti a v souvislosti s ní je zmíněna zejména činnost humanistů Jednoty bratrské a J. A. Komenského. Na Moravě vznikla sice univerzita již v roce 1566 v Olomouci, ta však sloužila jako instituce vyššího vzdělání, na které nefungovaly všechny fakulty. V 50. letech 19. století byla nakonec zrušena. Založení plnohodnotné moravské univerzity dlouho bránil zejména silící nacionalismus. Mnohaleté úsilí českých vědců a politiků i nejširší veřejnosti bylo završeno až 28. ledna 1919, kdy univerzita o čtyřech fakultách (přírodovědecká, právnická, filozofická, lékařská) konečně vznikla.

Během prvních let existence se Masarykova univerzita zařadila k významným střediskům vzdělávání a kulturního života na Moravě a v Brně. Univerzita na druhou stranu zejména v době hospodářské krize zápasila s finančními i prostorovými problémy a s tlaky

¹ Marek Vlha, Josef Šaur, Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jana Černá, Anna Pečínková.

na přeložení Filozofické fakulty do Bratislavy (1923). V roce 1933 hrozilo také zrušení Přírodovědecké fakulty.

Obzvláště těžké břemeno kladl na univerzitní představitele příchod nacistických okupantů. Okupace se nejprve dotkla pedagogů. Úmysl zlikvidovat českou inteligenci se nacisté rozhodli uspišit uzavřením veškerých českých vysokých škol po 17. listopadu 1939. Mnoho studentů a pedagogů bylo popraveno. Nacistická moc zabrala univerzitní budovy pro své potřeby.

První nouzové přednášky zahájila Lékařská fakulta MU již v květnu roku 1945. V poválečném období bylo nutno obnovit zničené budovy i pedagogický sbor. Poválečná doba přála také změnám, v roce 1946 byla zřízena Pedagogická fakulta. Svobodnému rozvoji univerzity zabránil komunistický puč v únoru 1948. Mnoho studentů a pedagogů muselo univerzitu opustit. Jako prvorepubliková bašta byla v roce 1950 zrušena Právnická fakulta (obnovena byla v únoru 1969). Pedagogická fakulta se osamostatnila (v roce 1964 se opět k MU přičlenila). Na vysokých školách byla zavedena centralizace a systém výuky podle sovětského vzoru.

Rigidní centralistické poměry nezměnilo ani krátké období uvolnění v roce 1956. K opravdovému uvolnění došlo až ve druhé polovině 60. let. Snahu o demokratizaci poměrů však přerušil vpád intervenčních vojsk v srpnu 1968. Znamenalo to opětovné utužení poměrů a personální změny.

I přes omezené kontakty k západní vědě a nedokonalé materiální vybavení si může Masarykova univerzita připsat řadu významných vědeckých prvenství. V roce 1958 došlo k první operaci srdce s mimotělním oběhem ve střední Evropě. V roce 1982 se zásluhou brněnských vědců narodilo v Československu první dítě ze zkumavky. Jen několik měsíců poté provedli akademici první transplantaci jater v Československu. Univerzita vychovala také odborníky světového formátu (např. biochemik Edmund Talafant nebo přírodovědec František Herčík).

Masarykova univerzita se konečně mohla svobodně nadechnout až po 17. listopadu 1989. Někteří učitelé ideologických a vědecky neplodných pracovišť museli odejít, pracovníci a studenti poškození komunistickým režimem byli rehabilitováni. Svobodné klima umožnilo postupnou internacionalizaci vědecké a pedagogické činnosti a zakládání unikátních vědeckých pracovišť.

Rozmach nastal také v rozšiřování univerzity o nové obory. V roce 1991 došlo k založení šesté fakulty – Ekonomicko-správní v roce 1991. Roku 1994 následovala Fakulta informatiky. V roce 1998 vznikla Fakulta sociálních studií a zatím poslední je Fakulta sportovních studií založená v roce 2002. V souvislosti s tímto rozmachem nechala univerzita v 90. letech postavit několik nových budov. V prvním desetiletí nového tisíciletí byl také vybudován univerzitní kampus v Bohunicích.

Masarykova univerzita ve třetím tisíciletí chce být špičkovou vědeckou institucí, ale také školou, o jejíž absolventy budou mít zaměstnavatelé vždy zájem.

Knihu doprovází bohatý, z části dosud nepublikovaný obrazový materiál. Je uzavřena seznamem rektorů MU a přehledem vybraných pramenů a literatury.

Předložená kniha je podařenou, i když zdaleka ne vyčerpávající (jak ostatně konstatují i autoři v úvodu) syntézou dějin univerzity. Poslouží zejména široké veřejnosti, která se chce seznámit s dějinami této významné vědeckopedagogické instituce.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.12

Martin Franc – Věra Dvořáčková a kol., Dějiny Československé akademie věd I (1952–1962)

Academia, Praha 2019, 831 s., ISBN 978-80-200-3053-5

První část plánované čtyřdílné souhrnné monografie o dějinách ČSAV v letech 1952 až 1992 je slibným důkazem, že ambiciózní projekt se podaří naplnit hodnotným obsahem, koncepčně výborně propracovaným. Již samotný první díl zachycující první, formativní desetiletí ČSAV (1952–1962) je dílem neobyčejně obsáhlým.

Východiska a cíle jak prvního předkládaného svazku, tak celého plánovaného díla představují autoři v čele s hlavním autorem a redaktorem Martinem Francem v obsáhlé předmluvě. Dějiny ČSAV (všechny svazky) jsou koncipovány jako syntetická monografie, nikoliv jako série dílčích monografií nebo dokonce sborníků případových studií. Představená koncepce je východiskem dlouhodobého promýšlení, postupně spoluutvářeného v diskusích, průběžně publikovaného v teoretických a metodologických člancích a uplatňovaného více či méně již v předchozích projektech a jejich výstupech v podobě dílčích studií nebo širě zaměřených monografií, které je možné považovat za bezprostředně přípravné práce pro předkládanou syntézu. Součástí úvodu je vedle metodologických východisek a úskalí také velmi důkladné představení dosavadního výzkumu a pramenné základny.

Metodologické přístupy i představenou strukturu čtyř svazků z hlediska chronologického i tematického autoři v praxi předvedli při zpracování svazku prvního. Z hlediska metodologického dvě poznámky: 1. již z prvního (zde recenzovaného) dílu je patrné, že se autorům podařilo podat kritický, mnohovrstevnatý a plastický obraz stavu bádání o dějinách ČSAV v prvním období její existence, nikoliv jen „*poukázat na své starobylé a úctyhodné kořeny, pokud možno v co nejlákavějším balení*“ (s. 14). 2. V prvním dílu se naopak zatím příliš neprojevila jejich snaha zapojit do zpracování dějin vedle historiků bez přívlastků a historiků vědy (zpracovávající „vnější“ dějiny akademie) také odborníky z jednotlivých oborů a ústavů (zpracovávající „své“ obory a instituce); je to však pochopitelné, neboť příslušné období je již poměrně důkladně probádáno historiky a historiky vědy (ve spolupráci s odborníky na jednotlivé obory), takže větší podíl vědců podávajících pohled na své rozmanité obory „zevnitř“ lze očekávat především v budoucích svazcích, analyzujících vývoj disciplín ve stále nedávnější, mnohdy dosud neuzavřené minulosti.

Dějiny ČSAV, vzhledem k jejímu charakteru, zakotvenému mj. v zákonných normách, jsou rovnoměrně prezentovány v obou jejích složkách, tedy jak učené společnosti/sboru akademiků, tak jako komplexu vědeckých ústavů. Akademie jako obří instituce není pochopitelně popisována izolovaně, ale velmi podstatnou součástí monografie jsou kapitoly ukotvující ji v širších kontextech společenských, politických, ideologických i ekonomických, jak v užším československém prostředí, tak v širších mezinárodních souvislostech (komparace je prováděna nejen v rámci sovětského bloku, ale též přes železnou oponu).

Kniha je přehledně členěna do kapitol a podkapitol (orientaci usnadňuje vedle výstižných názvů též desetinné číslování). Po již zmíněné předmluvě následují dvě kapitoly z prehistorie ČSAV před jejím vlastním založením a zprovozněním: 1. kapitola o vývoji mimouniverzitní vědy v Československu před rokem 1945 a diskusích o organizaci mimouniverzitní vědy v letech 1945 až 1952 (M. Franc, M. Kunštát, s využitím textů připravovaných A. Míškovou) a 2. kapitola o vládní komisi pro vybudování ČSAV (A. Jünová Macková).

Jádrum první části knihy jsou tři chronologické kapitoly: 3. (1952–1956), 4. (zlomové období 1956/57) a 5. (1958–1962). V jednotlivých podkapitolách (výjimkou je zde kratší, nečleněná 4. kapitola o zlomovém období) autoři sledují především nejvyšší patra pojednávané problematiky. Zprvde zde nalezneme velmi důkladné úvodní podkapitoly o politických, společenských a hospodářských poměrech, respektive jejich proměnách (velmi zřetelně zde lze sledovat linku vývoje vědní politiky v návaznosti na politické proměny režimů v sovětském bloku, pochopitelně především v ČSR/ČSSR, ale též v SSSR). Tyto kontextuální kapitoly (autor M. Franc) tvoří konzistentní páteř celého díla. Druhou rovinou chronologických kapitol jsou podkapitoly o základních otázkách vzniku, zprovoznění a fungování ČSAV (legislativa; otázky členství; řídicí mechanismy; struktura); vedle hlavního autora se na těchto kapitolách podílela též A. Júnová Macková. Specifickou složku tvoří obsáhlé podkapitoly s biografiemi vůdčích osobností prvních let ČSAV autorů H. Kábové, J. Šoukala a T. Gecka (velmi důkladné portréty dalších „koryfeů“ ČSAV, především „nesmiřitelných rivalů“ I. Málka a F. Šorma, jsou obsaženy v jiných podkapitolách); vždy pro příslušné období vyčleněné podkapitoly o specifickém postavení SAV (autor A. Hudek) a mezinárodní vědecké spolupráci (M. Kunštát s využitím materiálu A. Míškové).

Druhá část monografie (kapitoly 6 až 7) sestupuje na nižší rovinu ve struktuře ČSAV, tedy na úroveň jejich jednotlivých pracovišť (respektive mezistupňů v podobě sekcí a později vědeckých kolegií), kde autoři věnují pozornost nejenom institucionálnímu členění, ale především – jak nemůže v dějinách vědecké instituce ani jinak být – hodnocení vědecké úrovně a výsledků. V 6. kapitole předchází pohledu na jednotlivá pracoviště úvodní podkapitola o státním plánu výzkumu (D. Brádlarová, J. Boháček). Analýza vědecké produkce akademie je členěna (nikoliv přesně v souladu s dobovou strukturou) přehledně do tří oblastí: pracoviště věd o neživé přírodě a technických věd, vědy o živé přírodě a chemické vědy a pracoviště humanitních a společenských věd. Vzhledem k tomu, jak vysvětlují autoři v úvodu, že nebylo únosné představit rovnoměrně a do hloubky všechny obory a pracoviště v akademii zastoupené, vydali se jinou cestou. Každá ze tří oblastí je uvedena obsáhlou podkapitolou o celé oblasti (zastoupených oborech a ústavech, respektive dalších složkách, počtech zaměstnanců apod., autory jsou M. Josefovičová, M. Franc a V. Sommer), v každé oblasti jsou pak představena dvě (z různých důvodů) stěžejní pracoviště. Pro oblast neživé přírody je to Ústav teoretické a aplikované mechaniky (V. Dvořáčková) a Ústav jaderné fyziky, respektive výzkumu (E. Těšínská), oblast živé přírody a chemie reprezentuje Chemický ústav (M. Franc) a Biologický ústav (T. Hermann) a pracoviště humanitních a společenských věd zastupuje Filozofický ústav (J. Mervart) a Ústav pro etnografii a folkloristiku (A. Júnová Macková). Sedmá kapitola pak představuje společná a další pracoviště nebo zařízení akademie: nakladatelství, domy vědeckých pracovníků, základní knihovna, vědecké společnosti při ČSAV (J. Šoukal, T. Gecko, V. Dvořáčková).

Právě v této části (6. a 7. kapitola) se nejvíce projevila diverzita v přístupech a hloubce zpracování dějin jednotlivých ústavů a dalších pracovišť vycházející nejenom z faktu, že každou zpracovával jiný autor/autorka, ale zejména z faktu, že šlo za prvé o vědecké oblasti diametrálně odlišné, a za druhé, že jednotlivé oblasti jsou v historiografii nesterjně předběžně probádané. Na druhou stranu je nutné pochválit, že v mnoha z těchto kapitol bylo kromě suchého popisu administrativního členění nebo vývoje počtu pracovníků

a velmi důležitého hodnocení vědecké produkce nebo vědecké komunikace věnováno dost prostoru také každodennosti práce (a nejednou i například koníčků nebo rekreace) vědců a vědkyň.

Shrnující charakter má 8. kapitola o vztahu ČSAV k dalším institucím vědy v Československu (M. Franc). Ze zásadnějších závěrů prezentovaných v této kapitole bych zdůraznil argumentaci autorů, že novější výzkumy nepotvrdily dříve často opakovanou zjednodušenou tezi, že založení ČSAV vedlo k dlouhodobému úpadku vědecké úrovně univerzit.

Celkově posouzeno, nejvyrovnaněji působí hlavní linie vyprávění, tedy kontextuální podkapitoly jednoho autora (M. France), velmi dobře na ně navazují základní kameny stavby ČSAV i její historiografické reflexe (kapitoly dalších autorů) v první části. Pro druhou, z pochopitelných důvodů místy trochu disparátní část o vědních oborech a pracovištích jsou velmi cenná nejen úvodní shrnutí vývoje v jednotlivých oblastech, ale základní úroveň působení akademie velmi dobře ilustrují též vhodně vybrané případové studie šesti ústavů.

Z hlediska složení autorského kolektivu je důležité, že jsou v něm zastoupeni jak badatelé starších a středních, tak mladších generací, mezi nimiž probíhá zdravé a přínosné napětí, projevující se v kombinaci dlouholetých badatelských zkušeností (a výsledků) s inovativními a inspirujícími metodologickými přístupy. Z formálního hlediska je nutné ocenit převážně velmi živý a čtivý sloh (zejména u M. France). Jazyk kapitol o Slovenské akademii věd působí z hlediska deklarace editorů předložit kompaktní monografii a nikoliv sborník trochu nesystémově, i když na druhou stranu je to možné považovat za zajímavé „retro“ připomenutí z dějin společného státu v oblasti vědy (nepochybuji navíc o schopnostech českého čtenáře číst slovensky). V celé práci je patrný vyvážený poměr mezi pasážemi, které byly zpracovány převážně na základě starších výzkumů jiných badatelů, které na základě vlastního dlouhodobého badatelského zaměření autorů a které patří k nejnovějším výstupům původního badatelského úsilí.

Prameny a literatura jsou uvedeny u každé z kapitol, kniha je vybavena jmenným rejstříkem a anglickým souhrnem. Bohatá a originální obrazová příloha není jen ilustrativní, ozdobná, ale v mnoha případech nese výraznou přidanou informaci. Podobně významnou vypovídací hodnotu mají též přílohy, zpracované vesměs na základě materiálů předkládaných Prezidiu ČSAV: jmenné seznamy nebo počty členů; přehled organizačního vývoje pracovišť a jejich umístění; návrhy počtu pracovních sil; počty vědeckých aspirantů 1952–1954; plány investic, rozpočty, mzdové fondy; podané přihlášky vynálezů; přehledy zahraničních styků.

Potvrzují přesvědčení autorů vyjádřené v předmluvě (s. 14), že jejich snaha o zpracování dějin akademie věd se vydařila a recenzovanou monografii je možné ocenit též „*jako přirozený a doufejme i produktivní příspěvek historiků k současným úvahám o vhodných modelech organizace a financování vědy v České republice.*“

Petr Svobodný

doi: 10.14712/23365730.2021.13

Andrej Tóth – Aleš Skřivan ml. (edd.), Vysoká škola ekonomická v Praze a rok 1968

Vysoká škola ekonomická, Praha 2018, 276 s., ISBN 978-80-86781-37-2

Kolektiv autorů z Centra pro dějiny VŠE vydal k příležitosti padesátého výročí události roku 1968 publikaci, v níž na pozadí společensko-politického vývoje v reformním období zmapoval roli Vysoké školy ekonomické v Praze v tomto mimořádném roce. VŠE byla ústřední ekonomickou institucí a cílem pedagogů byla nejen přednášková činnost, ale i zapojení do vědeckovýzkumné činnosti v ekonomických disciplínách. Je proto logické, že její pracovníci se aktivně zapojovali do širšího odborného diskurzu k ekonomickým reformám v reformním období, jež propojovaly vědeckovýzkumné a akademické prostředí s politickou sférou.

Cílem práce je primárně seznámit čtenáře s ohlasem události roku 1968 na půdě VŠE, respektive představit, jak se její pracovníci zapojovali do reformního procesu a jaký byl ohlas srpnových událostí na škole včetně jejich dozvuků a nastítnit širší kontext politicko-společenského vývoje v Československu nejen v reformním období, ale také již po roce 1948. Při zpracování publikace byla využita jak odborná literatura, tak i archivní prameny uložené v Národním archivu a v Centrální spisovně VŠE a také dokumenty, které autoři získali od pamětníků, tehdejších studentů VŠE.

První kapitola *Společensko-politická situace v Československu v reformním období (před rokem 1968)*, jejímž autorem je Lukáš Novotný, uvádí do základní problematiky společensko-politického vývoje v šedesátých letech. Nechybí zde ani základní náčrt hospodářské a politické situace.

Druhá kapitola *Společensko-politická situace v roce 1968*, jejímž autorem je opět Lukáš Novotný, pojednává o celkovém společensko-politickém vývoji v Československé socialistické republice a detailně mapuje cestu k srpnové invazi vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa.

Třetí kapitola *Shrnutí vývoje československého vysokého školství v období 1945–1968*, jejímž autorem je Prokop Závodský, se věnuje vývoji VŠE v průběhu reformního období a roku 1968. Nastihuje také základní momenty ve vývoji československého vysokého školství po roce 1945.

Čtvrtá kapitola *Vliv KSČ na vývoj vysokých škol v šedesátých letech s důrazem na VŠE*, jejímž autorkami jsou Jana Švejďová a Petra Holeňová, se pak zabývá vlivem politiky KSČ na vývoj VŠE v šedesátých letech a hlavně v období pražského jara, a to v kontextu celkového vývoje vzdělávací politiky KSČ po roce 1948.

Kapitola *K Šikově reformě a významu odborníků z Vysoké školy ekonomické v Praze* autorů Kláry Fabiankové, Petra Chalupického a Zdenky Johnson přináší pohled na vliv a význam ekonomů z VŠE na tvorbu reformy československé centrálně plánované ekonomiky ve druhé polovině šedesátých let pod vedením ředitele Ekonomického ústavu ČSAV Oty Šika.

Šestá kapitola *Rok 1968 na Vysoké škole ekonomické v Praze a jeho dozvuky* trojice autorů Andreje Tótha, Jana Hladíka a Aleše Skřivana ml., jež je ústřední kapitolou publikace, se snaží podrobně zmapovat ohlas obrodného procesu, resp. Pražského jara včetně dramatických událostí následujících po vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa na půdě VŠE.

Publikaci pak uzavírá kapitola *K působení dobrovolných studentských organizací v rámci zajišťování zahraničních kontaktů studentů VŠE ve druhé polovině šedesátých let* autorů Jakuba Drábka a Jana Hladíka. Popisuje studentský život na VŠE – působení dobrovolnických studentských organizací v rámci zajišťování zahraničních kontaktů studentů VŠE v polovině šedesátých let.

Publikace je dále opatřena shrnujícím závěrem, přehledem pramenů a literatury, statistickými přílohami a cizojazyčným resumé. Snadnou orientaci umožňuje jmenný rejstřík. Na závěr je připojen seznam zkratk a nechybí ani medailony autorů, načrtávající jejich odborné zaměření.

Tuto publikaci bych hodnotil jako velmi komplexní, erudovaný a zdařilý přínos nejen k dějinám vysokých škol, ale také k problematice událostí roku 1968, které jsou pro českou společnost nesmazatelným mementem.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.14

Veronika Stehlíková – Martin Vlach – Luboš Veverka, Tenkrát v listopadu: vzpomínky na Matfyz v čase zlomu

MatfyzPres, Praha 2019, 229 s., ISBN 978-80-7378-395-2

Uvedená publikace kolektivu tří autorů¹ přináší očima osmnácti osobností pohled na události kolem 17. listopadu 1989 i na události, které jim předcházely. Jedná se zejména o studenty a také o pedagogy Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy, kteří formou kratších či delších rozhovorů podávají svědectví o tehdejších poměrech na fakultě, popisují, jak byli zapojeni do tehdejšího dění, jak události vnímali, co prožívali, jaké byly jejich naděje a obavy a jak se jim změnil život.

V publikaci nebylo bohužel možné zachytit kompletně pohledy všech pamětníků událostí 17. listopadu. Autoři se proto snažili vybrat osobnosti, které měly „k času zlomu“ nejbližší – studentské vůdce a pedagogy,² z nichž mnozí mohli teprve až po revoluci naplno uplatnit své schopnosti.

¹ Veronika Stehlíková je historička moderních dějin, Martin Vlach působí na MFF UK jako docent Kabinetu výuky obecné fyziky, Luboš Veverka je vedoucím Oddělení propagace a mediální komunikace MFF UK.

² První rozhovor se týká **Kamily** (*1946) a **Marka Bendových** (*1968). Kamila Bendová, byla zaměstnankyní Matematického ústavu ČSAV, o tehdejších událostech tedy hovoří z tohoto pohledu. Marek Benda byl v roce 1989 studentem MFF a studentským vůdcem, který pomáhal organizovat průvod z Albertova. Dalšími ze zpovídaných jsou: kvantový teoretik prof. **Pavel Cejnar** (*1964), tehdejší aspirant, **Jiří Dolejší** (*1953), jaderný fyzik, tehdejší vědecký pracovník a tajemník katedry, **Miroslav Feistauer** (*1943), matematik, tehdejší docent Matematického ústavu UK, **Eva Hajičová** (*1935), lingvistka, v roce 1989 pracovala na katedře analytické matematiky, **Milan M. Horák** (*1968), kněz, tehdejší student teoretické kybernetiky, **Jiří Hořejší** (*1951), teoretický fyzik, tehdejší vědecký pracovník, **Jan Klíma** (*1938), teoretický fyzik a spisovatel, tehdejší osobní asistent, **Martin Klíma** (*1969), programátor, tehdejší student biofyziky a chemické fyziky, **Michal Kopecký** (*1968), informatik, tehdejší student teoretické kybernetiky, **Antonín Kučera** (nar. 1946), matematik, tehdejší odborný asistent, **Pavel Lukáč** (*1935), profesor fyziky, tehdejší děkan, **Libor Pátý** (*1929), profesor fyziky, náměstek ministra školství, v roce 1989 docent vakuové fyziky, **Jiří Podolský** (*1929), profesor vakuové fyziky, tehdy docent na katedře vakuové fyziky, **Oldřich Semerák** (*1962), profesor astrofyziky, v roce 1989 aspirant, **Martin Šmíd** (*1970), ekonometr, tehdejší student, omylem (dezinformací) považovaný za obět demonstrace, a konečně **Jiří Veselý** (*1940), matematik, tehdy zástupce ředitele Matematického ústavu UK.

I když události prožíval každý zpovídaný účastník individuálně, lze obecně říci, že koncem 80. let byla MFF UK podle mnoha dotázaných ostrůvkem relativně svobodné diskuze, na němž až na výjimky nevládla ideologie. Posluchači MFF UK se tak přirozeně zapojili do listopadových událostí mezi prvními, někteří z nich je dokonce iniciovali (zejména Martin Klíma, Marek Benda či Milan M. Horák). Z pedagogů byl jako vůdčí osobnost změn na fakultě vnímán např. matematik a filozof Petr Vopěnka (1935–2015), pozdější ministr školství, nebo profesor fyziky Libor Pátý (nar. 1929), pozdější náměstek ministra školství.

V knize najdeme také zmínky o výrazných osobnostech nejen české vědy, kultury a politiky, ale i např. disentu, které mají v textu svůj medailonek. Stručný životopis mají na konci každé kapitoly i zpovídané osobnosti.

Ve vyprávěních jsou také zmiňovány různé spolky, občanské iniciativy, oficiální organizace a média. Jejich přehled, stejně jako jmenný rejstřík je uveden samostatně na konci knihy, někdy včetně krátkého vysvětlení daného pojmu. Nechybí ani seznam děkanů od roku 1968 a obrazové přílohy, najdeme zde i výběr z literatury.

Práce si neklade za cíl podávat zobecněné závěry. Faktografie velkých dějin je zde přenechána jiným. Autorům šlo hlavně o příběhy, které ani po letech neztratily na emocích. Ne všechny příběhy však dle mého soudu dostaly prostor, který by si zasloužily, zejména rozhovor s prof. Pátým je příliš stručný.

Pro laickou veřejnost a mladou generaci je kniha nicméně ideální možností, aby si prostřednictvím zúčastněných mohli udělat představu, jak zlomové události probíhaly pohledem studentů a pedagogů MFF UK.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.15

Michal Beck – Matouš Hartman – Alžběta Ambrožová – Anna Palánová – Aleš Palán (edd.), Ten den 17. listopad 1989

Kalich, Praha 2019, 279 s., ISBN 978-80-7017-275-9

Kolektiv autorů¹ sestavil tuto knihu na základě svědectví přímých účastníků událostí ze dne 17. listopadu roku 1989. Autoři oslovili prostřednictvím elektronické komunikace a osobních rozhovorů několik set respondentů. Z obsahových důvodů nebylo nakonec možné v knize použít všechny materiály, pouze jejich výběr. Do výsledné podoby svazku byly použity jen výpovědi týkající se časového a tematického rozsahu knihy, celkem od více než dvou set respondentů.

Knihu je členěna chronologicky do několika kapitol. První kapitola „Ráno“ osvětluje motivaci účastníků k participaci na demonstraci k padesátému výročí uzavření vysokých škol, která se konala na Albertově. Existuje mnoho důvodů, proč lidé v pátek 17. listopadu na Albertově dorazili. Ne všichni chtěli bojovat proti režimu, někteří byli jen zvědaví. Mnozí si od demonstrace nic neslibovali. Jiní k ní přistupovali s nedůvěrou, protože ji organizoval

¹ **Michal Beck** (nar. 1993), copywriter, **Matouš Hartman** (nar. 1992), novinář, **Alžběta Ambrožová** (nar. 1993), literární překladatelka, **Anna Palánová** (nar. 1994), organizátorka kulturních akcí, **Aleš Palán** (nar. 1965), spisovatel a novinář.

SSM, či na ni rovnou odmítli jít. Objevili se i tací, kteří shromáždění považovali za prorežimní akci.

Další kapitola „Albertov a Vyšehrad“ nejprve rozebírá okolnosti organizace demonstrace na Albertově. Řešení otázky, kdo akci zorganizoval, není z odpovědí respondentů jednoznačné. K její organizaci se hlásí členové Hnutí nezávislých studentů (STUHA), Socialistického svazu mládeže (SSM) či Studentského informačního a tiskového střediska (STIS). Kapitola si všímá i věkové struktury účastníků. Mezi přítomnými nebyli jen studenti, ale také lidé, kterým bylo přes třicet. Dle jedné respondentky scházela věková skupina 40–50 let, tedy lidé, kteří měli co ztratit, takže byli opatrnější. V davu nechyběli ani příslušníci tajné policie, kolik jich ale bylo, zůstane nezodpovězeno.

Účastníci reagovali také různě na proslovy. Na Albertově proběhla čtyři vystoupení – Josefa Šárky, pamětníka událostí roku 1939, akademika MFF UK Miroslava Katětova, Jiřího Jaskmanického z Městské vysokoškolské rady a Martina Klímy, studenta MFF UK. Mnohým utkvěl v paměti proslov Josefa Šárky, naopak spíše posměch sklídlil „vrchní svažák“ Jaskmanický. Jako nejlepší projev byl vnímán ten od Martina Klímy.

Po skončení projevů se průvod za skandování protirežimních hesel vydal na Vyšehrad k hrobu K. H. Máchy. Oficiální část průvodu tímto skončila. Přítomní se však nechtěli rozejít, jako přirozený cíl demonstrace viděla většina účastníků Václavské náměstí, a tak průvod pokračoval přes nábřeží do centra.

„Národní třída“, jak zní název další kapitoly, znamenala pro dav demonstrantů stopku. U tehdejšího obchodního centra Máj byl nasazen kordon příslušníků Pohotovostního pluku VB. Dav demonstrantů byl rozprostřen až k Národnímu divadlu. Pocity mnoha účastníků se z euforie změnilly ve strach. S neoblomnými příslušníky pluku nebylo možno navázat žádný dialog. Demonstranty před zákrokem dle jejich svědectví ohrožovala také přítomnost tajných policistů v davu. Nebezpečí představovali i členové státních složek či lidé sympatizující s režimem, kteří sledovali dění z oken domů lemujících Národní třídu.

Demonstranti byli obklíčení a uzavřeni na Národní třídě. Směrem do centra je blokoval kordon Pohotovostního pluku, od nábřeží je zadržovaly obrněné transportéry. Krátce před devátou hodinou začal tvrdý zásah. Někteří účastníci demonstrace mohli ještě prostor opustit. Těsně před zásahem odcházely především rodiny a děti. Do určité chvíle se dalo ještě také odejít postranními ulicemi včetně Mikulandské. Policejní složky poté začaly od Vltavy demonstranty stlačovat obrněnými transportéry, příslušníky Městské správy a příslušníky Odboru zvláštního určení, tzv. červenými baryty. Nastala panika, někteří účastníci demonstrace byli natlačeni na výlohy obchodů. Vznikaly obavy, aby výlohy nepraskly (demonstranti by byli obviněni z výtržností, čímž by poklidná demonstrace byla zdiskreditována).

V kapitole je líčena také snaha o únik jednotlivých účastníků před zasahujícími policisty, někteří se snažili schovávat pod zaparkovanými auty, jiní se pokoušeli uniknout přes pavlače, mnozí se zkoušeli dostat do domů. Některé demonstranty u sebe schovávali obyvatelé bytů. Mnozí vzpomínají, že museli k opuštění demonstrace projít podloubím do Mikulandské ulice, kde se v průběhu zákroku za účasti příslušníků Pohotovostního pluku a Odboru zvláštního určení vytvořila „mlátící ulička“. Někteří ji proběhli bez újmy, jiní utrhli rány.

Knihu uzavírá kapitola „Večer“, která se zabývá pocity účastníků bezprostředně po násilném potlačení demonstrace. Mnoho lidí bylo ořeseno, nevěřili, že by demonstrace mohla být potlačena s takovou brutalitou. Středoškolští studenti se rozeběhli k domovům, někteří vysokoškoláci vyrazili do hospod mezi nic netušící spoluobčany. Zdaleka ne všem

demonstrantům se podařilo – ať už bez fyzické újmy, nebo s lehčím či závažnějším zraněním (otřesy a pohmoždění mozku, zlomeniny obratlů) – z Národní třídy uniknout. Mnoho z nich bylo naloženo do antonů a odvezeno na služebny policie, např. do nechvalně proslulé Bartolomějské ulice. Na Národní třídě sice nikdo podle mnohých překvapivě nezemřel, ještě večer 17. listopadu se však začala šířit fáma o smrti studenta Martina Šmída. Podle některých byla tato dezinformace zásadním impulzem k revoluci, pověstnou poslední kapkou.

Myšlenky na protestní stávky se v hlavách demonstrantů objevily již bezprostředně po zásahu. Dle jednoho z účastníků se následující den „*Praha změnila, na každém nároží postávaly skupinky lidí, party táhly ulicemi s vlajkami, lidé zpívali Krylovy písně. Rodila se jakási permanentní demonstrace v menších skupinkách po celém středu města a zvolna to houstlo a sílilo*“.² Napětí rostlo také v divadlech. Roli v probouzejícím se odporu demokratické části společnosti měly sehrát i církve. Důležité bylo i to, že pravdu začaly psát i oficiální tiskoviny – *Svobodné slovo* následující den uveřejnilo článek, že zásah policie proti studentům byl neadekvátní. Kniha je zakončena čtyřmi silnými příběhy účastníků popisujících své osudy bezprostředně po zásahu.³

Text knihy je proložen černobílými fotografiemi a dokumenty (dopisy, policejní zprávy, novinové výstřížky). Jak uvádějí autoři, zařazené vzpomínky jsou subjektivní a nekladou si za cíl podat faktické a definitivní závěry o událostech 17. listopadu 1989. Kniha však podává cenná svědectví o jednom z nejdůležitějších dnů naší novodobé historie, popisuje mnohé detaily prizmatem přímých účastníků, přináší jejich názory a pocity. Publikace vhodně doplňuje již známá fakta lidským rozměrem.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2021.16

² M. Beck – M. Hartman – A. Ambrožová – A. Palánová – A. Palán (edd.), *Ten den 17. listopad 1989*, s. 264.

³ **Daniel Malý**, student Vysoké vojenské školy pozemního vojska ve Vyškově, **Krystyna Krauze**, studentka politologie na univerzitě v Gdaňsku, **Vojtěch Pokorný**, stavební mistr, **John Bok**, disident, **Kateřina Vávrová**, socioložka Výzkumného ústavu výstavby a architektury.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2020

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus LX. Fasc. 2

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1
www.karolinum.cz

Obálku navrhly Jana Ratajová a Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0323-0562 (Print)

ISSN 2336-5730 (Online)

MK ČR E 18593

Adresa redakce: Ústav dějin a archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz